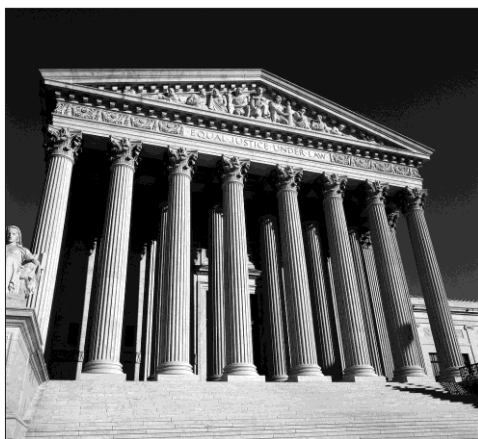

SOCRATES

2020, Nr. 1 (16)

Rīgas Stradiņa universitātes
Juridiskās fakultātes
elektroniskais juridisko
zinātnisko rakstu žurnāls

Rīga Stradiņš University
Faculty of Law
Electronic Scientific
Journal of Law

Socrates: Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls = Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law. Rīga: RSU, 2020, Nr. 1 (16). 122 lpp.

Redkolēģija / Editorial Board

Jānis Gardovskis (vadītājs) – *Dr. habil. med.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Iveta Ozolanta – *Dr. habil. med.*, profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Andrejs Vilks (atb. zin. redaktors) – *Dr. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Vladimirs Eminovs – *Dr. habil. iur.*, profesors, Maskavas Valsts juridiskā universitāte, Krievija

Osvalds Joksts – *Dr. habil. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Viktors Justickis – *Dr. habil. iur.*, profesors, Viļņas Mīkola Romera universitāte, Lietuva

Sandra Kaija – *Dr. iur.*, profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Valters Kego (*Walter Kego*) – Zviedrijas Drošības un politikas attīstības institūts, Zviedrija

Ando Leps – *Dr. habil. iur.*, profesors, *EuroAcademy*, Igaunija

Jaceks Zeļinskis (*Jacek Zielinski*) – *Dr. habil. sc. pol.*, profesors, Siedlces Dabas un humanitāro zinātņu universitāte, Polija

Alvīds Šakočs (*Alvydas Šakočius*) – *Dr. iur.*, profesors, Lietuvas Militārā akadēmija, Lietuva

Vitolds Zahars – *Dr. iur.*, profesors, Daugavpils Universitāte, Latvija

Natālija Gutorova (*Nataliya O. Gutorova*) – *Dr. iur.*, profesore, Poltavas Tiesību institūts, Jaroslava Gudrā Nacionālā juridiskā universitāte, Ukraina

Vitālijs Paškovs (*Vitaliy M. Paschkov*) – *Dr. iur.*, profesors, Poltavas Tiesību institūts, Jaroslava Gudrā Nacionālā juridiskā universitāte, Ukraina

Redakcijas padome / Editorial Council (Rīgas Stradiņa universitāte)

Jānis Baumanis – *Dr. iur.*, vadošais pētnieks

Jānis Grasis – *Dr. iur.*, asoc. profesors

Osvalds Joksts – *Dr. habil. iur.*, profesors

Aldis Lieljuksis – *Dr. iur.*, asoc. profesors

Sandra Kaija – *Dr. iur.*, profesore

Uldis Ķinis – *Dr. iur.*, asoc. profesors

Andrejs Vilks – *Dr. iur.*, profesors

Tenis Nigulis – Izdevniecības un poligrāfijas nodaļas vadītājs

Visi žurnālā ievietotie raksti ir recenzēti. / All journal articles are reviewed.

Citējot atsauce uz izdevumu ir obligāta. / Upon citing the journal article, reference to the journal is mandatory.

Autoru viedoklis var nesaskanēt ar redakcijas viedokli. / Opinion of authors may not coincide with the editorial views.

Par faktu pareizību atbild autori. / The authors are held responsible for the truthfulness of the facts.

Redaktori / Editors: Ināra Mikažāne (latviešu val.), Jānis Zeimanis (angļu val.)

Maketētāja / Layout: Ilze Stikāne

RSU IPD-587

© Rīgas Stradiņa universitāte, 2020

Dzirčiema iela 16, Rīga, LV-1007

ISSN 2256-0548

Saturs / Contents

Priekšvārds	5
Foreword	8
<i>Uldis Ķinis</i> . Tehnoloģiskā neitralitāte: Tiesiskas valsts principa neatņemama sastāvdaļa XXI gadsimtā	11
Technological Neutrality: an Integral Part of the Rule of Law in the Age of Information Societ	17
<i>Jānis Grasis</i> . Šķērssubsidēšanas pieļaujamība FKTK finansēšanas modelī	20
Permissibility of Cross-Subsidies in the Financial and Capital Market Commission Financing Model	23
<i>Remigijus Jokubauskas, Mykolas Kirkutis</i> . Representation of Creditors in Corporate Bankruptcy Proceedings	26
Kreditoru pārstāvība korporatīvā bankrota procedūrās.....	30
<i>Anatolijs Kriviņš</i> . Tiesiskā apziņa un tiesiskais nihilisms	32
Legal Consciousness and Legal Nihilism.....	42
<i>George Chakhvadze</i> . The Interrelation between Sovereign Immunities and Individual Criminal Responsibility in International Criminal Law	45
Valstu suverenitātes un individuālās kriminālās atbildības sasaiste starptautiskajās krimināltiesībās.....	50
<i>Andrejs Gvozdevičs</i> . Prasības nodrošinājuma iespējamie procesuālie risinājumi Latvijā: salīdzinājums ar Lietuvas, Igaunijas un Krievijas Federācijas pieredzi	53
Possible Procedural Solutions for Securing a Claim in Latvia: Comparison with the Experience of Lithuania, Estonia and the Russian Federation	67
<i>Sabīne Krilova, Andris Ziemelis</i> . Vizuālā tēla neaizskaramības sociāli bioloģiskie apsvērumi	69
Socio-Biological Considerations of Integrity of Visual Image	77

<i>Zanda Dāvida</i> . Consumer Rights and Personalised Advertising: Risk of Exploiting Consumer Vulnerabilities	83
Patērētāju tiesības un personalizētās reklāmas: patērētāju ievainojamības izmantošanas risks	91
<i>Dace Mote</i> . Personas elektroniskās identifikācijas tiesiskā regulējuma problemātika	95
Person's Electronic Identification Legislation Issues	106
<i>Anna Krasanova</i> . Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā	108
Privilege of a Child not to Testify against Relative – Risks and Challenges in the Context of Domestic Violence	118
Autoru alfabētiskais rādītājs / Alphabetic List of Authors	121

Priekšvārds

Elektroniskā juridiskā žurnāla **“Socrates”** līdzšinējos un nākamajos autorus, lasītājus, kā arī redkolēģiju un redaktorus var apsveikt ar to, ka izdevums ir iekļauts nozīmīgās datubāzēs – indeksētā *European Reference Index for the Humanities and Social Sciences* datubāzē **ErlhPlus** un *Copernicus ICI Journals Master List* datubāzē **Copernicus**. Minētais ir RSU Juridiskās fakultātes kolektīva un Izdevniecības nodaļas atzīstams ilglaicīgās zinātniski pētnieciskās darbības sasniegums.

Piedāvājam lasītājiem iepazīties ar kārtējo *Socrates* izdevumu, kurā ir ietverti ļoti saturīgi un informatīvi bagāti raksti par dažādām aktuālām tiesību zinātnes problēmām.

Teorētiskā aspektā nozīmīgs ir raksts par tehnoloģisko neitralitāti kā tiesiskas valsts principa sastāvdaļu XXI gadsimtā. Autors *Dr. iur. Uldis Ķinis* pilnīgi pamatoti secina, ka līdztekus tādiem vispārīgiem tiesību principiem kā tiesiskums, taisnīgums, vienlīdzība un samērīgums pašreizējā jauno tehnoloģiju, globalizācijas un informācijas laikā būtisks ir tehnoloģiskās neitralitātes princips, kas var būt atzīts par vispārīgo tiesību principu.

Dr. iur. Jānis Grasis savā rakstā ir iedziļinājies konkrēta Latvijas Republikas Satversmes tiesas sprieduma analīzē, to vispārinot attiecībā uz šķērssubsidēšanas pieļaujamību FKTK finansēšanas modelī. Autors kā Satversmes tiesas pieaicināta persona juridiski pamatoti un argumentēti atbild uz tiesas izvirzītajiem jautājumiem. Loģiski, ka Satversmes tiesa pieņēma lēmumu, ka tiesā apstrīdētā norma neatbilst Latvijas Republikas Satversmes 91. panta pirmajam teikumam.

Viļņas *Mykolas Romeris* universitātes tiesību zinātnieki **Regimijs Jokubausks** (*Remigijus Jokubauskas*) un **Mikola Kirkutis** (*Mykolas Kirkutis*) savā rakstā atspoguļo kreditoru pārstāvības sociālās, ekonomiskās un tiesiskās problēmas korporatīvā bankrota procedūrās. Autori analizē elektroniskās balsošanas pieejas un digitālās kreditoru sanāksmes, balstoties uz dažādu tiesisko aktu par bankrotu izpēti.

Dr. iur. Anatolijs Kriviņš ir veicis pētījumu par pašreizējā laikā aizvien pieaugošo tiesisko nihilismu. Autors savā rakstā pievērš uzmanību ne tikai tiesiskās apziņas līmeņa izzināmības metodoloģijai, bet arī tādiem elementiem kā likumu uztvere sabiedrībā, juridiskā kultūra, kā arī tiesiskā nihilisma, tiesībpārkāpuma un noziedzīgā nodarījuma savstarpējā saistība un nošķirtība. Pamatots ir secinājums par to, ka tiesiskā nihilisma mazināšanas iespējas saistās ne tik daudz ar ideoloģisko aspektu, kā ar tiesiskuma brīvprātīgu akceptēšanu, kuru veido sociālā, ekonomiskā,

tehniskā realitāte, sabiedriskās un kultūras dzīves saiknes.

Gruzijas tiesību zinātnieks **Georgs Čahvadze** (*George Chakhvadze*) savā rakstā analizē individuālās kriminālatbildības principa būtību starptautiskajās krimināltiesībās. Juridiskā doktrīna un tiesu prakses attīstība sekmē līdzsvaru starp valsts suverenitāti vai valsts interesēm un individuālo kriminālatbildību. Autors secina, ka, neskatoties uz jaunākajiem sasniegumiem teorijā un praksē, universālās jurisdikcijas piemērošana starptautiskajiem noziegumiem joprojām ir viens no galvenajiem izaicinājumiem.

RSU Juridiskās fakultātes doktorants **Andrejs Gvozdevičs** analizē prasības nodrošinājuma regulējumu atsevišķās Eiropas Savienības valstīs (Lietuvā, Igaunijā), kā arī Krievijā, salīdzinot prasības nodrošinājuma procesuālos risinājumus ar Latvijā spēkā esošo prasības nodrošinājuma tiesisko regulējumu. Nenoliedzami, ka prasības nodrošinājumam ir liela teorētiska un praktiska nozīme tiesiska rakstura konfliktu risināšanā.

Latvijas Universitātes jaunie zinātnieki **Sabīne Krilova** un **Andris Ziemelis** ir pievērsušies teorētiskā aspektā juridiskajā zinātnē maz pētītai problēmai – cilvēka vizuālā tēla neaizskaramības sociāli bioloģiskajiem aspektiem. Darbā analizēta vizuālā tēla sociāli bioloģiskā koncepcija, ietverti argumenti tā aizsardzībai un nozīmīgumam sabiedrībā kopsakarā ar spēkā esošajām tiesību normām un judikatūru. Autori izvirza priekšlikumu likumprojektā “Sejas aizsegšanas ierobežojuma likums”.

Jaunā tiesību pētniece **Zanda Dāvida** ir pievērsusies visnotaļ inovatīvai tēmai – tehnoloģiskās prakses analīzei attiecībā uz personalizētām reklāmām, kuras balstās vai ir tendētas uz patērētāja mazaizsargātības (ievainojamības) izmantošanu. Rakstā autore izvirza pieņēmumu, ka patērētāji ir jāaizsargā no šādām personalizētām reklāmām. Interesanta ir rakstā iekļautā patērētāju mazaizsargātības koncepta analīze. Zināmā mērā līdzīga ievirze ir publikācijai, kas veltīta personas elektroniskās identifikācijas tiesiskā regulējuma problemātikai.

Pētniece tiesību speciāliste **Dace Mote** savā rakstā apskata elektroniskās identifikācijas veidus, sniedz to raksturojumu, kā arī analizē ar minēto tēmu saistītus tiesiskos aspektus, izvērtējot aktuālo tiesu praksi elektroniskās identificēšanas jautājumos. Tēmas aktualitāte ir neapstrīdama sakarā ar straujo informācijas tehnoloģiju attīstību un digitālo risinājumu paplašināšanos, kas acīm redzami sekmē iedzīvotāju vēlmes saņemt daudzveidīgos dažādu iestāžu pakalpojumus elektroniski. Viena no tiesiskā aspektā nozīmīgām tēmām ir arī bērnu tiesību aizsardzība, apzinoties bērnu kā vienu no vislielākajām sabiedrības vērtībām.

Annas Krasanovas kriminoloģiskie pētījumi liecina, ka pieaug nodarījumu skaits, kuros bērni ir vardarbības upuri. Līdz ar to viens no galvenajiem valsts pienākumiem ir īstenot efektīvus aizsardzības pasākumus, ar īpašu rūpību ievērojot un īstenojot bērna tiesības un tiesiskās intereses. Starp šādiem pasākumiem ir noziedzīgo nodarījumu prevencija un izmeklēšana. Autore argumentēti pamato to, ka bērna privilēģija ir neliecināt pret tuvinieku. Neapšaubāmi, ka šādā pieejā iespējami riski un izaicinājumi tiesvedībā, īpaši, ja bērna ģimenē pastāv vardarbība.

Publicētie **Socrates** 16. izdevuma raksti varētu būt noderīgi kā praktizējošajiem, tā arī topošajiem juristiem, docētājiem un pētniekiem. Autoru pieejas, iespējams, ir diskutablas, taču diskusijas varētu sekmēt juridiskās domas attīstību.

RSU Juridiskās fakultātes profesors
Andrejs Vilks

Foreword

The current and future authors, readers, as well as the editorial board and editors of the electronic legal journal “*Socrates*” may be congratulated on the inclusion of the publication in important databases – in *European Reference Index for the Humanities and Social Sciences* indexed database **ErlihPlus** and in *Copernicus ICI Journals Master List* database **Copernicus**. This is a recognised achievement of the long-term scientific research activity of the staff at the RSU Faculty of Law and the Publishing Department.

In the current edition of *Socrates*, readers are exposed to content-rich and informative articles on various current legal issues.

From a theoretical point of view, an article on technological neutrality as part of the rule of law in the 21st century is important. The author *Dr. iur. Uldis Ķiniš* rightly concludes that in the current age of new technologies, globalisation and information, the principle of technological neutrality, which can be recognized as a general principle of law, is essential to such principles as justice, fairness, equality and proportionality.

In his article, *Dr. iur. Jānis Grasis* has delved into analysis of a specific judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia, generalising it regarding the admissibility of cross-subsidisation in the FCMC financing model. The author, as a person summoned by the Constitutional Court, legally and argumentatively responds the questions raised by the court. Logically, the Constitutional Court made a decision that the norm contested in the court does not comply with the first sentence of Article 91 of the Satversme of the Republic of Latvia.

In their article, **Remigijus Jokubauskas** and **Mykolas Kirkutis**, law scholars of *Mykolas Romeris* University in Vilnius, present the social, economic and legal problems of creditor representation in corporate bankruptcy proceedings. The authors analyse electronic voting approaches and digital creditor meetings based on a study of various bankruptcy laws.

Dr. iur. Anatolijs Kriviņš has conducted a study on the currently growing legal nihilism. In his article, the author pays attention not only to the methodology of cognition at the level of legal awareness, but also to such elements as perception of law in society, legal culture, as well as interrelation and separation of legal nihilism, offense and criminal offense. It is reasonable to conclude that the possibilities for reducing legal nihilism are not so much related to the ideological aspect as to the

voluntary acceptance of the rule of law, which is formed by social, economic and technical reality, and social and cultural life links.

Georgian law scholar **George Chakhvadze** in his article analyse the essence of the principle of individual criminal liability in international criminal law. The development of legal doctrine and case law promotes a balance between national sovereignty or national interests and individual criminal liability. The author concludes that, despite recent advances in theory and practice, the application of universal jurisdiction to transnational crime remains a major challenge.

Andrejs Gvozdevičs, a doctoral student at RSU Faculty of Law, studies the regulation of claim security in some European Union countries (Lithuania, Estonia), and Russia, comparing the procedural solutions of claim security with the legal regulation of claim security in Latvia. It is undeniable that securing a claim is of great theoretical and practical importance in resolving conflicts of legal nature.

The young scientists of the University of Latvia, **Sabine Krilova** and **Andris Ziemelis**, have addressed a problem that has been little studied in legal science – socio-biological aspects of inviolability of the human visual image. The paper analyses the socio-biological concept of visual image, includes arguments for its protection and significance in society in connection with the current legal norms and case law. The authors put forward a proposal in the draft law “Law on Restriction of Face Masking”.

The young legal researcher **Zanda Dāvida** has focused on a very innovative topic –analysis of technological practices regarding personalised advertisements, which are based on or tend to take advantage of the consumer vulnerability. In her article, the author assumes that consumers should be protected from such personalised advertising. The analysis of the concept of consumer vulnerability included in the article is interesting.

There is a somewhat similar trend in the publication on the legal regulation of electronic identification of a person. Researcher, a research specialist, **Dace Mote** reviews types of electronic identification, provides their description, as well as analyses legal aspects related to the topic, evaluating the current case law on electronic identification issues. The topicality of the study is indisputable due to the rapid development of information technologies and the expansion of digital solutions, which obviously promotes the desire of the population to receive various services of various institutions electronically.

One of the important topics from a legal point of view is the protection of children's rights, recognising a child as one of the greatest values of society. **Anna Krasanova's** criminological research shows that the number of crimes in which children are victims of violence is increasing. Consequently, one of the main responsibilities of the state is to implement effective protection measures, paying special attention to and implementing the rights and legal interests of a child. Such measures include prevention and investigation of criminal offenses. The author argues that the child's privilege is not to testify against a relative. There is no doubt that such

an approach has potential risks and challenges in legal proceedings, especially if there is violence in the child's family.

The published articles in the 16th edition of ***Socrates*** could be useful for both practitioners and future lawyers, lecturers and researchers. The authors' approaches may be debatable, but discussions could contribute to the development of legal thought.

Professor at RSU Faculty of Law
Andrejs Vilks

Tehnoloģiskā neitralitāte – tiesiskas valsts principa neatņemama sastāvdaļa informācijas sabiedrības laikmetā

Dr.iur. Uldis Ķinis

<https://orcid.org/0000-0002-5573-9887>

Rīgas Stradiņa universitāte Juridiskā fakultāte, Latvija

Uldis.kinis@rsu.lv

Kopsavilkums

Tiesību principus kā pastāvīgus tiesību avotus ir pētījuši daudzi Latvijas tiesībzinātnieki, piemēram, profesore Daiga Rezevska, Valsts prezidents Egils Levits, profesore Ineta Ziemeļe u. c. Jau kopš 1994. gada Satversmes tiesa konsekventi savā doktrīnā vispārīgos tiesību principus ir atzinusi par noteikumu, kas ierobežo likumdevēja rīcības brīvību. Praksē, ja runā par vispārīgo tiesību principiem, visbiežāk piemin tiesiskumu, taisnīgumu, vienlīdzību un samērīgumu. Taču, attīstoties tiesību doktrīnai, ir atzīts, ka Satversmes pirmajā pantā noteiktais, ka Latvija ir demokrātiska tiesiska valsts, ir uzskatāms par pamatnormu, no kuras tiek atvasināti vispārīgie tiesību principi.

21. gadsimtā, ko daudzi pamatoti dēvē par digitālo gadsimtu, ir radušies jautājumi par vispārīgo tiesību principu saturu šajā informācijas sabiedrības laikmetā. Informācijas sabiedrību nosacīti raksturo trīs faktori: tehnoloģijas, globalizācija un informācija. Neviens no tiem pēc savas pirmatnējās būtības nav juridisks. Taču šie faktori pirmo reizi ir radījuši situāciju, ka jaunie tehnoloģiskie risinājumi tiecas iziet ārpus juridiskās kontroles robežām, apdraudot sabiedrības tiesiskumu un taisnīgumu. Tāpēc demokrātiskai sabiedrībai ir īpaši svarīgi, lai tiesību politikas veidotāji, apzinoties šos riskus, attīstītu tehnoloģiski neitrālu valsts tiesību politiku. Šādas politikas īstenošanu valsts var īstenot tikai tad, ja tehnoloģiskās neitralitātes princips tiek atzīts par vispārīgo tiesību principu, kas izriet no Satversmes 1. panta.

Atslēgvārdi: tiesībpolitika, vispārīgo tiesību princips, tehnoloģiskā neitralitāte, tiesiska valsts.

Ievads

“Tehnoloģiskā neitralitāte” pēc izcelsmes nav juridisks termins. Tas ir tehnisks standarts, kas ražotājiem uzliek pienākumu samazināt blaknes, kuras varētu novest pie konkrētu tehnoloģiju darbības traucējumiem. Tāpēc līdz pat 21. gadsimta sākumam šis termins ļoti fragmentāri tika pieminēts juridiskajā literatūrā. Pirmo reizi Eiropā par tehnoloģisko neitralitāti kā juridisku problēmu tika diskutēts 1997. gadā Bonnā. Eiropas Ministru konferences deklarācijā toreiz tika uzsvērts dalībvalstu pienākums nodrošināt pamattiesības neatkarīgi no vides un tehnoloģijas [12].

Eiropas Savienība (ES) jau informācijas sabiedrības stratēģijas izstrādes sākumā vairākos politikas dokumentos (piemēram, COM (1999) 539) definēja piecus principus, kas dalībvalstīm jāievēro, izstrādājot modernu informācijas un komunikāciju tehnoloģiju regulējumu gan kopienas, gan nacionālo valstu līmenī:

- 1) skaidri definēti mērķi;
- 2) minimāla valsts iejaukšanās tirgus un konkurences attiecībās;
- 3) tiesiskā drošība un tirgus dinamika;
- 4) tehnoloģiski neitrālu mērķu noteikšana, neprivileģējot un neierobežojot konkrētu tehnoloģiju veidu, bet nodrošinot vienlīdzīgu attieksmi pret visiem pakalpojumiem (neatkarīgi no to sniegšanas veida), kas izmantojami mērķa sasniegšanai;
- 5) regulējuma harmonizācijas nepieciešamība, ja regulējums skar starptautiskas vai globālas vienošanās. [11]

Tādējādi var teikt, ka tehnoloģiskā neitralitāte ir arī ES tiesību princips.

Tomēr tiesību zinātnē tehnoloģiskās neitralitātes princips tika pētīts tikai kā specifisks kibertiesību princips.

2002. gadā izdotajā grāmatā “Informācijas un komunikāciju tiesības” arī es šo principu analizēju kā specifisku e-tiesību, bet ne kā vispārīgo tiesību principu [14, 33–34]. Kritiski jāatzīst, ka tobrīd pieejamo avotu un zināšanu apjoms par šo principu un tā nozīmi bija ļoti nepietiekams. Turklāt ANO šo principu oficiāli atzina tikai 2005. gadā Pasaules informācijas sabiedrības samitā (*World Summit on the Information Society – WSIS*) Ženēvā, pieņemot *WSIS* Principu deklarāciju [11]. Taču līdz pat šim brīdim Latvijas tiesību zinātnē šis princips galvenokārt ir pētīts kā likumdevēja tehnikas princips, kuru likumdevējs var piemērot, izstrādājot vai grozot normatīvos aktus [8, 18.1. punkts].

Šī principa nozīme mūsdienu demokrātiskā tiesiskā valstī īpaši ir aktualizējama saistībā ar diskusiju par tiesiskā regulējuma ietvaru nozares produktiem – datorprogrammām, ierīcēm, kuru pamatā ir mašīnmācības, proti, mākslīgā intelekta algoritms, – un elektronisko pakalpojumu pieejamību sabiedrībā. Tieši tāpēc ir svarīgi uzsvērt, ka viss tiesību sistēmas juridiskais ietvars, tostarp rakstītās un nerakstītās normas, vispārīgie tiesību principi, ir vērtējams tehnoloģiski neitrāli.

Šīs publikācijas mērķis ir analizēt tehnoloģiskās neitralitātes principu kā mūsdienu tiesiskās valsts principa neatņemamu elementu, bez kura valstij nav iespējams garantēt saviem iedzīvotājiem taisnīgumu un tiesiskumu.

Raksta sagatavošanā ir izmantota aprakstošā, analīzes un sintēzes metode un citas gnozeoloģiskās metodes.

Tehnoloģiskās neitralitātes principa saturs

Tehnoloģiskās neitralitātes princips ES tiesību aktos definēts kā personu un organizāciju brīvība izvēlēties savām vajadzībām visatbilstošāko un vispiemērotāko tehnoloģiju, regulatoram neuzspiežot un nediskriminējot konkrēta tehnoloģijas veida izmantošanu [3]. Tātad tas ir saistāms ar informācijas tehnoloģiju regulējumu informācijas sabiedrības laikmetā, kuru raksturo informācijas globalizācija. Tā ir radījusi globālu informācijas telpu – elektronu plūsmu, kibertelpu, kuras darbība bieži sniedzas tālu pāri valsts robežām.

Profesors Džefrijs Rouzens (*Jeffrey Rosen*) uzskata, ka straujā tehnoloģiju attīstība nākotnē radīs ievērojamus izaicinājumus sabiedrības tiesiskajām un konstitucionālajām vērtībām, “sākot no privātuma līdz pat nevainības prezumpcijai” [23,8]. Savukārt Hārvarda universitātes profesors Lorensa Lesigs (*Lawrence Lessig*) norāda, ka kibertelpa rada situācijas, ka “nevis valdības negrib, bet tās nespēj regulēt to, kas notiek kibertelpā” [16, 3]. Tādējādi, pildot sabiedrisko attiecību regulatora lomu šajā digitālajā laikmetā, svarīga vieta tiesiskās sistēmas veidošanā ir vispārīgo tiesību principiem. Latvijas Republikas Satversmes tiesas tiesnese, profesore Daiga Rezevska uzskata, ka vispārīgo tiesību princips “jau pirms likumdevēja pastāv kā nerakstīta tiesību norma” un “likumdevējs rakstiskajā normā pārvērš tikai vispārīgā tiesību principa saturisko līniju” [22, 37], turklāt demokrātiskā valstī visi tiesību principi izriet no tiesiskas demokrātiskas valsts principa [22, 26].

Pasaules informācijas sabiedrības samitā 2005. gadā tika pieņemta WSIS Principu deklarācija. ANO atzina, ka dalībvalstu pienākums informācijas sabiedrībā ir ievērot ANO Cilvēktiesību deklarācijā noteiktās cilvēktiesības un pamatbrīvības (3. princips), savukārt 39. principā tika uzsvērts, ka dalībvalstīm ir jāveido tehnoloģiski neitrāla, paredzama, caurspīdīga politika, lai garantētu tiesiskumu [11].

Lai noskaidrotu, vai Principu deklarācijas 39. princips atzīstams par vispārīgu tiesību principu, ir jālieto divpakāpju tests, kurā jānosaka:

- vai princips atvasināms no pamatnormas “demokrātiska tiesiska valsts”;
- vai tiesību princips satur taisnīguma principu, kas ir cilvēktiesību norma. [22, 32].

No Principu deklarācijas redzams, ka minētā principa ievērošana tiek atzīta par tiesiskas valsts stūrakmeni informācijas sabiedrībā [11]. Uzsvērts, ka šim principam ir svarīga nozīme cilvēktiesību nodrošināšanā. Līdz ar to tehnoloģiskās neitralitātes princips iztur šo divpakāpju testu un nav nekādu šaubu, ka tehnoloģiskā neitralitāte ir pozitīvizēts vispārējo tiesību princips, kas ir saistošs gan likumdevējam, gan tiesību piemērotājam. Turklāt mūsdienās tas ir kļuvis par daudzu valstu tiesībpolitikas veidošanas un konstitucionālo tiesību principu [18]. Tādēļ jāpakavējas pie tā satura.

Tehnoloģija

Jēdziens “tehnoloģija” ir veidots no grieķu valodas vārdiem *teche* (māksla, prasmes) un *logos* (vārds, likums, jēdziens). Tehnoloģija nozīmē prasmes, metodes, procesus, kas tiek izmantoti mērķu sasniegšanai. Tehnoloģiju galvenais uzdevums ir radīt produktus un pakalpojumus [25]. Savukārt digitālo tehnoloģiju darbības mērķis ir automatizēta datu apstrāde, kas notiek neatkarīgi no tehnoloģiskās ierīces nosaukuma vai

darbības principiem. Savukārt par tiesībām ir vispārēji pieņemts uzskats, ka tās vienmēr paliks nopakaļ tehnoloģiju attīstībai. Turklāt to attīstībā ir jāizvairās no tādas regulējuma politikas, kas bremsētu tehnoloģiju attīstību. Tāpēc tiesiskā valstī nav svarīgi, uz kāda algoritma pamata tiek veidota konkrētā tehnoloģija – vai tā ir biotehnoloģija, informācijas tehnoloģija, kvantu vai cita tehnoloģija, bet svarīgi ir tas, kā tehnoloģiju izmantošana var ietekmēt cilvēka tiesības un brīvības, ekonomiskās un sociālās dzīves aspektus sabiedrībā. [18]

Neitralitāte

Termina “neitralitāte” juridiskā nozīme ir vienlīdzīga attieksme pret jebkuru objektu vai subjektu. Pētījuma kontekstā to nevar skatīt atrauti no tehnoloģiskās neitralitātes. ES Direktīvas 2009/140/EK pārskata ceturtajā punktā uzsvērts, ka jāizvērs plaša diskusija par interneta nozīmi saistībā ar Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju [9]. Lai to realizētu, Eiropas Komisija rekomendē dalībvalstīm ieviest “pakalpojumu neitralitātes” principu, kas ir cieši saistīts ar tehnoloģisko neitralitāti [17].

Radžabs Ali (*Rajb Ali*) savā publikācijā, analizējot vārda “neitralitāte” saturu informācijas tehnoloģiju jomā, izceļ:

- ilgtspējību, t.i., regulējums ir jāveido tā, lai tas būtu elastīgs un laika drošs;
- efektivitāti, t.i., nodrošināt konkurenci un likumdevēja minimālu iejaukšanos neatkarīgi no izmantotās tehnoloģijas;
- patērētāju tiesību aizsardzību neatkarīgi no pakalpojumā izmantotās tehnoloģijas. [20, 14]

Vispārīgā tiesību principa “tehnoloģiskā neitralitāte” saturs

Profesors Berts Jāps Kops (*Bert Jaap Koops*), analizējot tehnoloģiskās neitralitātes principu, norāda, ka tas ir jāuztver kā vēstījums gan likumdevējam, gan tiesību piemērotājam. Šis vēstījums ietver to, ka:

- ir jāregulē cilvēka uzvedība, nevis konkrēta tehnoloģija;
- nedrīkst dot priekšrocības vai diskriminēt tehnoloģiju, kas pilda ekvivalentus uzdevumus;
- ekvivalentas darbības seku vērtēšana jānotiek neatkarīgi no darbības vides (reālās vides vai tiešsaistes). [24]

No šeit minētā var secināt, ka tehnoloģiskās neitralitātes princips nav tikai likumdevēja darbības princips, bet tas uzskatāms par vispārīgo tiesību principu, kas izriet no pamatnormas. Tā materiālo ietvaru ļoti precīzi ir atklājis iepriekš minētais B. J. Kops, savukārt atbilstība šim principam ir vērtējama atbilstoši pamattiesību ierobežojuma izvērtēšanas metodoloģijai, proti, vai ierobežojums pieņemts ar likumu, vai tam ir legītims mērķis, vai tas atbilst vispārīgo tiesību principiem, tostarp arī tehnoloģiskajai neitralitātei.

Tehnoloģiskās neitralitātes princips Latvijas tiesību sistēmā

Latvijas Republikas Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Satversmes 1. panta tvērumā

ietilpst no demokrātiskas tiesiskas valsts pamatnormas atvasinātie tiesību principi [8, 18.1. punkts]. *WSIS* Principu deklarācijas 39. principā uzsvērts, ka informācijas sabiedrībā tiesiska valsts ir nesaraucjami saistīta ar atbalstošu, caurspīdīgu, paredzamu, tehnoloģiski neitrālu, nacionālai realitātei atbilstošu regulējuma ietvaru. Savukārt Latvijas tiesībzinātnē atzīts, ka “tiesiska valsts ir orientēta uz taisnīguma īstenošanu, aptverot gan procesuālos, gan materiālos aspektus”, gan cilvēktiesības [19, 108]. Visi šie aspekti uzsvērti arī *WSIS* Principu deklarācijā. Latvija ir ANO dalībvalsts, un visi *WSIS* Principu deklarācijā iekļautie principi tiek izmantoti arī Latvijas tiesību sistēmā.

Satversmes tiesa savā praksē ir atzinusi, ka likumdevējam ir pienākums “periodiski apsvērt, vai esošais tiesiskais regulējums ir piemērots un vai tas nav pilnveidojams atbilstoši tehnoloģiju attīstībai” [4, 9.5. punkts]. Tiklīdz netiek izpildīts šis kritērijs, normatīvais regulējums var kropļot konkurenci, bremzēt tehnoloģiju attīstību, pārkāpt arī tiesiskās noteiktības principu. Satversmes tiesa “tukšo datu nesēju lietā”, vērtējot 2005. gada 10. marta Ministru kabineta (MK) noteikumu Nr. 321 atbilstību Satversmei, atzina, ka MK, izstrādājot šos noteikumus, nav sekojis līdzi tehnoloģiju attīstībai un nav pilnveidojis normā ietvertu nesēju un iekārtu sarakstu, nav nodrošinājis pienācīgu Satversmes 113. pantā paredzēto tiesību aizsardzību [6, 14.1. punkts].

Šis Satversmes tiesas secinājums patiesībā ir tehnoloģiskās neitralitātes principa kodols, proti, ja norma neietver šādas izmaiņas, tā nenodrošina cilvēka pamattiesības. Spriedumā nav lietots termins “tehnoloģiskā neitralitāte”, taču būtība ir pausta skaidri un nepārprotami. Proti, informācijas sabiedrībā jebkurš normatīvs akts, kurš kropļo konkurenci, neietver tehnoloģiju attīstības izmaiņas, nevērtē tehnoloģiski neitrāli līdzīgas sekas, neatbilst tiesiskuma principam un pārkāpj cilvēka pamattiesības. Tādējādi tiesību sistēmai kā tādai ir jābūt tehnoloģiski neitrālai, un īpaši aktuāli tas ir digitālā sabiedrībā. Tāpēc tehnoloģiskās neitralitātes princips informācijas sabiedrībā būtu vērtējams kā Satversmes 1. pantā ietvertais vispārīgo tiesību princips, kuru nevis valsts var izvēlēties piemērot vai ne, bet valstij ir pienākums to ievērot un vērtēt līdzvērtīgi tiesiskumam, taisnīgumam, tiesiskai noteiktībai, samērīgumam u. c. vispārīgo tiesību principiem.

Tehnoloģiskā neitralitāte kā likumdevēja darbības princips

Satversmes tiesa ir atzinusi, ka “likumdevējs, izstrādājot tiesību normas tehnoloģiju jomās, var izmantot tehnoloģiskās neitralitātes principu” [8]. Tomēr šis princips ir attiecināms uz likumdošanas tehniku konkrētās normas izstrādē un galvenokārt saistīts ar to, lai “sekas (civiltiesībās, autortiesībās, krimināltiesībās u. c.) tiktu regulētas tehnoloģiski neitrāli, neatkarīgi no tā, vai darbība veikta tiešsaistē vai realitātē” [8].

B. J. Kops uzskata, ka likumdevējam, pirms izšķirties par šī principa izmantošanu, būtu jārod atbildes uz šādiem jautājumiem:

- kāds būs regulējuma mērķis – tam vienmēr ir jābūt saistītam ar indivīda uzvedības seku izvērtēšanu;
- kādas būs regulējuma sekas – tas nedrīkst diskriminēt konkrētu tehnoloģiju un nedrīkst kavēt informācijas tehnoloģiju attīstību;
- vai tiks nodrošināta normas ilgtspējība, samērīgums un skaidrība.

Normai ir jāspēj darboties arī turpinoties tehnoloģiju attīstībai, tai jāatbilst vispārīgiem tiesību principiem un samērīgumam, un tai jābūt skaidrai un saprotamai. Savukārt

profesors Kriss Rīds (*Chris Reed*) norāda, ka tehnoloģiskās regulēšanas neitralitāte ir ļoti komplekss juridisks jautājums un “tā ne vienmēr būs pareiza izvēle” [21]. Arī B. J. Kops pauž viedokli, ka šo principu nevajadzētu izmantot, regulējot gadījums, kad “personu tiesību izpratne kļūtu atkarīga no zināšanām par tehnoloģiju” [24]. Pamatoti Satversmes tiesa ir atzinusi, ka likumdevējam ir tiesība izvēlēties likumdošanas tehnikas veidu, kā sasniegt normas mērķi. Tomēr galvenais, ko likumdevējs nedrīkstētu darīt, ir paredzēt seku atšķirīgu regulējumu bezsaistē un tiešsaistē, jo šādā gadījumā norma nevarētu tikt vērtēta kā atbilstoša tehnoloģiskās neitralitātes principam.

Satversmes tiesa ir atzinusi, ka “norma pieņemta atbilstoši tehnoloģiskās neitralitātes principam, ja tā satur vispārīgus jēdzienus, kas raksturo attiecīgās regulējamās tehnoloģijas atkarībā no pielietojuma mērķa, ietekmes, funkcijām un citiem raksturlielumiem”. Šeit vēl vajadzētu piebilst – ja tā ir veidota kā tehnoloģiski neitrāla pret sekām. [8]

Funkcionālās ekvivalences princips

Eiropas Ministru konferences Bonnas deklarācijā (1997) tika iekļauts princips, ka tam, kas ir nelikumīgs reālā vidē, jābūt nelikumīgam arī tiešsaistē [12]. Šo principu pirmoreiz tiesību teorijā formalizēja profesors Kriss Rīds (*Chriss Reed*) [21], un viņš to nosauca par funkcionālās ekvivalences principu. Šajā rakstā šis principa nosaukums tiek izmantots vienkārši no labskanības viedokļa, lai precīzāk identificētu tā saturu, jo tikpat labi to varētu nosaukt par “aizsargāto interešu un seku analogiju, seku ekvivalences” u. tml. principu. Šis princips izriet no vienlīdzības un tehnoloģiskās neitralitātes principa, tomēr tā tvērums ir daudz šaurāks. Funkcionālās ekvivalences principa piemērošana ir nepieciešama, lai noteiktu normas piemērošanas robežu civiltiesībās un krimināltiesībās. Tā būtība ir izteikta tēzē, ka “tīra vienlīdzība ir jānošķir no seku vienlīdzības”.

K. Rīds piedāvā ideju, ka darbība ir vērtējama kā līdzvērtīga, ja tā pēc būtības un neatkarīgi no vides ir “funkcionāli analoga” [21].

Noziedzīgo nodarījumu, izmantojot tehnoloģijas, plāno un realizē fiziska persona ar mērķi sasniegt konkrētas kaitīgas sekas. Funkcionālās ekvivalences principa jēga ir salīdzināt pēc darbības rakstura un kaitīgām sekām līdzīgus nodarījumus. Tā nav tiesību analogija, jo tās piemērošana nedrīkst iziet ārpus normas mērķiem. Civillikumā un Krimināllikumā absolūti lielākā daļa normu ir veidotas “neitrāli” pret darbības veidu un vidi, un sekām. Tādējādi, piemērojot šo principu, tiesa var tulkošanas ceļā atklāt, vai konkrētā normā paredzētais aizliegums vai ierobežojums ir “tehnoloģiski neitrāls”, proti, vai tā dispozīcija liedz to piemērot kibertelpā.

Secinājumi

1. Tehnoloģiskās neitralitātes princips vispirms attīstījās kā informācijas un komunikāciju tiesību princips saistībā ar informācijas sabiedrību un informācijas globalizāciju.
2. Digitālo tehnoloģiju darbības mērķis ir veikt automatizētu datu apstrādes procesu. Šis mērķis nemainās atkarībā no tehnoloģijas, ierīces nosaukuma vai

- darbības principiem (robottehnoloģija, mašīnmācība, kvantu, biotehnoloģija u. c.). Līdz ar to tiesībām kā sistēmai ir jābūt veidotām tehnoloģiski neitrāli.
3. Tehnoloģiskā neitralitāte ir vispārīgo tiesību princips, jo saskaņā ar WSIS Principu deklarācijā ietvertu valstu pienākums ir garantēt tiesiskumu un cilvēktiesības, ievērojot caurspīdīgu, paredzamu un tehnoloģiski neitrālu politiku.
 4. Tehnoloģiskā neitralitāte ir pozitivizēts vispārīgo tiesību princips.
 5. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Satversmes 1. pantā ietilpst no demokrātiskas tiesiskas valsts atvasinātie tiesību principi. Līdz ar to tehnoloģiskās neitralitātes princips ir atvasināms no Satversmes 1. panta.
 6. Tehnoloģiskās neitralitātes principa kodols ir šāds:
 - jāregulē nevis tehnoloģija, bet gan cilvēka uzvedība;
 - tehnoloģijai nedrīkst sniegt priekšrocības un nedrīkst to arī diskriminēt;
 - ekvivalenti jānovērtē darbības sekas neatkarīgi no darbības vides (reālā vidē vai tiešsaistē).
 7. Tehnoloģiskās neitralitātes princips kā vispārīgo tiesību princips ir nošķirams no tehnoloģiskās neitralitātes, tas ir likumdošanas tehnikas veids, kuru likumdevējs var izmantot, lai regulētu konkrētas sekas.
 8. Tehnoloģiskās neitralitātes principam ir vispārējs obligāts raksturs. Tas ir saistošs gan likumdevējam, nosakot tā rīcības robežas, gan ikvienam tiesību piemērotājam.
 9. No tehnoloģiskās neitralitātes kā vispārīgo tiesību principa ir atvasināmi:
 - tehnoloģiskā neitralitāte – likumdevēja darbības princips;
 - funkcionālās ekvivalences princips – tiesību piemērotāja darbības princips.

Technological Neutrality: an Integral Part of the Rule of Law in the Age of Information Society

Abstract

General principles of law have been studied by many Latvian scholars including, professor Daiga Rezevska, Egils Levits, professor Ineta Ziemeļe, and many others. Since 1994, Constitutional Court of the Republic of Latvia has consistently recognized the general principles of law in its doctrine as a provision that restricts the freedom of action of the legislator.

In practice, when talking about the general principles of law, most often the rule of law, justice, equality, proportionality have been mentioned. However, as the doctrine of law develops, four overriding principles are also defined in Latvian constitutional law: (1) democratic state system; (2) rule of law; (3) socially responsible state; (4) nation state, which is not reflected in the text of the Satversme, but as an idea falls within the core of the Satversme.

The 21st century, which many call the digital age, has raised questions about the content of general legal principles in this role in the information society. This era is relatively characterized by three factors: technology, globalization and information. None

of these is legal in nature. However, these factors have, for the first time, created a situation where new technological solutions threaten to go beyond legal control, jeopardizing the rule of law and justice in society.

Therefore, in a democratic society, it is essentially important that legal policy makers are aware of these risks and develop state legal policy in technology-neutral path. In order to reach such a goal, the principle of technological neutrality shall be recognized as a general principle of law, which derives from Article 1 of the Satversme.

Keywords: legal policy, general principles of law, technological neutrality, law governed state.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2009/140/Ek (2009. gada 25. novembris), ar ko izdara grozījumus Direktīvā 2002/21/EK par kopējiem reglamentējošiem noteikumiem attiecībā uz elektronisko komunikāciju tīkliem un pakalpojumiem, Direktīvā 2002/19/EK par piekļuvi elektronisko komunikāciju tīkliem un ar tiem saistītām iekārtām un to savstarpēju savienojumu un Direktīvā 2002/20/EK par elektronisko komunikāciju tīklu un pakalpojumu atļaušanu: starptautisks dokuments. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. L337/37, 18.12.2009. Iegūts no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0140&from=EN>
2. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*, 43, 01.07.1993.
3. Telekomunikāciju tīklu un digitālo pakalpojumu infrastruktūru atbalsts Eiropā. Iegūts no: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/ALL/?uri=LEGISSUM:26030103_1

Tiesu prakse

4. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā 2005-08-01.
5. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā 2007-22-01.
6. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā 2011-17-03.
7. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2016-07-01.
8. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2018-10-0103.

Literatūra

9. A New Framework for Electronic Communications Services: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 10 November 1999. Towards a new framework for Electronic Communications infrastructure and associated services. *The 1999 Communications Review* [COM(1999) 539 final, 10.11.1999. – Not published in the Official Journal]. *EUR-Lex.europa.eu*. Iegūts

- no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:l24216&from=EN>
10. Bennett, M. L. (2007). Recurring Dilemmas: The Law's Race to Keep Up With Technological Change. *Austlii.edu*. Iegūts no: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/UNSWLRS/2007/21.html>
 11. Declaration of Principles. Bulding the information Society: a global challenge in the new Millenium. Document WSIS-03/Geneva/Doc/4e. 12.12.2003. Iegūts no: <https://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/official/dop.html>
 12. European Ministerial Conference: Global information networks: Realizing the potential. Bonn, 1997. *Publications Office of the EU*. Iegūts no: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0d76a85c-e66a-41af-91c2-28cd29a85094>
 13. *Global information society: Operating information systems in a dynamic global business environment*. (2005). Ed. by Yi-chen Lan. Idea group publishing.
 14. *Informācijas un komunikāciju tiesības*. (2002). 1. sēj. U. Ķīņa red. Rīga: Turība.
 15. *Latvijas Republikas Satversme: Satversmes tiesas atziņas*. (2019). Rīga, Latvijas Vēstnesis.
 16. Lessig, L. (2006). *Code: version 2.0*. New York: Basic books. Iegūts no: <http://codev2.cc/download+remix/Lessig-Codev2.pdf>
 17. Maxwell, W., Bourreau, M. (2014). Technology Neutrality in Internet, Telecoms and Data Protection Regulation (November 23, 2014). *Computer and Telecommunications L. Rev.* Iegūts no: doi.org/10.2139/ssrn.2529680
 18. Memorandum by Prof. dr. Bert-Jaap Koops, Professor of Regulation & Technology, Tilburg Institute for Law, Technology, and Society. *UK Parliament*. Iegūts no: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200809/ldselect/ldconst/18/8030504.htm>
 19. *Par Latvijas Valsts konstitucionāliem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu: Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli*. (2012). Rīga, Latvijas Vēstnesis.
 20. Rajab, A. (2009). Technological neutrality. *Lex Electronica*. 14(2). Iegūts no: <https://core.ac.uk/download/pdf/55652076.pdf>
 21. Reed, C. (2010). Online and offline equivalence: aspiration and achievements. *International Journal of Law and Technology*. 18(3), 248–273.
 22. Rezevska, D. (2015). *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga.
 23. Rosen, J., Whites, B. (2013). *Constitution 3.0: Freedom and technology challenge*. The Brookings Institution Press.
 24. *Should ICT Regulation be Technology-Neutral?* (2006). B. J. Koops, M. Lips, C. Prins & M. Schellekens, eds. Vol. 9. The Hague: T.M.C. Asser Press.
 25. Technology. (2020). *Encyclopædia Britannica*. Iegūts no: <https://www.britannica.com/technology/technology>

Šķērssubsidēšanas pieļaujamība FKTK finansēšanas modeli

Dr. iur. Jānis Grasis

<https://orcid.org/0000-0002-1394-9958>

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte,
Tiesību zinātņu katedra, Latvija
Janis.Grasis@rsu.lv*

Kopsavilkums

Rakstā ir analizēts Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2019-09-03, kuras izskatīšanā piedalījies kā pieaicinātā persona. AS “PNB Banka” iesniedza konstitucionālās sūdzības pieteikumu par Finanšu un kapitāla tirgus komisijas (FKTK) normatīvo noteikumu Nr. 198 “Finanšu un kapitāla tirgus dalībnieku maksājumu apmēra Finanšu un kapitāla tirgus komisijas finansēšanai 2019. gadā noteikšanas un pārskatu iesniegšanas normatīvie noteikumi” 2.11. punkta neatbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam, 89. pantam un 91. panta pirmajam teikumam [3]. Satversmes tiesa atzina, ka apstrīdētā norma neatbilst Satversmes 91. panta pirmajam teikumam, jo apstrīdētajā normā paredzētā atšķirīgā attieksme nav noteikta saskaņā ar normatīvajos aktos paredzētā kārtībā pieņemtu tiesību normu.

Šī raksta autors sniedza Satversmes tiesai arī savus apsvērumus šīs konstitucionālās sūdzības sakarā.

Atslēgvārdi: FKTK, Finanšu un kapitāla tirgus komisijas finansēšana, kredītiestāde, šķērssubsidēšana.

Akciju sabiedrība “PNB Banka” (turpmāk tekstā – pieteikuma iesniedzējs) pieteikumu Satversmes tiesai par Finanšu un kapitāla tirgus komisijas (FKTK) normatīvo noteikumu Nr. 198 “Finanšu un kapitāla tirgus dalībnieku maksājumu apmēra Finanšu un kapitāla tirgus komisijas finansēšanai 2019. gadā noteikšanas un pārskatu iesniegšanas normatīvie noteikumi” 2.11. punkta (turpmāk tekstā – apstrīdētā norma) neatbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam, 89. pantam un 91. panta pirmajam teikumam iesniedza 2019. gada 12. aprīlī [4], savukārt Latvijas Republikas Finanšu un kapitāla tirgus komisija sniedza savu atbildes rakstu (turpmāk tekstā – atbildes raksts), kurā izklāstīja savu viedokli saistībā ar apstrīdēto normu [5]. Pieaicinātajām personām tika uzdoti īpaši jautājumi, par kuriem tās

(tostarp raksta autors) sniedza savu personīgo viedokli par apstrīdēto normu.

Satversmes tiesas pirmais jautājums bija, vai attiecībā uz finanšu un kapitāla tirgus dalībnieku uzraudzību ir pieļaujama “šķērssubsidēšana” vai arī katram no šiem dalībniekiem (nozarei) būtu pilnībā jānosedz savas uzraudzības faktiskās izmaksas [6].

Finanšu un kapitāla tirgus uzraudzība pasaulē notiek, izmantojot dažādus modeļus, turklāt uzraudzību veic dažādas institūcijas:

- publiska iestāde, kas var būt arī valdības departaments;
- centrālā banka;
- atsevišķa publiska iestāde vai aģentūra, speciāli dibināta šim nolūkam;
- dalībnieku finansēta pašuzraudzības iestāde [13, 109].

Tomēr netiek ieteikts uzraudzību uzticēt, piemēram, Finanšu ministrijai, lai nepieļautu risku, ka uzraudzības operacionālo neatkarību apdraud politiska iejaukšanās, kā to īpaši uzsver Bāzeles Banku uzraudzības komiteja (*Basel Committee on Banking Supervision*) [13].

Vienmēr esmu kritizējis Latvijā ieviesto FKTK finansēšanas modeli, proti, ka pie mums finansēšanu veic uzraugāmie subjekti. Tas rada zināmu interešu konfliktu, jo finanšu un kapitāla tirgus pieauguma apstākļos ar FKTK budžeta lielumu nav bijis nekādu problēmu. Būtu jāatgriežas pie FKTK finansēšanas modeļa, kurā komisijas finansēšana notiek no Latvijas Bankas vai pat no valsts budžeta, lai nebūtu saistības starp FKTK budžetu un tirgus dalībnieku aktīviem vai veicamajām finanšu operācijām [11]. Vienaļcīgi, kā norāda pieteikuma iesniedzējs, FKTK budžetam nav veikts ārējais audits, lai izvērtētu komisijas budžeta izdevumu lietderību, sevišķi saistībā ar tās darbinieku mācībām un komandējumiem ārvalstīs [4, 116. paragr.]. Turklāt pašreizējā FKTK finansēšanas modeļa ieviešana nav devusi pozitīvus impulsus finanšu un kapitāla tirgus sakārtošanai, jo īpaši saistībā ar kredītiestādēm, ko apliecina pēdējo gadu satricinājumi kredītiestāžu sektorā un Latvijas reputācijas samazināšanās pasaules finanšu tirgos.

No godīgas konkurences viedokļa nav pareizi, ka esošā modeļa ietvaros ne visi tirgus dalībnieki piedalās FKTK finansēšanā. Turklāt, kā atzīst pati FKTK, atsevišķi tirgus dalībnieki, piemēram, Rīgas Fondu birža un Latvijas Centrālais depozitārijs objektīvi nespēj segt savas uzraudzības izmaksas [5]. Tas vēlreiz pierāda, ka esošais FKTK finansēšanas modelis ir aplams.

Nevar piekrist FKTK atbildes raksta 39. paragrāfā minētajam, ka Saeima, pieņemot grozījumus Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas starpnieku darbības likuma 37. panta ceturtajā daļā un tādējādi samazinot FKTK ierosināto likmi četras reizes, kā arī nosakot maksimālos griestus 1000 eiro apmērā, ir atbalstījusi šķērsfinansējuma pieļaušanu FKTK finansēšanā. Tas tikai liecina vai nu par spēcīgu apdrošinātāju lobiju Saeimā, vai arī par Saeimas deputātu nepietiekami profesionālu iedziļināšanos izskatāmajā jautājumā. Tomēr jāatzīst, ka ir valstis, kurās šķērssubsidēšana tiek pieļauta, piemēram, Luksemburga, uz ko arī norāda FKTK sava atbildes raksta 44. paragrāfā [5].

Teorētiski šķērssubsīdijas ir pieļaujamas, ņemot vērā, ka praksē ir grūti aprēķināt uzraudzības izmaksas katram finanšu un kapitāla tirgus segmentam, lietojot esošo FKTK finansēšanas modeli, bet noteikti ir jāievēro viens nosacījums, proti, ka visi tirgus dalībnieki jau solidāri piedalās ar maksimālajām vai daļēji maksimālajām iemaksām. FKTK finansēšana no Latvijas Bankas vai valsts budžeta būtu taisnīga un pilnībā novērstu esošās tiesiskās problēmas šīs Satversmes lietas ietvaros.

Satversmes tiesas otrais īpaši uzdotais jautājums bija, vai visi finanšu un kapitāla tirgus dalībnieki atrodas salīdzināmos apstākļos attiecībā uz iemaksām Finanšu un kapitāla tirgus komisijas darbības finansēšanai [6].

Atbilde ir viennozīmīga – nē, jo dalībnieki neatrodas pilnīgi salīdzināmos apstākļos saistībā ar veicamajām iemaksām FKTK finansēšanai. Tas ir noteikts tiesiskajā regulējumā, šajā gadījumā – Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likuma 23. pantā [2].

Atšķirīgs ir veids, kā dažādiem subjektiem tiek aprēķināta FKTK iemaksājamā naudas summa (ceturksnī), piemēram:

- kredītiestādes maksā noteiktu procentu no vidējā aktīvu lieluma;
- apdrošinātāji maksā noteiktu procentu no apdrošināšanas operācijām (atkarībā no apdrošināšanas operācijām likmes ir atšķirīgas);
- privātie pensiju fondi maksā noteiktu procentu no pensiju plānu dalībnieku veiktajām iemaksām;
- ieguldījumu sabiedrības maksā noteiktu procentu no sabiedrības pārvaldījumā esošo ieguldījumu fondu vidējā aktīvu lieluma.

Ir arī tādi finanšu un kapitāla tirgus dalībnieki, kas vispār neveic iemaksas FKTK finansēšanai, kā, piemēram, ieguldītāji, emitenti, reitingu aģentūras, valsts fondēto pensiju pārvaldnieki. Tādējādi uzraudzības izmaksas solidāri sedz citi finanšu un kapitāla tirgus dalībnieki. Vēl jāņem vērā, ka kredītiestādes darbojas arī finanšu instrumentu tirgū, lai gan par to nemaksā nepastarpinātu uzraudzības maksu. Turklāt kredītiestādes pilda turētājbankas un valsts fondēto pensiju plānu pārraudzības funkcijas, kuru uzraudzību no valsts puses nodrošina FKTK bez tieša kredītiestāžu finansējuma, utt.

Finanšu un kapitāla tirgus dalībnieki nav vienādos apstākļos arī tāpēc, ka FKTK nevar saņemt finansējumu no dalībniekiem tieši proporcionāli to uzraudzībai atvēlēto resursu patēriņam, tāpēc kredītiestādēm ir jāuzņemas papildu maksājumu slogs. Un visai subjektīvi ir noteikt katra segmenta uzraudzības izmaksas, uz ko norāda arī FKTK savā atbildes rakstā, piemēram, tā 34. paragrāfā [5].

Šajā aspektā nevar piekrist Satversmes tiesas viedoklim spriedumā, proti, ka visi finanšu un kapitāla tirgus dalībnieki, kuriem ir pienākums veikt maksājumus FKTK darbības finansēšanai, atrodas vienādos un pēc noteiktiem kritērijiem salīdzināmos apstākļos: galvenā tirgus dalībnieku vienojošā pazīme ir pienākums veikt obligātus maksājumus likumdevēja noteiktajam mērķim – FKTK darbības finansēšanai. Tas apstāklis, ka atšķiras to pieļaujamais lielums un aprēķināšanas kārtība, kā arī šo tirgus dalībnieku darbības mērķi, neliedz tos salīdzināt šo maksājumu veikšanas pienākuma kontekstā. [9]

Savu viedokli par šķērssubsidēšanu pēc Satversmes tiesas sprieduma sniedza arī FKTK [10]. Un te gan jāpiekrīt Satversmes tiesas atzinumam, ka šķērssubsidēšana ir pieļaujama FKTK finansēšanas modelī.

Satversmes tiesas trešais uzdotais īpašais jautājums bija, vai ar apstrīdēto normu pret kredītiestādēm pieļauta atšķirīga attieksme [6].

Jau, atbildot uz pirmo Satversmes tiesas jautājumu, norādīju, ka pašreizējā FKTK finansēšanas modeļa šķērssubsidijas ir pieļaujamas, bet ievērojot nosacījumu, ka visi tirgus dalībnieki jau solidāri piedalās ar maksimālajām vai daļēji maksimālajām iemaksām. Taču šeit skatītajā gadījumā, kad FKTK (1) nepalielina to dalībnieku maksājumus, kuri pilnībā nespēj segt uzraudzības izmaksas, bet kuru normatīvajos aktos noteiktie maksimālie FKTK finansēšanas likmju apmēri nav izsmelti, kā arī (2) nelīdzsvaro budžeta deficītu, vienlīdzīgi

palielinot maksājumu likmju lielumu pārējiem finanšu un kapitāla tirgus dalībniekiem, bet (3) papildu maksājumus uzliek kredītiestādēm, nenoliedzami izpaužas atšķirīga attieksme. To apliecina fakts, ka pēdējos trijos gados maksājumu likmes apmērs ir palielināts tikai kredītiestādēm. Lai arī pēc būtības visi FKTK uzraugāmie nav pilnībā vienādos apstākļos, tomēr attiecībā uz maksājumu veikšanu par FKTK uzraudzību visiem uzraugāmajiem iemaksas ir jāveic solidāri, arī tiem subjektiem, kas atbilstīgi pašreizējam FKTK finansēšanas modelim tāpat nespēj pilnībā segt savas uzraudzības izmaksas. Iespējams, kredītiestādēm veicamo maksājumu likmes apmēra palielināšana ir saistīta ar vidējās banku aktīvu bāzes lieluma prognozes samazināšanos.

Satversmes tiesa atzinusi, ka, vērtējot apstrīdētās normas atbilstību samērīguma principam, galvenokārt jāizvērtē likumdevēja izmantoto līdzekļu radītās sekas, t. i., vai tiesību normas piemērošana nenodara indivīda tiesībām un likumiskajām interesēm lielākus zaudējumus, nekā iegūst sabiedrība. Turklāt ir jāizvērtē šādas tiesību normas ietekme uz ikvienu personu, kuras intereses tā aizskar [7, 3.1.3. punkts]. Šķiet, ka labums, ko šajā gadījumā iegūst sabiedrība, ir mazāks par indivīda tiesībām un interesēm nodarīto zaudējumu. Satversmes tiesa 2020. gada 20. februārī pieņēma lēmumu, ka apstrīdētā norma neatbilst Latvijas Republikas Satversmes 91. panta pirmajam teikumam, tādējādi atzīstot apstrīdēto normu par Satversmei neatbilstošu [7]. Tika konstatēts – tā kā ar apstrīdēto normu kredītiestādēm noteikts pienākums veikt konkrēta apmēra maksājumu FKTK darbības finansēšanai un kredītiestādes nevar šos līdzekļus brīvi izmantot pēc saviem ieskatiem, tad ar šo normu tiek skartas kredītiestāžu tiesības uz īpašumu. Apstrīdētās normas atbilstība tiesiskās vienlīdzības principam tika vērtēta, ņemot vērā īpašuma tiesību jomu.

Satversmes tiesa spriedumā pievērsās arī jautājumam, vai apstrīdētajā normā ietvertā atšķirīgā attieksme ir noteikta ar normatīvajos aktos paredzētā kārtībā pieņemtu tiesību normu, kas ir viens no tiesību normas spēkā esamības priekšnoteikumiem. Tika konstatēts, ka apstrīdēto normu pieņēmusi FKTK padome, kura nebija atbilstoši demokrātiski leģitimēta šādas normas izdošanai, un tas nozīmē, ka šādi pieņemtas normas jāatzīst par izdotām *ultra vires*. Lai gan apstrīdētā norma tika atzīta par izdotu *ultra vires*, tomēr tas automātiski nenozīmē, ka apstrīdētā norma zaudē spēku no sprieduma pasludināšanas dienas vai kāda brīža pagātnē. Izņēmuma gadījumā ir pieļaujams, ka apstrīdētā norma, kaut arī pēc formas ir pieņemta *ultra vires*, tomēr paliek spēkā līdz brīdim, kad stājas spēkā jaunas normas [8, secinājumu daļas 3. punkts]. Šajā jautājumā jāpiekrīt Satversmes tiesas spriedumam un tās argumentācijai.

Permissibility of Cross-Subsidies in the Financial and Capital Market Commission Financing Model

Abstract

The article analyses the judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia in case 2019-09-03, in which the author of the article participated as the guest person. The application for a constitutional complaint was submitted by AS “PNB Bank” regarding the non-compliance of Section 2.11 of the Regulation No 198 of the Financial and Capital Market Commission for the financing of the Financial and Capital Market Commission in

2019 with Article 1, Article 89 and with the first sentence of Article 91 of the Constitution of the Republic of Latvia. The Constitutional Court acknowledged that, since the contested rule does not prescribe a different treatment according to a rule of law adopted in accordance with the procedures provided for by regulatory enactments, it was recognised that the contested rule does not comply with the first sentence of Article 91 of the Constitution. The author also provided the Constitutional Court with his observations on this constitutional complaint.

Keywords: financing of Financial and Capital Market Commission, credit institution, cross-subsidies.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Finanšu un kapitāla tirgus dalībnieku maksājumu apmēra Finanšu un kapitāla tirgus komisijas finansēšanai 2019. gadā noteikšanas un pārskatu iesniegšanas normatīvie noteikumi: Finanšu un kapitāla tirgus komisijas normatīvie noteikumi Nr. 198: pieņemti 20.12.2018. un stājās spēkā 01.01.2019. *Latvijas Vēstnesis*. 253, 28.12.2018.
2. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 01.06.2000. un stājās spēkā 01.07.2001. *Latvijas Vēstnesis*. 230/232, 20.06.2000.
3. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993.

Tiesu prakse

4. AS “PNB Banka” 2019. gada 12. aprīļa pieteikums Latvijas Republikas Satversmes tiesai par Finanšu un kapitāla tirgus komisijas normatīvo noteikumu Nr. 198 “Finanšu un kapitāla tirgus dalībnieku maksājumu apmēra Finanšu un kapitāla tirgus komisijas finansēšanai 2019. gadā noteikšanas un pārskatu iesniegšanas normatīvie noteikumi” 2.11. punkta neatbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam, 89. pantam un 91. panta pirmajam teikumam. Iegūts no lietas materiāliem no Satversmes tiesas lietvedības.
5. Finanšu un kapitāla tirgus 2019. gada 9. jūlija atbildes raksts lietā Nr. 2019-09-03. Iegūts no lietas materiāliem no Satversmes tiesas lietvedības.
6. Satversmes tiesas 2019. gada 19. jūlija lēmums par pieaicināto personu. Iegūts no lietas materiāliem no Satversmes tiesas lietvedības.
7. Satversmes tiesas 2002. gada 19. marta spriedums lietā Nr. 2001-12-01. *Latvijas Republikas Satversmes tiesa*. Iegūts no: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2001-12-01_Spriedums.pdf
8. Satversmes tiesas 2002. gada 22. oktobra spriedums lietā Nr. 2002-04-03. *Latvijas Republikas Satversmes tiesa*. Iegūts no: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2002-04-03_Spriedums.pdf
9. Satversmes tiesas 2020. gada 20. februāra spriedums lietā Nr. 2019-09-03. *Latvijas Republikas Satversmes tiesa*. Iegūts no: https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2019/05/2019-09-03_Spriedums.pdf#search=

Literatūra

10. Finanšu un kapitāla tirgus komisija: Vai solidaritāte uzraudzības finansēšanā ir pieļaujama. (2020). *Jurista Vārds*. 17.03.2020.
11. Grasis, J. Pievienot FKTK Latvijas Bankai ir racionāli. (2020). *Jurista Vārds*. 24.03.2020.
12. Kalniņa, V. (2020). Kredītiestāžu maksājumi FKTK finansēšanai 2019. gadā noteikti *ultra vires*. *Jurista Vārds*. 17.03.2020.
13. *The Oxford Handbook of Financial Regulation*. (2015). Edited by N. Moloney, E. Ferran and J. Payne. Oxford University Press.

Representation of Creditors in Corporate Bankruptcy Proceedings

Remigijus Jokubauskas

<https://orcid.org/0000-0003-4314-850X>

Faculty of Law, Mykolas Romeris University, Lithuania

remigijus@jokubauskas.org,

Mykolas Kirkutis

<https://orcid.org/0000-0001-6317-177X>

Faculty of Law, Mykolas Romeris University, Lithuania

mkirkutis@gmail.com

Abstract

The article focuses on representation of creditors in corporate bankruptcy proceedings. It discusses social and economic needs for creditor representation in corporate bankruptcy proceedings and why it shall be effective. Also, the authors analyse how creditors can participate and vote in meetings of creditors. This article focuses on electronic voting and virtual meetings of creditors. The authors assess what regulation of electronic voting and virtual meetings exist in various bankruptcy laws and how it shall be compatible with the main principles of bankruptcy law.

Keywords: corporate bankruptcy proceedings, electronic voting, virtual meetings of creditors.

Needs for Effective Creditor Representation in Bankruptcy Proceedings

The UNCITRAL Model Law on Insolvency requires that insolvency proceedings shall be effective. Creditor participation in bankruptcy proceedings is one of the main aspects of this goal. It is recognised that in the absence of a coordination mechanism between creditors, they may delay the exercise of their rights and other creditors may simply waive their rights [3]. Corporate insolvency law should ensure a more efficient and creditor-friendly regime [1]. The principle of effectiveness is also recognised in national corporate bankruptcy laws. For example, Article 6 (5) of the Insolvency Law of the Republic of Latvia establishes the principle of efficiency

(*procesa efektivitātes princips*) which means that the measures used to achieve the objectives of the process must be the most efficient and require the least cost. Article 3 (1) of the Law on the Insolvency of Enterprises of the Republic of Lithuania lays down the principle of effectiveness (*efektyvumo principas*), which means that in insolvency proceedings balance must be struck between the interests of the legal person in financial difficulties and the creditors in order to maximise creditor claims within a reasonably short period of time. Therefore, the legislator shall seek to establish such model of corporate bankruptcy proceedings which would ensure effective creditor participation in such proceedings.

Bankruptcy is a collective proceeding in which all debtor's creditors participate. Bankruptcy proceedings are characterised by court activity and protection of public interest [5]. For instance, Article 3 (4) of the Law on the Insolvency of Enterprises of the Republic of Lithuania establishes that a court may, on its own initiative, oblige parties to the insolvency proceedings to take process, collect evidence and monitor actions of the parties to the insolvency proceedings in order to ensure the efficient conduct of insolvency proceedings and public interest. Thus, one may ask why representation of creditors in corporate insolvency proceedings is needed at all.

It would be difficult to find a country which does not establish some forms of representation of creditors in bankruptcy proceedings. Nevertheless, the laws on bankruptcy proceedings are usually silent on the needs for the representation of creditors. For example, in U.S. corporate bankruptcy law, the purpose of a creditor committee is to protect interests of unsecured creditors [2]. A meeting of creditors is defined as a “statutory watchdog” which has the power to supervise the activities of the company's governing bodies, to consult with the debtor and to require the appointment of an administrator [2].

In Germany, interests of creditors are represented and defended at meetings and committees. A meeting of creditors is a necessary body in bankruptcy proceedings for the exercise of the creditors' self-government functions (*Selbsterverwaltung Befugnisse*) [7]. A committee of creditors is considered an optional body for the provision and monitoring of assistance (*Unterstützung*) to the insolvency administrator (*Überwachung*). In Lithuanian bankruptcy law, a meeting of creditors is perceived as a self-governing body of creditors.

Also, it has been widely accepted that bodies which represent creditors play an important role in bankruptcy proceedings and provide “double protection” [6]. A meeting of creditors can supervise the functions of the insolvency administrator, give creditors the opportunity to speak on significant issues, and transparency of its activities is an important condition for a legitimate meeting of creditors [6]. Therefore, meetings of creditors essentially perform a certain function of “checks and balances” in assessing decisions of insolvency administrator in bankruptcy proceedings.

Creditors shall be involved in decision-making process during a meeting of creditors. All creditors have the right to be heard on the matters to be discussed at the

meeting of creditors. Often creditors are experienced businesspersons who can share their knowledge and help a creditor to efficiently use debtor's resources or even restore solvency. Thus, there are plenty of social and economic reasons why creditors shall be represented in corporate bankruptcy proceedings.

Participation and Voting in Meetings of Creditors

Bankruptcy law shall establish how creditors can gather and vote on certain issues in bankruptcy proceedings. Various models exist in practice. Creditors can vote and (or) participate in meetings of creditors in several ways: (a) in person (a physical meeting), (b) by post or electronically, (c) in a virtual meeting. The authors have assessed these models within the article.

In practice, usually physical meetings of creditors are organised. In such case all creditors gather in a certain place at a certain time to discuss and vote on certain questions related to corporate bankruptcy proceedings. Obviously, such procedure requires additional costs and spend time in meetings. The efficiency of such model is rather low and does not contribute to the need for the efficient bankruptcy proceedings.

Another possibility which is recognised in various bankruptcy laws is voting by electronic means without participation in person at the meeting. In such case creditors can choose not to come to the creditors' meeting, but instead submit their votes via electronic means. Such procedure is beneficial if the creditors only seek to vote on certain matters without participation in a meeting. There are some examples in the national laws how creditors can vote by electronic means. For instance, the Insolvency Rules of England and Wales Rules 2016 regulate certain aspects of electronic creditors' voting. According to these rules, electronic voting includes any electronic system which enables a person to vote without the need to attend at a particular location to do so. Where the decision procedure uses electronic voting, (a) the notice delivered to creditors must give them any necessary information as to how to access the voting system including any password required; (b) except where electronic voting is being used at a meeting, the voting system must be a system capable of enabling a creditor to vote at any time between the notice being delivered and the decision date; and (c) in the course of a vote the voting system must not provide any creditor with information concerning the vote cast by any other creditor.

Electronic voting in meetings of creditors is also recognised in the Republic of Lithuania. Article 51 (4) of the Law on the Insolvency of Enterprises of the Republic of Lithuania establishes that creditors can vote in advance (before the creditors' meeting) if such procedure is established. Thus, the law does not require creditors to vote and/or participate in a certain way but allows them to choose to vote electronically. So far, the legal regulation does not establish how creditors shall vote, but only provides what electronic voting is possible.

Finally, another option is creditor participation and voting in virtual meetings of creditors. The advantages of such meetings are vivid since creditors and other

persons do not have to spend costs and waste time to come to the meeting. Instead all creditors can participate and vote in such meetings without participation in person (physically) and participate in virtual (online) creditor's meetings. Some comparative aspects of such procedure can be found in corporate law. For example, Article 8 (1) of the Directive 2007/36/EC of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the exercise of certain rights of shareholders in listed companies establishes that Member States shall permit companies to offer their shareholders any form of participation in the general meeting by electronic means, notably any or all of the following forms of participation: (a) real-time transmission of the general meeting; (b) real-time two-way communication enabling shareholders to address the general meeting from a remote location; (c) a mechanism for casting votes, whether before or during the general meeting, without the need to appoint a proxy holder who is physically present at the meeting. Thus, a shareholder meeting can be held virtually if a real time transmission is established.

The Insolvency Rules of England and Wales Rules 2016 regulate virtual meetings of creditors. According to these rules, where the decision procedure uses a virtual meeting a notice delivered to creditors must contain: (a) any necessary information as to how to access the virtual meeting including any telephone number, access code or password required; and (b) a statement that the meeting may be suspended or adjourned by the chair of the meeting (and must be adjourned if it is so resolved at the meeting). Thus, this law does not establish any requirements for how creditors can participate and vote in virtual creditors' meetings but requires providing creditors all relevant information regarding the meeting and notification that meeting can be adjourned or postponed. Such requirements are relevant to ensure procedural guarantees for the creditors and possibility to participate in the meeting.

Also, some rules on virtual creditors meetings are found in other states. For instance, Article 51 (5) of the Law on the Insolvency of Enterprises of the Republic of Lithuania establishes that creditors may be given the opportunity to attend meetings and vote by electronic means, provided that security of the information transmitted is ensured and the creditor can be identified. Thus, the law does not establish certain procedure and technical tools how creditors can participate and vote in virtual meetings, but rather gives guidance how it should be organised. First, the law requires that transmitted information shall be secured. In general, only creditors and other certain persons in bankruptcy proceedings have the right to participate in meetings and get acquainted with information. Similarly, in virtual creditors' meetings only the persons who have the right to participate in meetings can participate. In this way the legislator requires to secure all information of creditors' meetings and it should not be available to other persons. Nevertheless, in practice this requirement can be difficult to implement. For instance, if the videoconference is organised, virtually everyone can listen to the conference in the premises of any of the persons who have the legal basis to participate in it. Furthermore, the law does not regulate possible technical issues of virtual meetings. For instance, what happens if some participants of the meeting lose

connection to the virtual meeting due to technical problems. Secondly, the law requires that the creditor in the creditors' meeting shall be identified. In practice it should not raise difficulties since there is a list of creditors whose claims are approved by the court and the chairperson of the meeting or an insolvency administrator can check the identity of the person.

These examples of virtual meetings of creditors and electronic voting reveal that these means can be used in bankruptcy proceedings and they can contribute to the effectiveness of this proceedings. Also, the authors suggest the regulation of these models shall establish clear instruction and information of how creditors can use such systems (for instance, what programmes shall be used). Also, the regulation shall ensure equality of creditors and give equal chances for creditors to vote electronically or participate and vote in virtual meetings. Moreover, virtual meetings shall be recorded and used as an electronic evidence in case a dispute arises in the court [4].

Conclusion

Bankruptcy laws shall establish creditor representation model which is efficient and creditor-friendly, allow the creditors to avoid additional costs. One of the major aspects of effective creditor representation is effective model of participation and voting in meetings of creditors.

The authors found that voting by electronic means and participation and voting in virtual meetings of creditors significantly contribute to the efficiency of bankruptcy proceedings. There are some examples of the national laws which establish possibilities for creditors to vote by electronic means and participate and vote in virtual meetings. Nevertheless, virtual meetings raise certain challenges. For instance, security of the transmission of information, secrecy of voting, equal possibilities for all creditors to participate and vote in such meetings.

Kreditoru pārstāvība korporatīvā bankrota procedūrās

Kopsavilkums

Šajā rakstā par kreditoru pārstāvību korporatīvā bankrota procedūrās tiek apspriestas kreditora pārstāvības sociālās un ekonomiskās vajadzības korporatīvās bankrota procedūrās un to efektivitāte, kā arī tiek analizēts, kā kreditori var piedalīties un balsot kreditoru sapulcēs. Šajā rakstā tiek akcentēta elektroniskā balsošana un virtuālās kreditoru sanāksmes. Autori izvērtē, kāds regulējums attiecībā uz elektronisko kreditoru balsošanu un virtuālajām sanāksmēm pastāv dažādos likumos par bankrotu un kā tam jābūt saderīgam ar galvenajiem bankrota likuma principiem. *Atslēgvārdi:* korporatīvā bankrota procedūras, elektroniskā balsošana, virtuālās kreditoru sanāksmes.

References

1. European Commission. (2015). Commission staff working document “Feedback Statement on the Green Paper “Building a Capital Markets Union””, Accompanying the document “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions”, “Action Plan on Building a Capital Markets Union”. SWD/2015/0184 final (*EU publications*, 2015).
2. Harner, M. M., Marincic J. (2011). Committee Capture? An Empirical Analysis of the Role of Creditors’ Committees in Business Reorganizations, *Vanderbilt Law Review*, 64(3).
3. Impact assessment study on policy options for a new initiative on minimum standards in insolvency and restructuring law. (2017). (*EU publications*, 2017).
4. Jokubauskas, R., Świerczyński, M. (2020). Impact of the Council of Europe Guidelines on Electronic Evidence in Civil and Administrative Law. *Global Journal of Comparative Law*, 9(1).
5. Višinskis, V., Jokubauskas, R. (2019). The Role of Courts in Corporate Insolvency Proceedings. *Jurisprudence*, 26(2).
6. Westbrook, J. L. et al. (2010). A Global View of Business Insolvency Systems. Martinus Nijhoff Publishers.
7. Zimmermann, W. (2015). Grundriss des Insolvenzrechts (Eng. Outline of bankruptcy law). C. F. Müller.

Tiesiskā apziņa un tiesiskais nihilisms

Dr.iur. Anatolijs Kriviņš

<https://orcid.org/0000-0003-1764-4091>

Daugavpils Universitāte, Tiesību katedra, Latvija

anatolijs777@gmail.com

Kopsavilkums

Tiesiskās apziņas un tiesiskā nihilisma problēmjautājumi ir savstarpēji saistīti un visnotaļ aktuāli gan pasaules, gan arī Latvijas Republikas tiesiskajā telpā. Pētījums “Tiesiskā apziņa un tiesiskais nihilisms” ir veltīts šo fenomenu analīzei. Tiesiskā apziņa ne tikai ļauj izzināt, bet arī nodrošina parādību, lietu un pieredzes apkopošanu, novērtēšanu un reproducēšanu, kas neapšaubāmi ietekmē subjekta rīcību – indivīdam ir iespēja koriģēt savus mērķus atbilstoši tiesiskajai situācijai. Tomēr šo īpašību ievērojami var ietekmēt vispārpieņemto morāles normu un tikumisko vērtību noliegums, negatīva attieksme pret rakstītām un nerakstītām tiesību normām.

Veicot pētījumu, uzmanība tika pievērsta ne tikai tiesiskās apziņas līmeņa izzināmības metodoloģijai, bet arī citiem būtiskiem momentiem, piemēram, likumu uztverei sabiedrībā, juridiskajai kultūrai, tiesiskajam nihilismam, tiesībpārkāpuma un noziedzīgā nodarījuma savstarpējai saiknei un nošķirtībai u. tml.

Pētījuma rezultātā tika secināts, ka apziņas paradigmas un tiesiskās apziņas paradigmas (laiks, telpa, cilvēks) ir savstarpēji cieši saistītas. Lai tiesiskā nihilisma iespējamie pretstati – ideālisms, reālisms, konformisms – kļūtu par cilvēka izvēles motīvu, ir nepieciešams kontekstualizēt tiesiskuma problēmu kā ideju, turklāt projicēt šo ideju uz indivīda un sabiedrības iekšējiem psiholoģiskajiem uzstādījumiem. Vienlaikus jāņem vērā, ka nihilisms *per se* (arī eksistenciālais nihilisms un tiesiskais nihilisms) akcentē cilvēka sociālo nestabilitāti. Kultūrapziņu sadursme, mūsdienīgie realitātes uztveres un realitātes noliegšanas procesi ļauj secināt, ka tiesiskā nihilisma izpausmes pauž nevis tiesiskās apziņas deformēšanu, bet gan tiesiskās apziņas neizbēgamo evolūciju. Šo apsvērumu dēļ tiesiskā nihilisma mazināšanas iespējas

saistās ne tik daudz ar ideoloģiju, kā ar tiesiskuma brīvprātīgu akceptēšanu, kuru ietekmē sociālā, ekonomiskā un tehniskā realitāte, sabiedriskās un kultūras dzīves situatīvā saistība.

Atslēgvārdi: tiesiskā apziņa, taisnīgums, tiesiskais nihilisms.

Ievads

Tiesiskās apziņas paradigma ir būtiska problēma, kuras risinājums dod iespēju pārvarēt teorētisko un metodoloģisko plaisu starp sociālzinātnisko un juridisko pieeju tiesiskās apziņas pētījumos [1].

Tiesiskās apziņas fenomena definēšanā un izpētē var ieskicēt vairākus virzienus, to skaitā:

- identitātes skolu (*Identity school*) – izvirza hipotēzi, ka tiesiskā apziņa un identitāte rodas un veidojas viena no otras;
- hegemonijas skolu (*Hegemony school*) – uzskata likumu par spēcīgu valsts kontroles instrumentu, kas veido indivīdu pasaules uzskatu, uztveri un lēmumus, turklāt pat tad, ja likums netiek piemērots tieši vai instrumentāli;
- mobilizācijas skolu (*Mobilisation school*) – kontekstualizē tiesisko apziņu, lai izprastu likuma potenciālu pārveidot sabiedrību, īpaši taisnīguma panākšanas nolūkā [7].

Visos minētajos virzienos tiesiskā apziņa konceptuāli tiek saistīta ar elementiem, kas rodas sociālajā mijiedarbībā, respektīvi, – ar uzskatiem, uztveri un rīcību tiesību sfērā.

Tiesisko apziņu var klasificēt pēc dažādiem aspektiem.

Pirmkārt, – pēc racionalitātes pakāpes:

- ikdienas tiesiskā apziņa – cilvēku, kas nav juristi, vispārīgas zināšanas par tiesībām, kuras ir pietiekošas, lai nepārkāptu likumus, parasti veidojas empīriski – uz savas vai citu personu pieredzes pamata, liela loma ir ne tikai veselam saprātam, bet arī jūtām, emocijām, saiknei ar sabiedrisko morāli;
- profesionālā tiesiskā apziņa – determinē juristu specializētas un sistematizētas zināšanas, iemaņas un prasmes;
- zinātniskā tiesiskā apziņa – tiesību zinātnieku vispusīgas zināšanas, kuru pamatā ir dziļa, metodoloģiski konsekventa izpēte, kā arī idejas un koncepcijas ar skatījumu nākotnē.

Otrkārt, tiesisko apziņu var klasificēt pēc subjektu loka:

- individuālā tiesiskā apziņa – pašidentificēšana tiesību subjekta lomā, izpratne par sevi tiesiskajā telpā, likumīgas uzvedības motivācija, personīgās intereses, vērtības un ideāli;
- grupveida tiesiskā apziņa – stabilu sociālo grupu, aprindu ar specifisku subkultūru un kopīgām interesēm apziņa.

Treškārt, tiesiskās apziņas klasificēšana ir iespējama atbilstoši šādiem komponentiem:

- vispārējās juridiskās zināšanas;
- juridiskā izpratne;
- *ad hoc* juridiskās zināšanas;
- viedokļi par likumiem;
- uzticēšanās likumiem;
- tiesiskā identitāte individuālā un starpkultūru skatījumā [13].

Tiesisko apziņu ietekmējošie faktori

Pirmsvalsts sabiedrībās būtiska nozīme bija kopienai un kopienas paražām. Paražu tiesības un reliģija garantēja zināmu drošību un pārredzamību, turklāt relatīvi nemainīgas garīgās vērtības sargāja pati sabiedrība. Šo faktoru ietekme saglabājās gan viduslaikos, gan arī vēlāk. Piemēram, Indijā viens no tiesiskās apziņas apliecinājumiem ir viduslaiku raksti, kuri sniedz ieskatu gan literāri konstruētajā likuma tēlā (valdnieka hegemoniskajā sfērā), gan vienkāršo cilvēku pieņemumos un izpratnē par likumu un tiesisko kārtību šajā vēsturiskajā kontekstā [8]. Ķīnā kopš Konfūcija laikiem tiek uzskatīts, ka nevar būt īstas izpratnes par likumiem, ja nav aptverts to morālais saturs. Šādi etnogrāfiskie piemēri ir atrodamī arī mūsdienās – Buenosairesas provincē Argentīnā pašvaldības starpniecības centrs analizē kaimiņattiecību strīdus, kuru risinājumi atspoguļo sarežģītas un unikālas vietējās taisnīguma idejas [17].

Tomēr mūsdienās šādi piemēri ir izņēmums – kopienas ietekmi tiesiskās apziņas veidošanā (īpaši tehnoloģiski un ekonomiski attīstītajās valstīs) pašos pamatos aizstāj ģimenes ietekme un valsts ietekme. Reliģijas loma tiesiskās apziņas veidošanā laika gaitā ir transformējusies, tomēr paliek pietiekoši nozīmīga. Risinot juridiskus strīdus, mūsdienu laicīgās valstis parasti neņem vērā reliģiski ietekmēto tiesisko apziņu dažādās kultūrās, tās vietā uztverot juridiska fakta likumību caur savu kultūru prizmu [2]. Tomēr joprojām ir svarīgi izprast mehānismus, ar kuru palīdzību reliģija ietekmē tiesiskās apziņas veidošanos. Sabiedrībās, kurās reliģija ir valstiskuma kodols (piemēram, Irānā, Izraēlā), tā ir gan spēcīgs sociālās regulēšanas līdzeklis, gan sabiedrības taisnīguma, likumības un ētikas izpratnes avots.

Tiesiskā apziņa veidojas un transformējas visu indivīda dzīvi. Audzināšana ģimenē, izglītība, paša indivīda praktiskā pieredze, neformālās apvienības, draugu un paziņu loks – visu šo faktoru nozīmi nevar noliegt. Gan individuālā, gan sabiedriskā tiesiskā apziņa nepārprotami ietekmē situāciju valstī, šīs ietekmes sekas var būt pozitīvas, negatīvas vai diezgan neitrālas. No citas puses, arī valsts ar savām darbībām vai bezdarbību var ietekmēt indivīdu un grupu tiesisko apziņu. Nav šaubu, ka ikvienai valstij nevajadzētu distancēties no tiesiskās apziņas tematikas. Mūsdienu konteksts – globalizācija, mākslīgā intelekta attīstība, tehnoloģiskā noziedzība, klimata

pārmaiņas, pandēmijas, dabas resursu jautājumi, kultūrapziņu sadursme, sociālās inženierijas pretmets – prasa izsvērtu valstisku un starpvalstisku reakciju.

Lai gan jebkura indivīda sākotnējām vērtībām ir reitinga raksturs, tomēr ir iespējama šo vērtību skalas elastīga labošana, veicinot tiesisko apziņu. Ievērojama cilvēku daļa savā subjektīvā iekšējā dimensijā ne vienmēr ir spējīga veikt patiesībai atbilstošu un praktiski noderīgu analīzi, lai organizētu sabiedrisko kopdzīvi. Jāņem vērā, ka individuālais prāts un kolektīvā domāšana ne vienmēr ir izsargāta pret ārējo iedarbību [3], piemēram, pret viltus ziņām, informatīvo asimetriju, draudiem, laika ierobežojumiem un citiem faktoriem. Vienlaikus nevar noliegt un nedrīkst ignorēt arī indivīdu saprātīgumu un brīvu gribu.

Tiesiskās apziņas kontekstā mūsdienu valsts nevar izmantot risinājumus, kuri vēsturiskās attīstības gaitā sevi diskreditējuši, piemēram, likumpaklausības propaganda un sodu bargums 21. gadsimtā var dot vienīgi īslaicīgu efektu, bet ar tālejošām negatīvām sekām. Sociālās reklāmas lozungi “Ievērosim likumus!” un “Būsim godīgi!” paši par sevi ir bezspēcīgi un neefektīvi, tie jāpapildina ar reālu darbību, valstisku rīcību, konkrētiem paraugmodeļiem. Tiesiskā apziņa vienmēr tiek būvēta uz subjektīvas attieksmes (laika, telpas, cilvēka) pamata, tāpēc noturīga, pašapliecinoša tiesiskā apziņa var veidoties tikai apkārtējās realitātes neitrālas analīzes rezultātā.

Viens no valsts instrumentiem tiesiskās apziņas segmentā ir informēšana. Izpratne par to, ka indivīdiem un sabiedrībai ir jābūt informētiem par likumu saturu, ir nostiprinājusies jau pirms mūsu ēras – Babilonijas valdnieka Hamurapi likumu teksts bija iekalts bazalta kudurrā, Senās Romas Divpadsmit tabulu likumi (*Leges duodecim tabularum*) bija pierakstīti uz 12 plāksnēm un brīvi pieejami ikvienam. Arī 21. gadsimtā veiktā pētījumā, analizējot saikni starp informētību un likumu izpildi, tika konstatēts, ka, piemēram, teritoriālajos apgabalos, kuros sabiedrība bija pietiekami informēta par noziedzīgiem nodarījumiem pret meža vidi, noziedzības līmenis bieži bija zemāks nekā citos apgabalos [11]. Lai gan turpinās elektronisko brīvpieejas resursu attīstība, diemžēl juridiskā informācija dažreiz ir grūti pieejama ne tikai iedzīvotājiem, kas nav juristi, bet arī profesionāļiem. Praktizējošie juristi uzsver, ka juridiskās informācijas avotu izmantošanā lielākais kavēklis ir tiešsaistes informācijas nepilnības, savukārt akadēmiskie juristi kā vienu no galvenajām problēmām min birokratizēto pieteikšanās sistēmu, lai varētu saņemt informāciju [4]. Tiesību normu jēgas izskaidrošana arī ir viens no tiesiskas valsts pienākumiem, kuru bieži pilda praktizējošie juristi – konsultāciju darbs parasti iekļauj arī skaidrošanu, kuras mērķis ir uzlabot klienta izpratni un tiesisko apziņu [14]. Tāpat arī televīzijas šovi – mākslīgi konstruētas un inscenētas tiesas prāvas – pilda ne tikai izklaidējošo, bet arī daļēji vispārizglītojošo funkciju. Divu Lielbritānijas tiesu televīzijas šovu – *Judge Rinder* (ITV, 2014) un *Judge Geordie* (MTV, 2015) – analīze liecina, ka tie ietekmē skatītāju tiesisko apziņu, pārvarot spriedzi starp likuma racionalitāti un populārās kultūras emocionalitāti [31].

Informēt iedzīvotājus par likumiem un likumu mērķiem ir valsts pienākums, kura izpilde ir arī pašas valsts interesēs. Informēšana ir svarīga un lietderīga, tomēr tās nozīmi nevajadzētu pārspīlēt.

Pirmkārt, mūsdienu sabiedrības attīstības līmenī pilnīgi visus likums nav iespējams nedz izpētīt, nedz arī apzināt.

Otrkārt, likumos nav iespējams aptvert un reglamentēt visas dzīves situācijas, kurās var ievajadzēties tiesisko noregulējumu.

Treškārt, likumu nezināšana neatbrīvo no atbildības (*Ignorantia non est argumentum*).

Šie apsvērumi liecina, ka katram indivīdam ir jābūt iekšējai izjūtai par to, kas ir labi un kas ir slikti – vismaz morālajā un praktiskajā aspektā. Turklāt cilvēki, kas nav juristi, ārkārtīgi reti spēj sniegt precīzas atbildes uz jautājumiem, kādas tieši sankcijas ir paredzētas par to vai citu noziedzīgo nodarījumu, vai konkrētā darbība ir kriminalizēta vai dekriminalizēta u. tml. Tādēļ šajā ziņā starp likuma teksta pārzināšanu un likuma ievērošanu nevar likt vienādības zīmi.

Konceptuāli var secināt, ka jebkura informēšana un izglītošana tiesību jautājumos ir vēlama un noderīga, tomēr tiesiskās apziņas veidošanā īpaša uzmanība būtu jāpievērš sabiedrības informēšanai par konkrētām lietām, parādot, ka likumiski un morāli nosodāma rīcība tiek laikus atklāta, efektīvi izmeklēta un pietiekami ātri vainagojas ar taisnīgu sodu. Šādai informēšanai ir vairākas pozitīvas funkcijas – ne tikai izglītojošā un preventīvā, bet arī pārliecināšanas.

Nihilisms *per se* un tiesiskā nihilisma problēma

Nihilisms ir uzskatu sistēma, kuras pamatā ir vispārpieņemto normu apšaubīšana un noliegums. Nihilisma koncepcija ir attīstīta 19. un 20. gadsimta vairāku filozofu darbos – Maksa Štirnera (1806–1856), Pjēra Žozefa Prudona (1809–1865), Sērena Kirkegora (1813–1855), Mihaila Bakuņina (1814–1876), Pjotra Kropotkina (1842–1921), Frīdriha Nīčes (1844–1900) un Martīna Heidegera (1889–1976).

Jau 1888. gadā darbā “Gadījums Vāgners” (*Der Fall Wagner*) Nīče traktēja nihilismu kā slimību, kas pārņēmusi visu Vakareiropu [19]. Nīčes ieskatā tieši Eiropa ir kļuvusi par nihilisma šūpulī galvenokārt tāpēc, ka nihilisma elementi ir jūtami pašās Eiropas kultūras saknēs – Senās Grieķijas filozofijā un kristietībā, turklāt īpašā eiropiskā kultūru un tautību daudzveidības spiedze “izlādējās” vienaldzībā. Nīče izšķir dažādus nihilisma posmus. Pirmais – pirmssokrāta grieķu pesimisms (dzīves un realitātes absurda apzināšanās); otrais – no Sokrāta un Platona ar kristietības starpniecību līdz 19. gadsimtam (nespējami apstiprināt realitātes absurdu, cilvēki sākuši to devalvēt un interpretēt); trešais – “Dievs ir miris” jeb vācu valodā *Gott ist tot* (iepriekšējās koncepcijas erozija un iespējamā izzušana) [20]. Zīmīgi, ka Heidegers arī uzskata nihilismu par Rietumu metafiziskās tradīcijas piepildījumu.

No vispārīgā nihilisma izauga arī tiesiskais nihilisms, kura piekritēji apšaubā, ka tiesības un pozitīvie likumi var veiksmīgi regulēt attiecības starp cilvēkiem. Tiesisko nihilismu izraisa šādi cēloņi:

- fundamentālie – nepilnības valsts politikā, pilsoniskās sabiedrības zems attīstības līmenis, tiesu sistēmas neefektivitāte;
- tiesiskie – likumu vājums, normatīvo tiesību aktu nenoteiktība, pārāk bieži grozījumi likumos, starptautisko tiesību normu neievērošana, neadekvāta atbildība par likumpārkāpumiem, tiesību normu traktējumu daudzveidība;
- organizatoriski ekonomiskie – neefektīva birokrātija, diskriminācija u. tml.;
- informatīvie – valsts pārvaldes mehānisma necaurspīdīgums, informatīvā asimetrija, vārda brīvības ierobežošana;
- sociālie – mentālās tradīcijas, zems izglītības līmenis;
- kultūrvēsturiskie – nostiprinājusies birokrātiskā sistēma, masu kultūra ar pretimnākošo pieeju nihilismam, vēsturiskās attīstības īpatnības.

Tiesiskais nihilisms sākas no domām, kas rodas indivīda apziņā, tāpēc tiesiskā nihilisma veicinošo ārējo faktoru iedarbības sekmīgums atkarīgs nevis no pašu faktoru kvalitātes vai intensitātes, bet gan no indivīda personiskajām īpašībām, no indivīda apziņas [15].

Pētot tiesisko nihilismu, jāizvairās no pirmšķietami loģiskās vēlmes automātiski traktēt jebkuru likumpārkāpuma faktu kā necieņu pret tiesībām jeb tiesiskā nihilisma izpausmi. Jāpatur prātā, ka daži likumpārkāpumi var tikt izdarīti bez nodoma vai arī īpašos apstākļos. Turklāt tiesiskā nihilisma izplatību mūsdienās iespaido postmoderna stāvoklim raksturīgie specifiskie apstākļi: arvien pieaugošais sabiedrības attīstības temps, cilvēka psihi trauslums un sarežģītība, segregācija, dzīves banalizācija, pamatvērtību izzušana, tieksme pēc nesasniedzamiem panākumiem, pārmērīgums, radikālisms, neapmierinātība ar esošo, apkārtējās realitātes pesimistiska kritika, vērtību disfunkcija un nespēja vēlēties.

Par svarīgiem tiesiskā nihilisma cēloņiem var uzskatīt arī indivīdu pārliecību par to, ka likumi netiek pildīti, kā arī psihosociālos faktorus, konkrētas valsts īpatnības (iedzīvotāju skaits, teritorija, mentalitāte), indivīdu tiesisko ideālismu (pārlietu ticību tam, ka ar normatīvo regulējumu ir iespējams atrisināt jebkādas problēmas). Kā vienu no svarīgākajiem cēloņiem, zināmā mērā apkopojošo sākumcēloni, jāizanalizē netaisnīguma izjūta.

Netaisnīguma izjūta kā tiesiskā nihilisma cēlonis

Katram indivīdam ir sava taisnīguma izjūta, lai arī cik kļūdaina tā būtu. Šī izjūta cilvēka prātā ir pastāvējusi jau kopš neatminamiem laikiem gan divpusējās, gan arī grupas attiecībās. Zīmīgi, ka izpratne par taisnīgumu ir ne tikai pieaugušajiem, bet arī bērniem. 2018. gadā publicētā pētījuma rezultāti liecina, ka bērnu juridisko izpratni var noskaidrot, izmantojot digitālās spēles. Konstatēts, ka bērni vēlas paust savu

viedokli par jautājumiem, kas viņus satrauc, bet īpaši spēcīga ir bērnu attieksme pret dzimumu līdztiesību [30]. Vēl jo vairāk, arī dzīvnieki konceptuāli ir spējīgi izpildīt dažus taisnīguma priekšnoteikumus (apzinātu rīcību, noteikumu ievērošanu). Tāpat pastāv sociālo dzīvnieku taisnīguma telpa, tomēr tā ir diezgan ierobežota [6] salīdzinājumā ar cilvēku bagātīgo taisnīguma kultūru.

Pieredzētā taisnīguma un netaisnības izjūta ir universāla visiem cilvēkiem. Nav šaubu, ka taisnīguma izjūta ir atkarīga no individuāliem neirokognitīvajiem, vides, sociāli strukturālajiem un kultūras faktoriem, kas ietekmē katras personas uztveri, vērtību sistēmu un attīstību, tomēr taisnības izjūta vienlaikus ir arī jebkuras sabiedrības būtiska sastāvdaļa – visas sabiedrības atzīst empātijas un taisnīguma izjūtas trūkumu indivīdu vidū. Tādēļ ir jāveic pasākumi, lai aizsargātu sabiedrību no darbībām, kas izjauc taisnīguma līdzsvaru [16].

Jau vairākas tūkstošgades viens no taisnīguma līdzsvara ietvariem ir tiesību normas. Atbilstīgi Dabisko tiesību teorijai taisnīgums izriet no principiem, kas ir ontoloģiski nošķirti no likumiem, un tikai šo principu ievērošana var radīt taisnīgumu. Tomēr dažādu apstākļu dēļ likumdevēji brīžiem izstrādā likumus, kuru mērķus lielākā daļa cilvēku uztver kā netaisnīgus. Dažreiz taisnīga mērķa sasniegšanai likumos ir paredzēti neatbilstoši līdzekļi. Šādos gadījumos indivīdi var saskarties ar valsts pavēlēm vai aizliegumiem, kas ir pretrunā ar viņu taisnīguma izjūtu [5]. Šī ir likumdevējam bīstama situācija, jo spēcīgā reakcija uz netaisnību var izraisīt sabiedrības protestus un masu nemierus, respektīvi, gan valsts varas, gan likumu legimitātē var tikt apšaubīta.

Lai novērstu šo varbūtību, jāatceras, ka, semiotiski vērtējot, taisnīgumu veido sabiedrība un taisnīgums cirkulē, izmantojot dažādus saziņas kanālus, piemēram, tiesnešus, kuru rīcības modeļi ir atkarīgi no visai šaurām manevrēšanas iespējām [18].

Vairāki Latvijas Republikas likumi satur norādes uz tiesisko apziņu vai taisnības apziņu. Latvijas Republikas Civillikuma 5. pantā paredzēts, ka gadījumos, kuros lieta jāizšķir pēc tiesas ieskata vai atkarībā no svarīgiem iemesliem, tiesnesim jāspriež pēc taisnības apziņas un vispārīgiem tiesību principiem. Administratīvās atbildības likuma 94. pantā noteikts, ka amatpersona, augstāka amatpersona un tiesa pierādījumus novērtē pēc savas iekšējās pārliecības, kas pamatota ar vispusīgi, pilnīgi un objektīvi izpētītiem visiem administratīvā pārkāpuma lietas apstākļiem to kopumā, pēc likuma un tiesiskās apziņas.

Protams, attiecībā uz tiesnešu profesionālo tiesisko apziņu tiek izvirzītas plašas prasības: disciplīna, atbildība, autonomija, augsta personīgā morāle un laba profesionālā sagatavotība. Tomēr ne mazāk svarīgi ir nodrošināt, lai birokrātiskā formālisma labā vai politiskās konjunktūras labā tiesnešu tiesiskās apziņas attīstības tendences neupurētu nedz viņu neatkarību, nedz taisnīguma principu. Tiesnešu tiesiskais nihilisms, līdztekus likuma burta fetišismam, var katastrofāli mazināt iedzīvotāju uzticību valsts varai. Īpaši bīstama situācija ir tad, ja veidojas satraucoša neatbilstība, ar kuru juristi profesionāli pastāvīgi saskaras, proti, starp viņu “pareizo”

likumdošanas ideālu “taisnīgumu” un praktisko ikdienas realitāti, kurā viņiem jāpiedalās [29].

“Stingrās rokas” un represīvo metožu piekritēji uzskata, ka tiesiskais nihilisms neeksistē, ja cilvēks pārzina likumus un viņam ir izdevīgāk šos likumus ievērot nekā pārkāpt. Tomēr šāda pieeja skar tikai ārējās, formālās indivīda izpausmes, bet nemaz netiek pievērsta uzmanība dziļākiem slāņiem – cilvēka dzīves jēgas kodolam, vērtību orientācijai u. c.

Padarīt sodus nežēlīgi bargus nav liela māksla, tomēr šāda pieeja veicina netaisnības izjūtu plašās sabiedrībā aprindās. Sīko zagļu sodīšana ar 20 gadu cietumsodu un vienlaikus augsta ranga personu likumpārkāpumu ignorēšana radītu sprādzienbīstamu situāciju jebkurā sabiedrībā. Tiesisko nihilismu nevar izskaust ar represijām. Tieši otrādi – taisnīgs, samērots un, vissvarīgākais, nenovēršams sods ir viens no priekšnosacījumiem tiesiskas apziņas veicināšanai.

Taisnīguma izjūta kā svarīgs tiesiskās apziņas priekšnoteikums ir analizējama arī starpvalstu līmenī. Ja individuālajā līmenī noziegumu upuri, vismaz teorētiski, var cerēt, ka taisnīgums tiks atjaunots, neatkarīgi no vainīgās personas statusa sabiedrībā, tad starpvalstu attiecībās *veto* tiesības ANO Drošības padomē *a priori* devalvē vienīgo tiesisko līdzekli gadījumā, ja vainīgā puse ir kāda no piecām lielvarām.

Līgumtiesību pamatbalsti ir brīvība, tiesiskums un ekonomiskā efektivitāte, tomēr arī līgumattiecībās taisnīgumam ir nozīmīga loma. Taisnīgums līgumattiecībās var izpausties vairākos principos, to skaitā taisnīgumā kā vienlīdzīgā apmaiņā, godīgās likmēs, piemērotā termiņā, pienācīgā izpildē u. c. [22]. Katrs no šiem elementiem ne tikai reaģē uz atšķirīgu sociālā taisnīguma izjūtu, bet arī palīdz izskaidrot līguma normas. Kontrahentu iepriekšējā vienošanās, kas pausta kā brīva griba, palielina indivīda vēlmi ievērot normu, kuru ievēros arī citi darījuma dalībnieki. Eksperimentālie dati parāda fundamentālas izmaiņas dalībnieku uzvedības modelī atkarībā no minētā nosacījuma izpildes: lielākā daļa eksperimentā iesaistīto dalībnieku ievēroja taisnīgas dalīšanas noteikumus, par kuriem viņi bija vienojušies saziņā pirms spēles uzsākšanas. Turpretī, ja šādas vienošanās nebija, eksperimenta dalībnieki uzvedās egoistiskāk [28]. Savstarpējā sadarbībā parasti tiek atbalstīts sadales princips, kas ir visizdevīgākais pašam dalībniekam, kura ieguldījums noteica grupas panākumus, – vairāk nekā 60 % subjektu atbalstīja sadales shēmu, kas bija subjektīvi taisnīgāka [21], bet objektīvi zemāka par Pareto aksiomātisko optimātāti.

Aprakstītie tiesiskā nihilisma problēmjautājumi ir cieši saistīti ar indivīda taisnīguma izjūtu ģimenē, izglītības iestādēs, komandas darbā u. tml. Taisnīguma izjūtu izglītības iestādēs, un līdz ar to tiesisko apziņu, būtiski ietekmē pieci faktori:

- izglītības pieejamība, tajā skaitā resursu piešķiršana piekļuves realizēšanai;
- pieejamo mācību vietu sadales process;
- mācību metodes;
- zināšanu novērtēšana;

- pedagogu un izglītojamo attiecības [25].

Lai ieskicētu kāda no šiem elementiem praktisko iedarbību, jāpievēršas, kaut īsumā, zināšanu novērtēšanas ietekmei uz taisnīguma izjūtu un tiesiskās apziņas stiprināšanu. No vienas puses, vērtēšana standartizētā hierarhiskā skalā (parasti skaitliskā veidā) ir institucionalizēts līdzeklis akadēmiskā snieguma novērtēšanai, bet, no otras puses, vērtēšana ietekmē indivīda paštēlu, motivāciju, cerības un turpmāko uzvedību, kā arī lēmumu izstāties no izglītības iestādes vai otrādi – sekmīgi pabeigt studiju procesu. Izglītojamo grupās pedagoga novērtējums rada zināmu statusa hierarhiju, ietekmējot izglītojamā pieņemšanu un akceptēšanu, draudzības veidošanos un izglītojamā popularitāti. Visbeidzot, vērtēšanai ir arī latentā ietekme: tā ietver sevī svarīgas vērtības un uzvedības normas, kas dominē plašākā sabiedrībā. Šajā ziņā “negodīga novērtēšana” ne tikai palielina netaisnības sajūtu izglītojamo vidū, bet arī var ietekmēt viņu pasaules uzskatus. Ja faktiskais pedagoga novērtējums sakrīt ar izglītojamā gaidīto novērtējumu, rodas iekšējā taisnīguma izjūta. Turpretī, ja starp faktisko un sagaidāmi pelnīto atzīmi ir plaisa, veidojas netaisnības sajūta [27]. Empīriski ir apliecināts, ka relatīvā taisnīguma izjūta skolā pozitīvi ietekmē liberālo demokrātisko orientāciju un uzticēšanos cilvēkiem un formālajām institūcijām. Turklāt skolā procesuālā taisnīguma izjūta palielina šos pozitīvos efektus un demokrātiskas ievirzes gadījumā arī mijiedarbojas ar instrumentālo taisnīgumu un pastiprina tā ietekmi [26].

Pētījums, kurā bija apkopoti 13 000 devīto klašu skolēnu ziņojumi piecās valstīs, apliecina, ka skolotājiem ir liela ietekme uz jauniešu taisnīguma izjūtu un principiem, kurus viņi piemēro, izlemjot, vai kaut kas ir taisnīgs. Turklāt šie rezultāti ir stratificēti skolēnu un ģimenes kontekstā diezgan vienādi visās valstīs [12]. Uzticēšanās ir būtiska iezīme demokrātiskas pilsoniskās sabiedrības attīstībā – skolēni, kuriem šķiet, ka viņu skolotāji pret viņiem ir izturējušies taisnīgi, būs tādi, kuriem varēs uzticēties [24]. Izglītojamiem, kuri savus pedagogus uztver kā taisnīgus, ir tendence atturēties no vardarbības un vairāk iesaistīties ārpusstundu pasākumos un brīvprātīgo organizācijās [23]. Vecāki atzīst, ka sociālā integrācija pozitīvi ietekmē bērnus pilsoniskās izglītošanas jomā [10]. Tiesisko apziņu veicina arī izglītojamo saskarsme praksē – kopīgas spēles, komandas darbs, sporta sacensībās – tā ir vide, kurā izglītojamie var iepazīties ar pareizu, godīgu izturēšanos spēles laikā, pārliecināties, ka noteikumi ir jāievēro. Sprotams, ka godīgas spēles izpratni var panākt praktiskajā mācību procesā, nevis ar kampaņām, vēstījumiem, sankcijām vai vienkāršu teoretizēšanu par morāli. Tiesisko apziņu veicina arī piederība pie pozitīvi autoritatīvas apvienības, piemēram, universitātes. Ir pierādīts, ka studentu identificēšanās ar universitāti veido saikni starp taisnīguma izjūtu un uzvedību [9]. Tas viss ļauj secināt, ka tiesiskais nihilisms palielinās, pieaugot netaisnīguma izjūtai, un otrādi. Valstīs, kuru iedzīvotāji ir apmierināti ar valsts struktūru darbību, ar sociālo jautājumu risinājumiem, ar savstarpēju cieņpilnu komunikāciju, noziedzības līmenis ir zemāks nekā citur.

Viens no iespējamiem iebildumiem pret tiesiskās apziņas sasaisti ar

taisnīguma izjūtu ir uzskats, ka dabisko tiesību doktrīna, kas ietver taisnīgumu kā pārlikumisko kritēriju, pati par sevi var veicināt tiesisko nihilismu. Atbilstīgi šim uzskatam atziņa, ka eksistē jebkādi pārlikumiskie kritēriji (taisnīgums, demokrātiskās vērtības, humānie apsvērumi), var veicināt necieņu gan pret rakstīto likumu, gan arī veicināt tiesisko nihilismu. Šīs pozīcijas piekritēji uzskata, ka “tiesisko likumu” un “prettiesisko likumu” norobežojošie kritēriji ir visai neskaidri un neprecīzi, ka tie pieļauj subjektīvus traktējums un paver iespējas jebkuru likumu uzskatīt par prettiesisku. Šādam viedoklim nevar piekrist, jo tajā tiek pielīdzināti saturiski dažādi jēdzieni – tiesiskā apziņa un cieņa pret rakstītiem likumiem (neatkarīgi no šo likumu satura). Par šādas pielīdzināšanas sekām var pārliecināties, izpētot Nirnbergas Starptautiskā kara tribunāla secinājumus, kuri ļauj atsegt idejisku pamatkodolu: tiesiskā apziņa nav akla likumpaklausība. Tiesiskā apziņa “apzinās”, ka likumiem ir jābūt taisnīgiem un pamatotiem. Tiesiskā apziņa “saprot”, ka gadījumos, ja likums runā pretī cilvēktiesībām vai vispārējiem tiesību principiem, likumam ir jāatkāpjas. Visbeidzot, tiesiskā apziņa “nebaidās” pateikt: “Ja likums nav taisnīgs, tas vispār nav likums” (latīņu val. *Lex iniusta non est lex*; angļu val. *An unjust law is no law at all*).

Secinājumi

Jautājums par tiesisko apziņu un tiesisko nihilismu skar ne tikai rakstītus likumus un to ievērošanu. Šis jautājums ir saistīts arī ar tādiem konceptiem kā cieņa un pašcieņa, laime un bailes, patiesība un taisnīgums, atbildība un paškontrolē. Tiesiskās apziņas traktējums pēc formulas “tiesību normu pārzināšana un ievērošana” ir pārāk šaurs. Var izvirzīt pieņēmumu, ka tiesiskā apziņa visdziļākajos pirmsākumos ir instinktīvā griba pēc taisnīguma.

Tiesiskā apziņa vienmēr tiek būvēta uz subjektīvas attieksmes pamata, tāpēc noturīga, pašapliecinoša tiesiskā apziņa var veidoties tikai apkārtējās realitātes neitrālas analīzes rezultātā. Represīva sodīšana, draudi, apspiešana un propaganda nevar mazināt tiesisko nihilismu. Tieši otrādi, atsakoties no valsts pārākuma principa un pārmērīgas birokratizācijas, vajadzētu panākt, lai cilvēki brīvprātīgi respektētu valsts struktūras un uzticētos valstij. Uzticība ir leģitimitātes pamats, bet uzticība valsts varai rodas tikai tad, ja valsts vara ir kompetenta, saprātīga, lietderīga, efektīva un taisnīga. No atziņas, ka leģitimitāte ir ne tikai likumība, bet arī uzticība, izriet secinājums, ka netaisnīguma izjūta veicina tiesisko nihilismu.

Tiesiskās apziņas un tiesiskā nihilisma problēma cieši saistīta ar subjekta taisnīguma iekšējo izjūtu, kas veidojas nepārtraukti – ģimenē un skolā, darbavietā un plašā sabiedrībā, mikrolīmenī un līdzdalības procesos. Svarīgi, lai paša indivīda priekšstati un pieredze liecinātu, ka paškontrolē un tiesiskā apziņa ir pareizā, labā un modernā dzīvesveida neatņemamas sastāvdaļas.

Legal Consciousness and Legal Nihilism

Abstract

The purpose of this research is to identify peculiarities of legal consciousness and Legal nihilism. It is an active research field attracting growing numbers of scholars worldwide. In order to have a clear understanding of the practical and legal implications of the topic, a more than usually detailed summary of the extensive and complicated findings is needed. The author of the paper explores relevance of self-esteem, happiness and fear, truth and justice, responsibility, and self-control in the context of these issues separately. It can be assumed that legal consciousness in its deepest beginnings is the instinctive will of justice. Legal consciousness is always formed on the basis of subjective attitude; therefore, a lasting, self-affirming legal consciousness can be formed only as a result of neutral analysis of the surrounding reality. Repressive punishment, threats and propaganda cannot undermine legal nihilism. On the contrary, by abandoning the principle of state supremacy and excessive bureaucracy, people should be able to respect state structures and trust the state on voluntary basis. Trust is the basis of legitimacy, but trust in state power arises only when state power is competent, reasonable, effective and fair. Sense of injustice promotes legal nihilism. The problem of legal consciousness and legal nihilism is closely related to the subject's inner sense of justice, which is constantly evolving within the family and at school, in the workplace and in general public, at the micro level and in participatory processes. It is important that the individual's own perceptions and experiences show that self-control and legal awareness are integral parts of a correct, good and modern lifestyle.

Keywords: legal consciousness, justice, legal nihilism.

Avoti un literatūra

Literatūra

1. Aidinlis, S. (2019). Defining the 'legal': Two conceptions of legal consciousness and legal alienation in administrative justice research. *Journal of Social Welfare and Family Law*. 41(4), 495–513. Iegūts no: doi:10.1080/09649069.2019.1663024
2. Arsenovich, R. Y., Abdurazakov, A. A., Abolmasova, T. E., Kuchenev, A. V., & Khvan, T. S. (2019). The convergence of religious legal consciousness in the context of global migration processes. *Journal of Law, Religion and State*. 7(3), 337–364. Iegūts no: doi:10.1163/22124810-00703004
3. Benvenuti, A. (2016). Evolutionary continuity and personhood: Legal and therapeutic implications of animal consciousness and human unconsciousness. *International Journal of Law and Psychiatry*. 48, 43–49. Iegūts no: doi:10.1016/j.ijlp.2016.06.001

4. Bhardwaj, R. K. (2019). Development of online legal information system: Lawyers' perceptions. *DESIDOC Journal of Library and Information Technology*. 39(2), 131–139. Iegūts no: doi:10.14429/djlit.39.2.13860
5. Carbonara, E., Parisi, F., & von Wangenheim, G. (2012). Unjust laws and illegal norms. *International Review of Law and Economics*. 32(3), 285–299. Iegūts no: doi:10.1016/j.irl.2012.03.001
6. Christen, M., & Glock, H. (2012). The (limited) space for justice in social animals. *Social Justice Research*. 25(3), 298–326. Iegūts no: doi:10.1007/s11211-012-0163-x
7. Chua, L. J., & Engel, D. M. (2019). Legal consciousness reconsidered. Iegūts no: doi:10.1146/annurev-lawsocsci-101518-042717
8. Davis, D. R., & Nemec, J. (2016). Legal consciousness in medieval Indian narratives. *Law, Culture and the Humanities*. 12(1), 106–131. Iegūts no: doi:10.1177/1743872112443762
9. Di Battista, S., Pivetti, M., & Berti, C. (2014). Engagement in the university context: Exploring the role of a sense of justice and social identification. *Social Psychology of Education*. 17(3), 471–490. Iegūts no: doi:10.1007/s11218-014-9255-9
10. Fabris, M. T. R. (2018). Social inclusion: Views of teachers and parents about the social mixture in their schools. [Inclusión social: Miradas de los docentes y apoderados frente a la mixtura social en sus escuelas]. *Estudios Pedagogicos*. 44(3), 217–234. Iegūts no: doi:10.4067/s0718-07052018000300217
11. Gençay, G., & Mercimek, A. (2019). Public consciousness and influence of law on forest crimes: Insights from kastamonu, turkey. *Forest Policy and Economics*. 106. Iegūts no: doi:10.1016/j.forpol.2019.101978
12. Gorard, S. (2011). The potential determinants of young people's sense of justice: An international study. *British Journal of Sociology of Education*. 32(1), 35–52. Iegūts no: doi:10.1080/01425692.2011.527721
13. Horák, F., & Lacko, D. (2019). New contributions of multidisciplinary and empirical approach to legal consciousness. *Lawyer Quarterly*. 9(3), 248–261.
14. Kirwan, S. (2016). The UK Citizens Advice service and the plurality of actors and practices that shape “legal consciousness”. *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*. 48(3), 461–475. Iegūts no: doi:10.1080/07329113.2016.1235770
15. Kriviņš, A. (2013). *Korupcijas būtība, cēloņi un sekas*. 7. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Daugavpils: Daugavpils Universitāte.
16. Laughlin, C. D. (2015). Justice: A neuroanthropological account. In: *Handbook of neuroethics*. Iegūts no: doi:10.1007/978-94-007-4707-4_135
17. Matta, J. P. (2016). Neighbors don't do that to each other. The sense of justice and community within the framework of an institutional mechanism for conflict management. *Antipoda. Revista de Antropología y Arqueología*. 24, 55–71. Iegūts no: doi:10.7440/antipoda24.2016.04
18. Moya Vargas, M. F. (2018). Sense of justice and criminal procedure. [Sentido de justicia y proceso penal]. *Utopia y Praxis Latinoamericana*. 23(Extra1), 50–63. Iegūts no: doi:10.5281/zenodo.1772686
19. Nīče, F. (2013). *Gadījums Vāgners: mūziķa problēma*. Rīga: Biedrība “Ascendum”.
20. Nietzsche, F. (1959). *Der Wille zur Macht Versuch einer Umwertung aller Werte*. Stuttgart: Kröner.

21. Ohtsubo, Y., Kameda, T., & Kimura, Y. (1996). When a sense of justice hinders social efficiency: Pareto axiom revisited. *Shinrigaku Kenkyu*. 67(5), 367–374. Iegūts no: doi:10.4992/jjpsy.67.367
22. Rakoff, T. D. (2016). The five justices of contract law. *Wisconsin Law Review*. 4, 733–796.
23. Resh, N. (2010). Sense of justice about grades in school: Is it stratified like academic achievement? *Social Psychology of Education*. 13(3), 313–329. Iegūts no: doi:10.1007/s11218-010-9117-z
24. Resh, N. (2013). Grades and sense of justice about grades: The gender aspect. Academic achievement: Predictors, learning strategies and influences of gender. *Academia.edu*. Iegūts no: https://www.academia.edu/9937116/Grades_and_Sense_of_Justice_about_Grades_The_Gender_aspect
25. Resh, N. (2018). Sense of justice in school and social and institutional trust. *Comparative Sociology*. 17(3/4), 369–385. Iegūts no: doi:10.1163/15691330-12341465
26. Resh, N., & Sabbagh, C. (2016). Justice and education. In: *Handbook of social justice theory and research*. Iegūts no: doi:10.1007/978-1-4939-3216-0_19
27. Resh, N., & Sabbagh, C. (2014). Sense of justice in school and civic attitudes. *Social Psychology of Education*. 17(1), 51–72. Iegūts no: doi:10.1007/s11218-013-9240-8
28. Sacconi, L., Faillo, M., & Ottone, S. (2011). Contractarian compliance and the 'sense of justice': A behavioral conformity model and its experimental support. *Analyse und Kritik*. 1, 271–310.
29. Tata, C. (2010). A sense of justice: The role of pre-sentence reports in the production (and disruption) of guilt and guilty pleas. *Punishment and Society*. 12(3), 239–261. Iegūts no: doi:10.1177/1462474510371734
30. Watkins, D., Law, E. L., Barwick, J., & Kirk, E. (2018). Exploring children's understanding of law in their everyday lives. *Legal Studies*. 38(1), 59–78. Iegūts no: doi:10.1017/lst.2017.8
31. Wood, H. (2018). From Judge Judy to Judge Rinder and Judge Georgie: Humour, emotion and 'televisual legal consciousness'. *International Journal of Law in Context*. 14(4), 581–595. Iegūts no: doi:10.1017/S1744552318000253

The Interrelation between Sovereign Immunities and Individual Criminal Responsibility in International Criminal Law

PhD candidate George Chakhvadze¹

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia
george.chakhvadze@yahoo.com

Abstract

The paper is an opinion article which analyses the essence of the principle of individual criminal responsibility in international criminal law and its key elements. The main focus of this paper is to analyze key moments of the development of the principle of individual criminal responsibility in relation to sovereign immunities. It has been shown that the development of legal doctrine and especially judicial practice greatly contributed to the balance between state sovereignty or state interests and the right of individual criminal accountability. The abolition of sovereign immunities before international courts and tribunals is the salient example of this development. Furthermore, the paper argues that when considering the effect of the principle of individual criminal responsibility and its relation to sovereign immunities, we should make conceptual distinction between personal and functional immunities. With this regard, the analysis of judicial practice clearly indicates that while personal immunity retains their force even before national courts acting on universal jurisdiction, the effect of functional immunities are somewhat restricted: functional immunities lose their power before national courts acting on universal jurisdiction. At the same time, states can abstain from using this right. Thus, the authors argue that despite recent advancements in theory and practice, the application of universal jurisdiction over international crimes still remains one of the main challenges.

Keywords: individual criminal responsibility, immunities, International Criminal Law.

¹ Guest Lecturer of International Law of the Sea. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Reviewer, Editorial Board Member of the Journal „WEB OF SCIENCE AND ACADEMIC RESEARCHER”. Ukraine Supreme Legal Council (<https://wos-journal.com/>). Ministry of Foreign Affairs of Georgia. Diplomatic Service Reserve.

For man, when perfected, is the best of animals, but, when separated from law and justice, he is the worst of all.

Aristotle

The wrongs which we seek to condemn and punish have been so calculated, so malignant and so devastating, that civilization cannot tolerate their being ignored, because it cannot survive their being repeated.

Robert H. Jackson, Opening statement at the International Military Tribunal in Nuremberg

Introduction

The principle of individual criminal responsibility is the basic principle of any legal system. The core of this principle is based in the fact that the person is responsible only for acts or omissions to which his personal crime is established. Antonio Cassese notes that despite the accused acting as a representative of the state, he has a personal responsibility for his incriminated act [Cassese, 2003]. It is worthwhile to acknowledge that in modern International Criminal Law the responsibility of the state does not cover its agent's individual criminal responsibility if he has committed an international offense [Drumbl, 2005; Fletcher, 2004].

The judges of the Nuremberg tribunal spelled out a similar statement:

“crimes against international law are committed by men, not abstract entities, and only by punishing individuals who commit such crimes can the provisions of international law be enforced individuals have international duties which transcend the national obligations of obedience imposed by the individual state. Furthermore, no one can be punished for acts that he has not committed or for acts in which he has not participated.” [Drumbl, 2005]

Accordingly, national, ethnic, racial or religious groups are not responsible for acts committed by the members of these groups. At the same time, members of these groups do not bear a criminal responsibility to the illegal activities committed by leaders and other members of the group if they have no connection with these acts [Cassese, 2003].

It is maintained that a reference to the official position as plea for individual criminal responsibility is not a rule of customary international law, but often in national criminal and civil proceedings the question arises about the proper use of certain terms like the heads of states and members of the government [Khutsishvili, 2008].

It would not be an understatement to say that in recent years dealing with the principle of individual criminal responsibility we have encountered a shift from classical norms of international law that have derived from the principles of sovereign equality and non-interference of states, including the norms that envisage the

immunity from national criminal jurisdiction.

Case of Pinochet and the Issue of Universal Jurisdiction

Accordingly, firstly authors of the Paper will try to find out how state sovereignty can be compromised to protect persons from international crimes and prosecute criminals [Tams, 2002]. In this sense, Pinochet Precedent became the landmark case in the late 90s of the twentieth century. In 1998 Chile's former dictator was detained on the basis of a warrant issued by a Spanish judge during his unofficial visit to Great Britain. Spain accused Pinochet of participating in torture of Spanish citizens during his stay in power. When considering the issue of extradition, Pinochet said that English judges do not have jurisdiction over the offenses committed by foreign nationals outside the country and that the former head of state enjoyed immunity with regard to those acts related to his official status.

The English court found that the transfer of a person to another country may only be made if judges have jurisdiction to issue an arrest warrant at the time of the crime committed, because the Extradition Act had retroactive effect. Thus, the court recognised the idea of immunity. The chamber stressed on the principle of immunity and decided that it would only apply to the acts of the former heads of states acting in the legitimate exercise of their official duties which does not include torture of political opponents. The case was heard once again by the Jury of the House of Lords with seven members. This jury as well as its predecessor concludes that Pinochet had no immunity from the jurisdiction of the English Court.

However, the court considered that the Extradition act did not have retroactive force and found that only Britain could carry out the persecution. With a majority vote, the jury ruled that the UK does not have jurisdiction over the offenses committed by foreigners before the entry into force of the 1998 Act.

The decision on Pinochet's case may be considered as an evidence of new customary rule, which states that functional immunity from the criminal jurisdiction of foreign nationals (*ratione materiae*) is not applicable in case of international crimes [O'Neill, 2002]. With this regard, Peter Carter asks the question: *wether it can be said that the decision in the Pinochet case resulted in firm norm of general international law that does not comply with the diplomatic immunity envisaged by any treaty as far as they apply to international human rights law?* And his answer is meticulously laconic: "Maybe." [Carter, 2002]

Christian Chinkin rightly points out that here we are dealing with a kind of conflict between two fundamental visions of international law: the horizontal system based on the sovereign equality of the state and the vertical system based on the Jus Cogens norms. This author goes further and notes that the choice made in Pinochet's case was not an easy one [Chinkin, 1999]. Nevertheless, in a critical discussion of the decision on Pinochet's case, Henry Kissinger talks about the tyranny of judges, which

has changed the tyranny of the government [Kissinger, 2001].

It should be noted that the head of state enjoys immunity from jurisdiction of a foreign court with regard to any offense he could have committed despite its gravity. At the same time, former heads of states have no immunity from criminal jurisdiction or acts of foreign states in which they are guilty of international crimes. In short, it can be said that personal immunities continue to act in cases of international crimes. At the same time there is a tendency to restrict functional immunities in such cases. Nowadays, it is an established customary rule of international law, which states that heads of states, their diplomatic agents and other high-ranking officials may enjoy immunities from legal persecution of foreign states.

The cases discussed below make it clear that in modern international criminal law, the application of universal jurisdiction is governed by certain rules, among which the fundamental principle is the principle of immunity [Yang, 2002].

Case of Ariel Sharron and the Issue of Universal Jurisdiction

In 2002 the Belgian Court of Appeals reviewed the decision of the Belgian court on Israeli Prime Minister Ariel Sharon and held that he did not have to stand before the court. The suit against Ariel Sharon was filled a year prior, in 1982 by relatives of Palestinians who died in Sabar and Shatila camps in Livan. In this period, Ariel Sharon was Israeli's minister of defence.

The appeal was made to the Belgian Court on the basis of the 1993 Law of Belgium in accordance with the "World Competence" of cases relating to military offenses and crimes against humanity. This law allowed Belgian judicial authorities to consider suits against citizens of any state who have committed such offenses at any place. On the basis of this law, several persons were convicted on the basis of genocide committed in Rwanda.

However, the reasoning of the claim was questioned by Ariel Sharon's lawyers on behalf of the State of Israel, which denied the competence of Belgium to persecute foreign state officials. The defendants based their arguments on the Arrest Warrant Case. In this case the international court took a stance that immunity from criminal jurisdiction and individual criminal liability were quite different concepts. The court held that *while immunity, by its nature, was procedural, criminal responsibility was a matter of material law* and that *the immunity may completely terminate the prosecution for some time or for some offense but can not rehabilitate the person against whom it is used*.

Conceptual Distinction between Functional and Personal Immunities

Distinction should be made between two types of immunity. The first is the functional immunity under which the officials of states are not responsible for acts performed in their official capacity. However, this clause does not rehabilitate

representatives of states. Consequently, there is a functional immunity from such violations when the official leaves his post. Due to its nature, this kind of immunity does not protect officials from the acts they committed for personal purposes. That is to say, acts which were not related to the exercise of official powers.

The second type of international immunity is personal immunity. Personal immunity protects activities of the heads of governments and diplomatic representatives of states from any act falling under the jurisdiction of foreign states. The logic of this reasoning goes as follows: personal immunity loses its effect from the moment when the official leaves his post, while functional immunity protects former officials from acts they have committed in their official capacity.

Likewise, distinction between two hypothetical situations must be drawn. First, when suspects are persecuted by international courts and tribunals, and the second that involves situations where such persecutions are carried out by domestic courts empowered with universal jurisdiction.

With this regard, the case of Omar Al-Bashir is notable for the fact that the case was initiated by Security Council, which means that it served to protect international peace and security. It is also interesting to note that this was the first time since the establishment of the International Criminal Court that an arrest warrant had been issued against the current head of the state. Also, it is important to mention serious problems that have arisen with the execution of arrest warrant.

In the view of the author's of the Paper, the protest by the states and the issuance of a special document to terminate the relationship with the court shows that the jurisdiction of the International Criminal Court is limited by the sovereignty of the states, which often hinders the enforcement of the judgement. It is clear that functional immunity loses any force before international courts and tribunals if it concerns international crimes. Hence, the functional immunity does not cease to exist even after the official is removed from his post.

In short, any form of international immunity, including functional and personal immunities, are not applicable before international tribunals and courts equipped with appropriate jurisdictions. In cases where international offenses are pursued by the national courts, empowered with universal jurisdiction, the issue of immunity is not uniform. This is the reason for certain inconsistencies in case law.

Former state officials may be subjected to a criminal prosecution by other states, because functional immunity loses its power towards international crimes, but as long as these individuals hold their position they enjoy personal immunity from foreign jurisdictions. That is what the municipal courts of Spain held in the Fidel Castro Case stipulating that Castro could not be persecuted by the Spanish National Court as heads of states and their diplomatic agents enjoy international immunity. In the case of Muammar Gaddafi, the French court acknowledged that international custom is contrary to the fact that the active officials of states were the object of persecution from foreign states. Moreover in the case of Mugabe's extradition, the London Court ruled that international customary law currently granted absolute

inviolability to any state commander.

Conclusion

The article highlighted serious changes made in the principles of sovereign equality of the states and the inviolability of immunity. It has been shown that one of the main reasons for such development was the advancement of international human rights law. This development is based on the main premise that nowadays the protection of human rights from gross violations cannot be considered as internal matter of the state. In this sense, the application of universal jurisdiction over international crimes remains one of the main challenges.

Eventually, it should be noted that any immunity ceases to exist before International Courts which are equipped with appropriate jurisdiction by the competent authorities of the United Nations. All immunities lose their power before the International Criminal Court. Personal immunity retains its force before national courts acting on universal jurisdiction. In practice it means that heads of states, foreign ministers, heads of government who hold their positions are not subject to criminal jurisdiction. Functional immunity loses its power before national courts acting on universal jurisdiction. At the same time, states can abstain from using this right.

Valstu suverenitātes un individuālās kriminālās atbildības sasaiste starptautiskajās krimināltiesībās

Kopsavilkums

Šajā rakstā ir analizēta individuālās kriminālatbildības principa būtība starptautiskajās krimināltiesībās un tā galvenie elementi. Galvenā uzmanība ir pievērsta individuālās kriminālatbildības principa attīstības galvenajiem momentiem saistībā ar valsts imunitāti. Juridiskās doktrīnas un, it īpaši, tiesu prakses attīstība lielā mērā ir sekmējušas līdzsvaru starp valsts suverenitāti vai valsts interesēm un individuālās kriminālatbildības tiesībām. Turklāt rakstā tiek apgalvots, ka, apsverot individuālās kriminālatbildības principa ietekmi un tā saistību ar valsts imunitāti, mums būtu konceptuāli jānošķir personiskā un funkcionālā imunitāte. Šajā sakarā tiesu prakses analīze skaidri norāda, ka, kaut arī personiskā imunitāte saglabā spēku pat valstu tiesās, kuras rīkojas saskaņā ar vispārējo jurisdikciju, funkcionālās imunitātes ietekme ir nedaudz ierobežota: funkcionālā imunitāte zaudē spēku nacionālajās tiesās, kas darbojas vispārējā jurisdikcijā. Tajā pašā laikā valstis faktiski var atturēties no šo tiesību izmantošanas. Noslēgumā autori apgalvo, ka, neskatoties uz jaunākajiem sasniegumiem teorijā un praksē, universālās jurisdikcijas piemērošana starptautiskajiem noziegumiem joprojām ir viens no galvenajiem izaicinājumiem.

References

Literature

1. Carter, *International Criminal Law and Human Rights*. (2002). Netherlands: Springer, p. 145
2. Cassese, A. (2003). *Cassese's International Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press, 23–25.
3. Chinkin, C. M. (1999). United Kingdom House of Lords (Spanish Request for Extradition). *Regina v. Bow Street Stipendiary Magistrate, Ex parte Pinochet Ugarte. American Journal of International Law* 93(3), 711.
4. Drumbl, M. (2005). *Pluralizing International Criminal Justice*. Michigan: Michigan Law Review, pp. 2–5.
5. Fletcher, P. G. (2004). *Collective Guilt and Collective Punishment*. Washington: Columbia Law School, pp. 162–165.
6. Fox, H. (2002). *The Law of State Immunity*. Oxford: Oxford University Press.
7. Khutsishvili, K. (2002). Shall protection of sovereign immunities supersede protection of human beings from mass atrocities. *Journal of International Law*, 1(1), 65–75.
8. O'Neill, K. C. (2002). A new customary law of head of state immunity?: Hirohito and Pinochet. *Stanford Journal of International Law* 23(2), 314–317.
9. Tams, Ch. J. (2002). Well-protected enemies of mankind. *Cambridge Law Journal* 61(2), 246–249.
10. Yang X. (2002). Immunity for International Crimes: A reaffirmation of traditional Doctrine. *Cambridge Law Journal* 61(2), 245.

Case Law

11. Application for a Warrant for the Arrest of Robert Mugabe. Judgement. <http://lrc.org.za/wp-content/uploads/Judgement-DA-v-Minister-of-International-Relations-Cooperation-and-Others.pdf>.
12. Arien Sharon Case and the Fate of Universal Criminal Jurisdiction. (2004). <https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/Public/files/English/Publications/Review/5/Adalahs-Review-5-101-Falk-Universal-Jurisdiction.pdf>.
13. Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgment, I.C.J. Reports 2002, p.3., <https://www.icj-cij.org/files/case-related/121/121-20020214-JUD-01-00-EN.pdf>.
14. Fidel Castro Case. (2003). <http://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/980/Basulto-et-al-v-Castro-et-al/>

15. Judgement – In Re Pinochet. (1998). House of Lords.
https://www.asser.nl/upload/documents/20120516T100304-Pinochet_House_of_Lords_Opinion_15-01-1999.pdf.
16. Prosecutor v. Gaddafi. (2011). *The International Court* (ICJ).
<https://www.icc-cpi.int/libya/gaddafi>.
17. Situation in Darfur, Sudan: The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir, (2018). *International Criminal Court*.
<https://www.icc-cpi.int/CaseInformationSheets/albashirEng.pdf>.

Prasības nodrošinājuma iespējamie procesuālie risinājumi Latvijā: salīdzinājums ar Lietuvas, Igaunijas un Krievijas Federācijas pieredzi

Mg. iur. Andrejs Gvozdevičs

<https://orcid.org/0000-0001-9259-3752>

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridisko zinātņu doktora studiju programma,
Latvija*

040504@rsu.edu.lv

Kopsavilkums

Rakstā tiek analizēts prasības nodrošinājuma regulējums atsevišķās valstīs Eiropas Savienībā (Lietuvā, Igaunijā) un ārpus tās (Krievijā), salīdzinot prasības nodrošinājuma procesuālos risinājumus ar Latvijā spēkā esošo prasības nodrošinājuma tiesisko regulējumu, tādējādi izkristalizējot procesuālos problēmjaudājumus un norādot uz nepieciešamību izdarīt grozījumus Latvijas Civilprocesa likumā [1].

Atslēgvārdi: civilprocess, maksātnespējas process, prasības nodrošinājums, procesuālā ekonomija.

Ievads

Juridiskajā literatūrā un zinātniskajās publikācijās prasības nodrošinājuma institūtam nav veltīta nepieciešamā uzmanība. Šajā pētījumā Igaunijas, Lietuvas un Krievijas spēkā esošais prasības nodrošinājuma tiesiskais regulējums salīdzināts ar Latvijā spēkā esošo procesuālo regulējumu – tas ļauj apkopot informāciju par problēmām un veiksmīgus ārvalstu prasības nodrošinājuma procesuālos risinājumus izmantot Latvijas civilprocesa efektivitātes uzlabošanai.

Pētījuma rezultāti ir aprobēti Rīgas Stradiņa universitātes organizētajā starptautiskajā zinātniski praktiskajā konferencē “Tiesiskās sistēmas aktuālās

problēmas”, kas notika 2020. gada 23. aprīlī tiešsaistē, tajā tie tika prezentēti konferences 2. sekcijā “Aktuālās problēmas tiesiskās sistēmas civiltiesību un krimināltiesību jomā”.

Publikācijas mērķis ir iepazīstināt ar ārvalstu prasības nodrošinājuma procesa tiesiskā regulējuma izpēti un analīzi, lai veiksmīgus ārvalstu prasības nodrošinājuma procesuālos risinājumus varētu izmantot Latvijas civilprocesa efektivitātes uzlabošanai. Pētījumā, izmantojot salīdzinošo, analītisko, aprakstošo un dedukcijas un indukcijas metodi, ir analizēti ārvalstu normatīvie akti un Latvijas Civilprocesa likums. [1]

Prasības nodrošinājuma tiesiskais regulējums Lietuvas Republikas Civilprocesa kodeksā

Lietuvas Republikas Civilprocesa kodeksā prasības nodrošinājuma tiesiskais regulējums ietverts 144.–150. pantā [3].

Lietuvas Republikas Civilprocesa kodeksā prasības nodrošinājums noteikts kā pagaidu aizsardzība, un tā definīcija dota kodeksa 144. panta pirmajā punktā, kurā teikts, ka tiesa pēc procesa dalībnieku vai jebkuras citas ieinteresētās puses lūguma var noteikt pagaidu aizsardzību, ja šīs personas var pamatot savu prasību un ja šādu pasākumu neveikšana var apgrūtināt sprieduma izpildi vai padarīt tā izpildi par neiespējamu [3].

Lietuvas Civilprocesa kodeksa pagaidu aizsardzības pasākuma definīcija pēc savas būtības neatšķiras no prasības nodrošinājuma definīcijas, kas ietverta Latvijas Civilprocesa likuma 137. panta pirmajā daļā [1].

Lietuvas Civilprocesa kodeksa 145. panta pirmajā daļā noteikts, ka pagaidu aizsardzības pasākumi var būt šādi:

- atbildētāja nekustamā īpašuma arests;
- publiskajā reģistrā veikts ieraksts, kas aizliedz nodot īpašumtiesības;
- atbildētājam piederošās kustamās mantas, līdzekļu vai mantas, kas atrodas pie atbildētāja vai trešajām personām, arests;
- atbildētājam piederošās mantas arests;
- atbildētāja īpašuma administratora iecelšana;
- aizliegums atbildētājam piedalīties noteiktos darījumos vai veikt noteiktas darbības;
- aizliegums nodot atbildētājam aktīvus vai veikt citas saistības;
- izņēmuma gadījumos – aizliegums atbildētājam atstāt viņa pastāvīgo dzīvesvietu un / vai aizliegums izvest bērnu no pastāvīgās dzīvesvietas bez tiesas atļaujas;
- īpašuma realizācijas apturēšana, kad tiek celta prasība par šī īpašuma aresta anulēšanu;
- piedziņas apturēšana izpildes procesā;

- pagaidu uzturlīdzekļu piešķiršana vai pagaidu ierobežojumu noteikšana;
- pienākums rīkoties, lai novērstu vai nepastiprinātu kaitējumu;
- citi likumā noteiktie vai tiesas pasākumi, kas, ja tos nekontrolē, var padarīt sprieduma izpildi grūtāku vai neiespējamu. [3]

Salīdzinot ar Latvijas Civilprocesa likuma 138. panta pirmajā daļā norādītajiem septiņiem prasības nodrošinājuma līdzekļiem (kustamas mantas un skaidras naudas apķīlāšanu; aizlieguma atzīmes vai prasības nodrošināšanas atzīmes ierakstīšanu attiecīgās kustamas mantas reģistrā vai citā publiskā reģistrā, vai kuģu reģistrā; kuģa arestu; aizliegumu atbildētājam veikt noteiktas darbības; to maksājumu apķīlāšanu, kuri pienākas no trešajām personām; izpildu darbības atlikšanu), redzams, ka Lietuvas Civilprocesa kodeksā paredzēti daudz vairāk pasākumu (iespējami ir 13 vai vairāk pagaidu aizsardzības pasākumi) lai nodrošinātu prasību. Galvenā atšķirība ir tā, ka Lietuvas Civilprocesa kodeksā paredzēta iespēja lūgt tiesu iecelt atbildētāja īpašumam administratoru, bet izņēmuma gadījumos – aizliegt atbildētājam atstāt pastāvīgo dzīvesvietu un / vai izvest bērnu no pastāvīgās dzīvesvietas bez tiesas atļaujas, noteikt pienākumu atbildētājam rīkoties, lai novērstu vai nepastiprinātu kaitējumu, kā arī paredzēta iespēja lūgt noteikt citus pagaidu aizsardzības pasākumus. Turklāt tiesa var piemērot arī likumā neminētus pagaidu aizsardzības pasākumus, ja ir pamats uzskatīt, ka nekontrolētas noteiktas atbildētāja darbības var apgrūtināt vai padarīt neiespējamu sprieduma izpildi. [3]

Jāpievērš uzmanība kodeksā ietvertajam prasības nodrošinājuma līdzeklim, kas ļauj tiesai iecelt atbildētāja īpašumam administratoru, kuram jāuzrauga atbildētāja rīcība ar īpašumu, tādējādi pasargājot prasītāju no sprieduma izpildes neiespējamības. Latvijā šāds prasības nodrošinājuma līdzeklis – administratora iecelšana atbildētāja īpašumam – nebūtu viegli lietojams, jo rastos grūtības atrast nesavtīgu un no lietas dalībniekiem neatkarīgu administratoru, turklāt papildu sarežģījumus izraisītu šāda tiesas nozīmēta administratora darbības uzraudzība, kas prasītu papildu pūles no prasītāja vai tiesas – tas viss negatīvi var ietekmēt tiesas procesa ātrumu. Savukārt, ja atbildētājam ir publiskos reģistros neregistrēti īpašumi, tad tiesas administratora iecelšana ļautu apzināt šos īpašumus un kontrolēt darījumus ar tiem tiesvedības laikā, nevis pilnībā ierobežotu atbildētāja rīcību ar īpašumu, kas noteiktos gadījumos var būt nesamērīgs ierobežojums, kas paralizē atbildētāja darbību un nodara vai potenciāli var nodarīt tam zaudējumus.

Atšķirībā no Latvijas tiesiskā regulējuma, kurā paredzēts tikai aizliegums atbildētājam veikt noteiktas darbības, Lietuvas Civilprocesa kodeksā paredzēta arī iespēja tiesai noteikt, ka atbildētājam ir pienākums rīkoties, lai novērstu vai nepastiprinātu kaitējumu. Šāds prasības nodrošinājuma līdzeklis būtu lietderīgs arī Latvijā, piemēram, strīdos par kustamo vai nekustamo mantu, ja manta atrodas atbildētāja valdījumā un no atbildētāja tiek prasīta noteikta rīcība ar to, lai manta neaizietu bojā. Protams, diskutabls ir jautājums par tiesas tiesībām noteikt prasības nodrošinājuma līdzekļus, kuri nav minēti likumā, bet kuri pēc prasītāja lūguma un

tiesas ieskatiem ir nepieciešami, lai nodrošinātu prasību, jo šāda tiesas kompetences palielināšana var izraisīt pretējo efektu, t. i., var rasties tiesas lēmumi ar pavisam neparastiem prasības nodrošinājuma līdzekļiem, kurus grūti būs iekļaut vienotā tiesu prakses sistēmā un izveidot judikatūru, kas tiesvedību saistībā ar prasības nodrošinājuma jautājumiem padarīs pārlietu sarežģītu, kas savukārt var negatīvi ietekmēt tiesvedības ātrumu un efektivitāti kopumā. Šādas bažas ir, tomēr var arī padarīt tiesvedību elastīgāku un tādējādi efektīvāku, dodot iespēju lūgt arī likumā neminētus prasības nodrošinājuma līdzekļus, ja patiešām pastāv pamats uzskatīt, ka bez atbildētāja darbības un uzvedības kontroles sprieduma izpilde var tikt apgrūtināta vai neiespējama.

Atbilstoši Lietuvas Civilprocesa kodeksa 145. panta otrajai daļai tiesa var noteikt vairākus pagaidu pasākumus, taču summa, līdz kurai sniedzas nodrošinājums, principā nedrīkst pārsniegt prasības summu, bet pagaidu pasākumus izvēlas, pamatojoties uz taupības principu [3], kas ir līdzīgs samērīguma starp pušu tiesiskajām interesēm principam, kurš noteikts Latvijas Civilprocesa likuma 140. panta pirmajā daļā [1].

Atbilstoši Lietuvas Civilprocesa kodeksa 145. panta devītajai daļai par noteikto ierobežojumu pārkāpšanu, kas ir saistīta ar atbildētāja nekustamā īpašuma arestu, tiesa var aizliegt atbildētājam piedalīties noteiktos darījumos vai veikt noteiktas darbības, nodot aktīvus vai veikt citas saistības, atstāt pastāvīgo dzīvesvietu un / vai izvest bērnu no pastāvīgās dzīvesvietas bez tiesas atļaujas, bet pienākuma nepildīšanas gadījumā tā var rīkoties, lai novērstu vai nepastiprinātu kaitējumu, var vainīgajai pusei uzlikt naudas sodu līdz 300 eiro par katru pārkāpuma dienu. Turklāt prasītājam ir tiesības piedzīt no šīm personām zaudējumus, kas saistīti ar pagaidu aizsardzības pasākumu neizpildi. [3]

Šāds sods – iespējamība, ka prasītājam ir tiesības piedzīt arī zaudējumus par izvairīšanos vai pretestību izpildīt tiesas lēmumu par prasības nodrošinājumu – var tikt izmantots, arī pilnveidojot Latvijas Civilprocesa likumu, lai preventīvi darbotos uz atbildētāju un atturētu viņu no tiesas lēmuma nepildīšanas. Piemēram, Latvijas Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 5. punktā paredzētais prasības nodrošinājuma līdzeklis ir grūti kontrolējams un atbildība par tā pārkāpšanu izpaužas tikai 360 eiro sodā fiziskai personai vai 750 eiro amatpersonai par tiesu izpildītāja rīkojumu nepildīšanu atbilstoši Latvijas Civilprocesa likuma 551. panta otrajai daļai. Turklāt, lai šo sodu uzliktu, ir vajadzīgs tiesu izpildītāja akts un pieteikums tiesai, kura lemj par pieteikuma pamatotību un sodu. [1]

Latvijā regulējums, kas noteic soda apmēru par tiesu izpildītāja rīkojumu nepildīšanu (arī attiecībā uz prasības nodrošinājumu – aizliegumu atbildētājam veikt noteiktas darbības), un tiesas lēmuma par sodu pieņemšanas procedūra (par kuru turklāt var iesniegt blakus sūdzību un novilcināt lēmuma spēkā stāšanos uz vairākiem mēnešiem) nevar preventīvi darboties uz personu, lai to atturētu no prettiesiskām darbībām.

Atbilstīgi Lietuvas Civilprocesa kodeksa 146. panta pirmajai daļai tiesa var prasīt, lai prasītājs nodrošinātu kompensāciju par zaudējumiem, kas atbildētājam var rasties pagaidu pasākumu rezultātā. Šos zaudējumus var segt arī ar bankas garantiju. Ja prasītājs nav nodrošinājis zaudējumus vai nav iesniedzis bankas garantiju, tad tiesai trīs darba dienu laikā pēc termiņa beigām ir jāatceļ veiktie pagaidu pasākumi, turklāt šis lēmums nav pārsūdzams atsevišķi. [3]

Atbilstīgi Lietuvas Civilprocesa kodeksa 146. panta otrajai daļai, tiklīdz spriedums, ar kuru noraidīta prasība, ir kļuvis galīgs, atbildētājam ir tiesības prasīt no prasītāja zaudējumu atlīdzību, kas izriet no pagaidu pasākumiem, kuri tiek prasīti pēc prasītāja pieprasījuma.

Tādējādi Lietuvas Civilprocesa kodeksā paredzētas tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību tikai gadījumos, kuros prasība ir noraidīta ar spriedumu, kurš stāties likumīgā spēkā.

Salīdzinot šo regulējumu ar Latvijas Civilprocesa likuma 143. pantā ietverto (tajā paredzēts, kā atbildētājs ir tiesīgs prasīt atlīdzību par zaudējumiem, kas viņam radušies sakarā ar prasības nodrošināšanu, ja prasības nodrošinājums ir atcelts tiesvedības laikā vai ja pret viņu celtā prasība ir noraidīta vai atstāta bez izskatīšanas, vai tiesvedība lietā izbeigta), var secināt, ka Latvijā šis regulējums ir daudz plašāks un ļauj pilnvērtīgāk atbildētājam aizsargāt savas intereses nepamatotas prasības celšanas gadījumā.

Atšķirībā no Latvijas Civilprocesa likuma 140. panta pirmās daļas, kurā noteikts, ka par pieteikumu prasības nodrošināšanai tiesa vai tiesnesis izlemj ne vēlāk kā nākamajā dienā pēc lietas ierosināšanas, iepriekš nepaziņojot atbildētājam un citiem lietas dalībniekiem [1], Lietuvas Civilprocesa kodeksa 147. panta pirmajā daļā ir paredzēts, ka atbildētājam var tikt paziņots par pieteikumu par pagaidu noregulējumu, kad tiesa to uzskata par nepieciešamu, bet pieteikumu par pagaidu noregulējumu izskata rakstveida procesā trīs darba dienu laikā vai septiņu darba dienu laikā pēc pieteikuma saņemšanas [3].

Gan Latvijā, gan Lietuvā šis regulējums nav īpaši veiksmīgs, jo nenodrošina pieteikumu par prasības nodrošinājumu ātru izskatīšanu, un ļauj nelabticīgam atbildētājam turpināt veikt darbības, kas sprieduma izpildi var padarīt neiespējamu vai apgrūtināt tā izpildi. Piemēram, atbilstoši Latvijas Civilprocesa likuma 131. panta pirmajai daļai pēc prasības pieteikuma saņemšanas tiesā tiesnesis desmit dienu laikā pieņem lēmumu par lietas ierosināšanu vai par atteikšanos pieņemt prasības pieteikumu, vai par prasības pieteikuma atstāšanu bez virzības [1]. Izņēmums, kad tiesai ir jālemj nākamajā dienā pēc pieteikuma saņemšanas, ir tad, ja saņemts Latvijas Civilprocesa likuma 644.⁷ vai 644.¹⁷ pantā minētais pieteikums, proti, pieteikums par atzinuma sniegšanu ārvalsts tiesai lietā par bērna pārvietošanas pāri robežai uz ārvalsti vai aizturēšanas ārvalstī tiesiskumu vai pieteikums par atbildētāja vai bērna meklēšanu ar policijas palīdzību [1].

Tas nozīmē, ka Latvijas tiesa pieteikumu par prasības nodrošinājumu var izskatīt pat vienpadsmitajā dienā pēc tā saņemšanas tiesā. Šāds procesuālais termiņš

pieteikuma par prasības nodrošinājumu izskatīšanai tiesā nav samērīgs un neatbilst prasības nodrošinājuma mērķim, tāpēc būtu atbalstāms ierosinājums noteikt Latvijas Civilprocesa likumā, ka tad, ja kopā ar prasības pieteikumu tiesā ir saņemts arī pieteikums par prasības nodrošinājumu, tiesai jāizlemj jautājums par lietas ierosināšanu trīs darba dienu laikā no prasības pieteikuma saņemšanas brīža.

Atbilstīgi Lietuvas Civilprocesa kodeksa 147. panta trešajai daļai ieinteresētā persona var iesniegt pieteikumu tiesā par pagaidu noregulējumu arī pirms prasības celšanas tiesā, samaksājot valsts nodevu par pieteikumu par pagaidu noregulējumu un pusi no valsts nodevas, kas būtu jāmaksā par prasību, kā arī 300 eiro depozītu, kuru persona zaudē, ja prasība nav celta tiesas noteiktajā laikā, kurš nedrīkst pārsniegt četrpadsmit dienas, iesniegšanai Lietuvas Valsts tiesā vai trīsdesmit dienas iesniegšanai ārvalsts tiesā. [3]

Latvijas Civilprocesa likuma 139. panta regulējumu par prasības nodrošinājumu pirms celšanas tiesā salīdzinot ar Lietuvas procesuālo normu par pagaidu noregulējumu pirms prasības celšanas, šķiet Lietuvas pieeja ir pārdomātāka, jo tajā paredzēti skaidri prasības celšanas termiņi, pārmērīgi neierobežojot atbildētāju, ja prasītājs vilcinās ar prasības iesniegšanu, turklāt tā preventīvi – ar tiesas depozītu un nosacījumiem par pusi no valsts nodevas par nākotnes prasību samaksu – attur prasītāju no nepārdomātas rīcības ar tādu procesuālu aizsardzības līdzekli kā prasības nodrošinājumu pirms prasības celšanas.

Lietuvas Civilprocesa kodeksa 151. panta pirmajā daļā noteikts, ka jebkuru tiesas lēmumu par pagaidu noregulējumu var pārsūdzēt augstākas instances tiesā, kuras lēmums pārsūdzētajā jautājumā nav pārsūdzams [3]. Šāda pārsūdzības kārtība ir saprotamāka nekā Latvijas Civilprocesa likumā paredzētā divpakāpju pārsūdzības sistēma, kurā par daļu no lēmumiem par prasības nodrošinājuma jautājumiem var iesniegt blakus sūdzību, bet, lai atceltu lēmumu par prasības nodrošinājumu, vispirms jāsniedz pieteikums tai tiesai, kura ir pieņēmusi lēmumu, un tikai pēc šā pieteikuma noraidīšanas var iesniegt blakus sūdzību. [1] Latvijas procesuālais regulējums par prasības nodrošinājuma atcelšanu, salīdzinot ar Lietuvas Civilprocesa kodeksā ietvertu, vērtējams kā daudz smagnējāks un neekonomiskāks.

Prasības nodrošinājuma tiesiskais regulējums Igaunijas Republikas Civilprocesa kodeksā

Prasības nodrošinājuma tiesiskais regulējums ir ietverts Igaunijas Republikas Civilprocesa kodeksa 377.–391. pantā [2]. Prasības nodrošinājuma legāla definīcija ir 377. panta pirmajā daļā un pēc savas būtības sakrīt ar Latvijas Civilprocesa likumā doto definīciju, proti, ja ir pamats uzskatīt, ka tiesas sprieduma izpilde var būt apgrūtināta vai neiespējama, tad tiesa pēc prasītāja motivēta pieteikuma var nodrošināt prasību.

Atšķirībā no Latvijas Civilprocesa likuma 137. panta otrajā daļā noteiktā, ka prasības nodrošināšana pieļaujama tikai mantiska rakstura prasībā [1], Igaunijas

Civilprocesa kodeksa 377. panta otrajā daļā paredzēta iespēja nodrošināt arī nemantiska rakstura prasības – lai nodrošinātu prasību, kuras priekšmets nav naudas prasījums pret atbildētāju, tiesa pēc prasītāja lūguma var iepriekš nokārtot strīdīgās tiesiskās attiecības: lietas lietošanas veidu, ja nepieciešams, lai novērstu būtisku kaitējumu vai patvaļu, vai citus iemeslus, un to var izdarīt neatkarīgi no tā, vai ir pamats uzskatīt, ka prasības nenodrošināšana var sarežģīt tiesas sprieduma izpildi vai padarīt to neiespējamu [2]. Šāds regulējums par nemantiskas prasības nodrošināšanu būtu iekļaujams arī Latvijas Civilprocesa likumā, lai novērstu iespējamu kaitējumu vai patvaļu tiesvedībās, kas ir ierosinātas, pamatojoties uz nemantiska rakstura prasību.

Igaunijas Civilprocesa kodeksa 377. panta trešajā daļā noteikts, ka nodrošināt var arī prasību ar nākotnes vai nosacītu prasījumu, kā arī atzīšanas prasību, bet nosacītu prasījumu nevar nodrošināt, ja ir acīm redzams, ka nosacījums neiestāsies tiesvedības laikā. [2]

Atbilstīgi Latvijas Civilprocesa likuma 139. panta pirmajai daļai pirms saistības termiņa iestāšanās prasību var nodrošināt pirms prasības celšanas tiesā, iestājoties papildu apstākļiem, proti, ja parādnieks, izvairoties no saistības izpildes, izved vai atsavina savu mantu, atstāj deklarēto dzīvesvietu vai dzīvesvietu, neinformējot kreditoru, vai veic citas darbības, kas liecina, ka viņš nav godprātīgs. [1] Atbilstīgi Igaunijas Civilprocesa kodeksa 377. panta sestajai daļai tiesa var nodrošināt prasību arī gadījumos, kuros prasība celta citā valsts tiesā vai šķīrējtiesā [2]. Latvijas [Civilprocesa likuma](#) 137. panta trešajā daļā noteikts, ka “izskatīt jautājumu par prasības nodrošināšanu pieļaujams jebkurā procesa stadijā, kā arī pirms prasības celšanas tiesā” [1]. Savukārt Civilprocesa likuma 139. panta otrajā daļā noteikts, ka “pieteikumu par prasības nodrošināšanu pirms prasības celšanas iesniedz tiesai, kurā ceļama nodrošināmā prasība” [1]. Saskaņā ar Civilprocesa likuma 139. panta trešo daļu “apmierinot pieteikumu par prasības nodrošināšanu pirms prasības celšanas, tiesnesis prasītājam nosaka termiņu prasības pieteikuma iesniegšanai tiesā” [1]. Tādējādi Latvijas civilprocesaālajā regulējumā nav paredzēta iespēja lūgt tiesai nodrošināt prasījumu, ja prasību pēc būtības plānots celt citā tiesā, tostarp citas Eiropas Savienības dalībvalsts tiesā. Šāds Latvijas Civilprocesa likuma regulējums būtiski samazina un apgrūtina prasītāja iespējas nodrošināt Latvijā prasības, kuras ir paredzēts celt citu valstu tiesās, un būtu atbalstāms ierosinājums paredzēt mehānismu par prasības nodrošinājuma pasākumiem, kurus var piemērot prasībām, kas ir iesniedzamas citu valstu, tostarp Eiropas Savienības, tiesās vai šķīrējtiesās, šādi padarot Latvijas Civilprocesa likumu modernāku un konkurētspējīgu citu valstu starpā.

Igaunijas Civilprocesa kodeksa 378. panta pirmajā daļā ietverti prasības nodrošinājuma līdzekļi, proti, tiesas hipotēka uz nekustamo īpašumu, kuģi vai gaisa kuģi, atbildētāja īpašuma arests ar aizliegumu rīkoties ar īpašumu ierakstīšanu publiskajos reģistros, aizliegums atbildētājam veikt noteiktus darījumus vai darbības (t. sk. aizliegums tuvoties), aizliegums nodot atbildētājam mantu vai izpildīt citas

saistības attiecībā pret atbildētāju, strīdus mantas nodošana tiesu izpildītāja glabājumā, tiesas nolēmuma izpildu lietvedības atlikšana, aizliegums atbildētājam mainīt dzīvesvietu, atbildētāja aizturēšana vai arests, pienākuma uzlikšana atbildētājam, kurš ir apdrošinātājs, kas izpaužas minimālu atlīdzības maksājumu veikšanā tiesvedības laikā par kaitējuma nodarīšanu vai tādu apdrošināšanas līgumu, atbildētāja tipveida nosacījumu izmantošanas apturēšana, kas nodara nepamatotu kaitējumu, kā arī citi prasības nodrošinājuma līdzekļi, kurus tiesa uzskatīs par nepieciešamiem [2]. Salīdzinot ar Latvijas Civilprocesa likuma regulējumu par prasības nodrošinājuma līdzekļiem, var atzīmēt, ka Igaunijas Civilprocesa kodeksā ir tādi prasības nodrošinājuma līdzekļi, kuri nav Latvijas Civilprocesa likumā, proti, tiesas hipotēka uz nekustamo īpašumu, kuģi vai gaisa kuģi, aizliegums atbildētājam mainīt dzīvesvietu, atbildētāja aizturēšana vai arests, pienākuma uzlikšana atbildētājam, kurš ir apdrošinātājs, – minimālu atlīdzības maksājumu veikšana tiesvedības laikā par kaitējuma nodarīšanu vai tādu apdrošināšanas līgumu, atbildētāja tipveida nosacījumu izmantošanas apturēšana, kas nodara nepamatotu kaitējumu, un citi prasības nodrošinājuma līdzekļi, kurus tiesa uzskatīs par nepieciešamiem.

Civiltiesiskajos strīdos izmantot personas brīvības ierobežojumus, domājams, būtu nesamērīgs līdzeklis, ja ir iespējams ietekmēt atbildētāju ar citiem līdzekļiem, kas ierobežo personas rīcību ar strīdus mantu vai aizliedz veikt citas darbības, kuras nodara vai potenciāli var nodarīt kaitējumu prasītājam, kamēr notiek tiesvedība. Drīzāk, lai preventīvi ietekmētu atbildētāju, lai viņš atturētos no prettiesiskām darbībām, būtu jādomā par papildu mantiskām sankcijām, ja tiesas noteiktais aizliegums tiek ignorēts vai netiek pildīts no atbildētāja puses. Savukārt pienākuma noteikšana apdrošinātājam veikt minimālus maksājumus tiesvedības laikā un tipveida nosacījumu izmantošanas apturēšana, kas nodara nepamatotu kaitējumu, ir pārlietu detalizēts apraksts prasības nodrošinājuma līdzekļiem, kuri turklāt ir izmantojami tikai tiesvedībā starp noteiktajiem lietas dalībniekiem. Latvijas Civilprocesa likuma 138. panta pirmajā daļā dota prasības nodrošinājuma līdzekļu saraksts ir izsmejošs, un tiesai nav dota iespēja nodrošināt prasību ar citiem līdzekļiem. Šeit būtu lietderīgi veikt labojumu, piešķirot tiesai tiesības izvēlēties arī citus prasības nodrošinājuma līdzekļus, kuri nav minēti likumā, tomēr attiecībā uz lietas apstākļiem būtu samērīgi un piemērojami konkrētajā tiesvedībā.

Atbilstīgi Igaunijas Civilprocesa kodeksa 378. panta otrajai daļai, lai nodrošinātu prasību, kas celta saistībā ar autortiesību pārkāpumiem, tiesa var arestēt precī, par kuru ir aizdomas, ka ir pārkāptas tiesības uz intelektuālo īpašumu, vai aizliegt tās laišanu apgrozībā vai pārdošanu [2]. Bet 378. panta otrās daļas 1. punktā noteikts – lai nodrošinātu prasību, kas celta saistībā ar komercnoslēpuma pārkāpumiem, tiesa var arestēt precī, attiecībā uz kuru ir aizdomas par komercnoslēpuma pārkāpumu, vai aizliegt tās laišanu apgrozībā vai pārdošanu [2].

378. panta trešajā daļā teikts, ka tiesa laulības šķiršanas lietās var piemērot pagaidu noregulējumu jautājumos, kas ir saistīti ar saskarsmes tiesībām ar bērnu, bērnu uzturlīdzekļiem un kopmantas izmantošanu [2]. Jāatzīmē, ka Latvijā šādas

tiesas tiesības nav saistītas ar prasības nodrošināšanu, bet atbilst pagaidu noregulējumam atbilstoši Latvijas Civilprocesa likuma 238.¹ pantam, ka “pēc puses lūguma tiesa vai tiesnesis var pieņemt lēmumu, ar kuru uz laiku līdz sprieduma taisīšanai par laulības šķiršanu vai laulības neesamību nosaka bērna dzīvesvietu, bērna aprūpes kārtību, saskarsmes tiesību izmantošanas kārtību, uzturlīdzekļus bērnam, aizliegumu bērna izvešanai no valsts, līdzekļus otra laulātā iepriekšējā labklājības līmeņa nodrošināšanai, laulāto kopīgā mājokļa lietošanas kārtību vai uzdod vienai pusei izsniegt otrai pusei māsasaimniecības un personiskās lietošanas priekšmetus” [1]. Igaunijas Civilprocesa kodeksa 378. panta ceturtajā daļā noteikts tiesas pienākums izvēloties prasības nodrošinājuma līdzekļus, ņem vērā atbildētāja ierobežojumu samērīgumu ar lietas apstākļiem un prasības summu naudas prasījumos [2].

Interesants regulējums ietverts Igaunijas Civilprocesa kodeksa 378. panta sestajā daļā, kurā noteikts, ka prasītājs ir tiesīgs izmantot tiesības, kas izriet no prasības nodrošinājuma, ka viņš var atteikties no šādām tiesībām vai dot piekrišanu tāda darījuma noslēgšanai, kurš bija aizliegts, izejot no tiesas lēmuma par prasības nodrošinājumu [2]. Atbilstoši Latvijas Civilprocesa likuma 140. panta trešajai daļai tiesa pēc lietas dalībnieka pieteikuma var aizstāt noteiktos prasības nodrošinājuma līdzekļus ar citiem līdzekļiem vai atbilstoši šī panta piektajai daļai atcelt prasības nodrošinājumu, ja tam saskatīs pamatu [1]. Tādējādi Latvijas Civilprocesa likumā nav paredzēta iespēja prasītājam patstāvīgi izmantot no prasības nodrošinājuma izrietošas tiesības, un visos gadījumos ir nepieciešams jauns tiesas lēmums attiecībā uz prasības nodrošinājumu, kas neapšaubāmi noslogo tiesas sistēmu un nenāk par labu lietas dalībniekiem jautājumos, kuros ir nepieciešama ātra rīcība, lai izvairītos no iespējamām zaudējumiem tiesas pieņemto ierobežojumu dēļ. Igaunijai līdzīga regulējuma ieviešana Latvijas Civilprocesa likumā, piešķirot prasītājam tiesības rīkoties atbilstīgi no prasības nodrošinājuma izrietošajām tiesībām, ļautu ietaupīt tiesas laiku un lietas dalībnieki būtu vairāk motivēti uz izlīguma sarunām.

Igaunijas Civilprocesa kodeksa 382. panta trešajā daļā paredzēta iespēja nodrošināt prasību pirms prasības celšanas tiesā arī gadījumos, kuros prasība ir iesniedzama ārvalstu tiesā vai šķīrējtiesā, ja tiesas darbības teritorijā atrodas strīdus priekšmeta manta. To nav iespējams izdarīt saskaņā ar spēkā esošo Latvijas regulējumu [1; 2], tādēļ būtu atbalstāms ierosinājums modernizēt Latvijas Civilprocesa likumu, ieviešot iespēju nodrošināt prasību gan ceļot prasību, gan pirms prasības celšanas, pat ja prasība ir celta vai ir ceļama ārvalstu tiesā vai šķīrējtiesā.

Atbilstīgi Igaunijas Civilprocesa kodeksa 383. panta pirmās daļas 1. punktam tiesa nodrošina prasību ar naudas prasījumiem tikai tad, ja ir iemaksāta drošības nauda piecu procentu apmērā no prasījumu summas, bet ne mazāk kā 32 eiro un ne vairāk kā 3200 eiro, turklāt tiesa saskaņā ar 383. panta pirmās daļas 2. punktu var atlikt vai sadalīt drošības naudas iemaksu, ja prasītāja materiālais stāvoklis vai citi iemesli neļauj prasītājam pilnībā samaksāt drošības naudu par prasības ar naudas prasījumiem nodrošināšanai [2]. Atbilstīgi 383. panta otrajai daļai drošības nauda ir jāiemaksā tiesas noteiktajā laikā, pretējā gadījumā prasības nodrošinājums netiek piemērots vai

tiek atcelts. Šis vai līdzīgs procesuālais risinājums varētu tikt ietverts arī Latvijas Civilprocesa likumā. Tas būtu nepieciešams, piemēram, gadījumos, ja atbildētājam nav mantas, bet naudas līdzekļu apķīlāšana būtu vienīgais iespējamais, bet visvairāk ierobežojošais prasības nodrošinājuma līdzeklis, un, novērtējot šī prasības nodrošinājuma līdzekļa samērīgumu, būtu pienākums vai tiesības pieprasīt no prasītāja drošības naudas iemaksu par šāda visvairāk ierobežojošā prasības nodrošinājuma līdzekļa piemērošanu attiecībā pret atbildētāju.

Atbilstīgi Igaunijas Civilprocesa kodeksa 384. panta pirmajai daļai tiesa izskata pieteikumu par prasības nodrošinājumu ne vēlāk kā pirmajā darba dienā pēc pieteikuma saņemšanas dienas. Saskaņā ar 372. panta pirmo daļu tiesa izlemj jautājumu par prasības pieņemšanu izskatīšanai vai atteikšanos pieņemt prasību, vai termiņu noteikšanu prasības trūkumu novēršanai saprātīgā termiņā [2]. Arī Latvijas Civilprocesa likumā būtu jāievieš regulējums, lai jautājumu par civillietas ierosināšanu par prasības pieteikumu ar prasības nodrošināšanas lūgumu izskatītu saīsinātajā, saprātīgajā termiņā un nodrošinātu ātrāku prasības nodrošināšanu gadījumos, ja to patiešām prasa lietas apstākļi, un lai izvairītos no kaitējuma nodarīšanas prasītājam un sprieduma izpildes apgrūtināšanas vai izpildes neiespējamības nākotnē.

Igaunijas Civilprocesa kodeksa 388. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka prasības nodrošinājuma līdzeklis – tiesas hipotēka – piešķir prasītājam tādas pašas tiesības kā hipotēka vai kuģa hipotēka, kas ir ierakstītas par labu ķīlas ņēmējam publiskajos reģistros [2]. Atbilstīgi 388. panta otrajai daļai tiesas hipotēka nav piemērojama, ja pamatprasījuma summa ir mazāka nekā 640 eiro, ja pastāv cita iespēja nodrošināt prasību, mazāk apgrūtinot atbildētāju.

Latvijas Civilprocesa likuma prasības par nodrošinājuma līdzekli prasītāju neaizsargā pilnībā no sprieduma izpildes apgrūtināšanas vai neiespējamības, piemēram, tiesas pasludinātas parādnieka maksātnespējas gadījumā, tādēļ prasības nodrošināšanas atzīmes ierakstīšana publiskajos reģistros kā prasības nodrošinājuma līdzeklis, būtu izslēdzama no Latvijas Civilprocesa likuma, nomainot to ar tiesas hipotēku, kas piešķir prasītājam lielākas tiesības pret parādnieku un patiešām aizsargā. Igaunijas Civilprocesa kodeksa 388. panta sestajā daļā reglamentēti gadījumi, kuros prasības nodrošinājuma līdzeklis ir atcelts vai nomainīts ar citu līdzekli, tad tiesas noteiktās hipotēkas tiesības iegūst nekustamā īpašuma vai kuģa, vai gaisa kuģa īpašnieks [2]. Šī panta regulējums tādējādi dod pamatu īpašniekam tiesas noteikto hipotēku dzēst no publiskiem reģistriem.

Igaunijas Civilprocesa kodeksa 389. panta pirmajā daļā noteikts, ja tiesa arestē atbildētāja mantu, pēdējais zaudē tiesības rīkoties ar arestēto mantu, turklāt prasītājam papildus rodas tiesības uz arestētās kustamās mantas ķīlas priekšmetu, izņemot kuģus un gaisa kuģus, kuri ir iekļauti publiskajos reģistros [2].

389. panta otrajā daļā noteikts, ka tiesa nearestē nekustamo īpašumu, kuģi, gaisa kuģi, ja pamatprasījuma summa ir mazāka nekā 640 eiro un ja pastāv iespēja nodrošināt prasību, mazāk apgrūtinot atbildētāju [2].

Atbilstīgi 389. panta piektajai daļai tiesa, pamatojoties uz prasītāja vai atbildētāja pieteikumu, var nozīmēt arestēta priekšmeta pārdošanu un no pārdošanas iegūto līdzekļu deponēšanu speciālā bankas kontā, ja arestētā priekšmeta vērtība var ievērojami samazināties vai arestētā priekšmeta glabāšana var izraisīt pārmērīgus izdevumus [2]. Līdzīga tiesību norma ietverta arī Latvijas Civilprocesa likuma 142.¹ pantā, kura otrajā daļā noteikts, ja tiesu izpildītājs apķīlājis mantu, kura ātri bojājas, bet kuru tās realizācijas termiņā varētu pārdot, pēc tiesu izpildītāja lūguma tiesa, kas pieņēmusi lēmumu par prasības nodrošināšanu, vai tiesa, kurā tajā laikā atrodas lieta, lemj par atļauju pārdot apķīlāto mantu, bet pārdošanā iegūto naudu, no kuras atskaitīti pārdošanas izdevumi, apķīlāt prasības nodrošināšanai [1].

Igaunijas Civilprocesa kodeksa 390. panta pirmajā daļā reglamentēts, ka puse var iesniegt sūdzību par tiesas lēmumu par prasības nodrošinājumu, lūdzot augstāk stāvošas instances tiesu to atcelt vai mainīt prasības nodrošinājuma līdzekli, turklāt saskaņā ar šī panta otro daļu sūdzības iesniegšana neaptur tiesas lēmuma par prasības nodrošinājumu izpildi, bet aptur tiesas lēmuma izpildi par prasības nodrošinājuma atcelšanu vai prasības nodrošinājuma līdzekļu maiņu [2]. Atšķirībā no Latvijas Civilprocesa likuma 140. panta piektajā daļā un 141. pantā norādītajām tiesas lēmuma par prasības nodrošinājumu pārsūdzēšanas iespējām Igaunijas Civilprocesa kodeksa normas par pārsūdzības iespējām ir skaidri definētas un nerada šaubas par to efektivitāti. Divpakāpju pārsūdzības sistēmas, lai atceltu tiesas lēmumu par prasības nodrošināšanu, saglabāšana Latvijas Civilprocesa likuma 140. panta piektajā daļā ir neefektīva, jo nekalpo tiesas laika ekonomijai.

Atbilstīgi Igaunijas Civilprocesa kodeksa 391. panta pirmajai daļai prasītājam jāatlīdzina atbildētājam zaudējumi, kas nodarīti ar prasības nodrošinājumu, ja stājās spēkā tiesas akts par prasības noraidīšanu vai atstāšanu bez izskatīšanas vai ja tiesvedība lietā ir izbeigta, izņemot pušu izlīgumu, vai ja tiesvedības laikā tiek konstatēts, ka prasības nodrošināšanai nav pamata, vai ja prasības nodrošinājums pirms prasības celšanas ir atcelts, jo prasība netika celta noteiktajā laikā [2]. Līdzīgs regulējums ir arī Latvijas Civilprocesa likuma 143. pantā, kurā noteikts, ka atbildētājs ir tiesīgs prasīt atlīdzību par zaudējumiem, kas viņam radušies sakarā ar prasības nodrošināšanu, ja prasības nodrošinājums ir atcelts šā likuma 140. panta astotajā daļā noteiktajā gadījumā, t. i., ja lēmums par prasības nodrošinājumu pieņemts pirms prasības celšanas un tiesas noteiktajā termiņā prasība nav celta vai ja pret viņu celtā prasība ir noraidīta vai atstāta bez izskatīšanas, vai tiesvedība lietā izbeigta šā likuma 223. panta otrajā punktā (prasību cēlusi persona, kurai nav prasības tiesības) un ceturtajā punktā (prasītājs atteicies no prasības) noteiktajos gadījumos [1].

Prasības nodrošinājuma tiesiskais regulējums Krievijas Federācijas Civilprocesa kodeksā

Prasības nodrošinājuma tiesiskais regulējums ietverts arī Krievijas Federācijas Civilprocesa kodeksa 139.–146. pantā [4]. Prasības nodrošinājuma definīcija ir

Krievijas Federācijas Civilprocesa kodeksa 139. panta otrajā daļā, kurā noteikts, ka prasības nodrošinājums ir pieļaujams jebkurā lietas izskatīšanas stadijā, ja, nenodrošinot prasību, sprieduma izpilde var tikt apgrūtināta vai kļūst neiespējama, turklāt šī panta trešajā daļā noteikts, ka ļauts nodrošināt arī prasību, kas celta šķīrējtiesā, iesniedzot pieteikumu par prasības nodrošināšanu pēc parādnieka adreses vai dzīvesvietas adreses, vai pēc parādnieka mantas atrašanās vietas.

Prasības nodrošinājuma līdzekļi atbilstīgi Krievijas Federācijas Civilprocesa kodeksa 140. panta pirmajai daļai var būt šādi:

- atbildētāja mantas arests;
- aizliegums atbildētājam veikt noteiktas darbības;
- aizliegums citām personām veikt noteiktas darbības, kas attiecas uz strīda priekšmetu, to skaitā nodot mantu atbildētājam vai pildīt attiecībā pret atbildētāju citas saistības;
- pienākuma uzlikšana atbildētājam un citām personām veikt noteiktas darbības, kas attiecas uz strīda priekšmetu par autortiesību un blakus tiesību pārkāpšanu, izņemot tiesības uz fotouzņēmumiem;
- mantas realizācijas apturēšana gadījumā, ja ir celta prasība par mantas atbrīvošanu no aresta (izslēgšana no apraksta);
- piedziņas apturēšana pēc izpildu dokumenta, kurš ir apstrīdēts tiesā no parādnieka puses;
- citi prasības nodrošinājuma līdzekļi, kas atbilst prasības nodrošinājuma mērķiem. [4]

Krievijas Federācijas Civilprocesa kodeksa 140. panta otrajā daļā noteikts – ja ir pārkāpts aizliegums atbildētājam veikt noteiktas darbības vai ir aizliegums citām personām veikt noteiktas darbības, kas attiecas uz strīda priekšmetu, to skaitā nodot mantu atbildētājam vai pildīt attiecībā pret atbildētāju citas saistības, tad pārkāpumā vainīgajai personai var tikt piemērots tiesas naudas sods šā kodeksa 105. pantā noteiktajos apmēros un kārtībā, t. i., līdz 5000 rubļu fiziskām personām un līdz 30 000 rubļu amatpersonām, un līdz 100 000 rubļu juridiskām personām, turklāt prasītājs var prasīt zaudējumu segšanu no šajos pārkāpumos vainīgajām personām [4].

Atbilstīgi Krievijas Federācijas Civilprocesa kodeksa 141. pantam pieteikums par prasības nodrošinājumu tiek izskatīts tajā pašā dienā, kad tas ir saņemts, nepaziņojot par to atbildētājam un citām personām, kas piedalās lietā [4].

Saskaņā ar 144. panta pirmo daļu prasības nodrošinājumu var atcelt tā pati tiesa, kas ir pieņēmusi lēmumu par prasības nodrošinājumu, pamatojoties uz lietas puses pieteikumu vai pēc savas iniciatīvas. Kodeksa 145. panta pirmajā daļā noteikts, ka par visiem tiesas lēmumiem var tikt iesniegta sūdzība [4].

Krievijas Federācijas Civilprocesa kodeksa 146. pantā reglamentēts, ka tiesa, nodrošinot prasību, var pieprasīt atbildētāja iespējamu zaudējumu nodrošināšanu un atbildētājs ir tiesīgs celt prasību pret prasītāju par zaudējumu atlīdzināšanu, kas nodarīti sakarā ar prasības nodrošināšanu, ja prasība tika noraidīta [4].

Krievijas Federācijas Civilprocesa kodeksā ietvertais prasības nodrošinājuma regulējums ir ļoti līdzīgs Latvijas Civilprocesa likuma spēkā esošajam regulējumam par prasības nodrošināšanu, īpaši jautājumos, kuros noteikts, ka lēmumu par prasības nodrošināšanas atcelšanu pieņem tā pati tiesa, kas šo lēmumu ir pieņēmusi, tātad pastāv neekonomiskā divpakāpju prasības nodrošinājuma atcelšanas sistēma. Par pozitīvu prasības nodrošinājuma regulējuma procesuālo risinājumu var uzskatīt tiesai piešķirtās tiesības piemērot arī citus – likumā neminētus, bet tiesas ieskatā nepieciešamus – prasības nodrošinājuma līdzekļus, ja tie atbilst likumā noteiktajiem prasības nodrošinājuma mērķiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Latvijā spēkā esošais prasības nodrošinājuma regulējums, salīdzinot ar ārvalstu civilprocesu, par prasības nodrošinājumu nav ekonomisks un līdz ar to nav efektīvs, tādēļ īpaša vērība jāpievērš Latvijas civilprocesa regulējuma pilnveidošanai, arī izmantojot ārvalstu pieredzi šajā jautājumā.
2. Atšķirībā no Latvijas regulējuma, kurā atbildētājam paredzēts tikai aizliegums veikt noteiktas darbības, Lietuvas Civilprocesa kodeksā paredzēta arī iespēja tiesai noteikt, ka atbildētājam ir pienākums rīkoties, lai novērstu vai nepastiprinātu kaitējumu. Šāds prasības nodrošinājuma līdzeklis būtu lietderīgs arī Latvijas prasības nodrošinājuma regulējumā, piemēram, strīdos par kustamo vai nekustamo mantu, ja manta atrodas atbildētāja valdījumā un prasa no atbildētāja noteiktu rīcību ar to, lai manta neaizietu bojā.
3. Soda iespējamība ar tiesībām prasītājam piedzīt arī zaudējumus par izvairīšanos vai pretestību izpildīt tiesas lēmumu par prasības nodrošinājumu var preventīvi darboties uz atbildētāju un atturēt viņu no tiesas lēmuma nepildīšanas.
4. Latvijas Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 5. punktā paredzētais prasības nodrošinājuma līdzeklis (aizliegums atbildētājam veikt noteiktas darbības) ir grūti kontrolējams, un atbildība par tā pārkāpšanu izpaužas tikai 360 eiro sodā fiziskai personai vai 750 eiro amatpersonai (par tiesu izpildītāja rīkojumu nepildīšanu atbilstoši Latvijas Civilprocesa likuma 551. panta otrajai daļai), turklāt, lai šo sodu uzliktu, ir vajadzīgs tiesu izpildītāja akts un pieteikums tiesai, kura lemj par pieteikuma pamatotību un sodu, un pat tiesa lēmumu var iesniegt kā blakus sūdzību, novilcinot lēmuma spēkā stāšanos uz vairākiem mēnešiem. Šāds regulējums nav efektīvs un nevar preventīvi darboties uz personu, lai atturētu to no prettiesiskām darbībām.
5. Gan Latvijas, gan Lietuvas tiesiskais regulējums par prasības pieteikuma izskatīšanas termiņiem nav īpaši veiksmīgs, jo nenodrošina pietiekami ātru pieteikumu par prasības nodrošinājumu izskatīšanu, un tas ļauj nelabticīgam atbildētājam turpināt veikt darbības, kas var padarīt sprieduma izpildi par neiespējamu vai apgrūtināt tā izpildi. Piemēram, atbilstīgi Latvijas

Civilprocesa likuma 131. panta pirmajai daļai pēc prasības pieteikuma saņemšanas tiesā desmit dienu laikā tiesnesis pieņem lēmumu par lietas ierosināšanu vai par atteikšanos pieņemt prasības pieteikumu, vai par prasības pieteikuma atstāšanu bez virzības. Tas nozīmē, ka Latvijas tiesa pieteikumu par prasības nodrošinājumu var izskatīt pat vienpadsmitajā dienā pēc tā saņemšanas. Šāds procesuālais termiņš pieteikuma par prasības nodrošinājumu izskatīšanai tiesā nav samērīgs un neatbilst prasības nodrošinājuma mērķim, tāpēc būtu atbalstāms ierosinājums Latvijas Civilprocesa likumā noteikt, ja kopā ar prasības pieteikumu tiesā ir saņemts arī pieteikums par prasības nodrošinājumu, tad tiesai jāizlemj jautājums par lietas ierosināšanu vai prasības pieteikuma atstāšanu bez virzības, vai par atteikšanos pieņemt prasību izskatīšanai trīs darba dienu laikā no prasības pieteikuma saņemšanas brīža, tādējādi nodrošinot, ka pieteikums par prasības nodrošināšanu tiktu izskatīts vismaz ceturtajā darba dienā pēc tā saņemšanas kopā ar prasības pieteikumu.

6. Lietuvas un Igaunijas procesuālais regulējums, ka jebkuru tiesas lēmumu par prasības nodrošinājumu var pārsūdzēt augstākas instances tiesā, kuras lēmums pārsūdzētajā jautājumā nav pārsūdzams, ir daudz saprotamāks nekā Latvijas Civilprocesa likumā paredzētā divpakāpju pārsūdzības sistēma, kurā par daļu no lēmumiem par prasības nodrošinājuma jautājumiem var iesniegt kā blakus sūdzību, bet, lai atceltu lēmumu par prasības nodrošinājumu, vispirms jāsniedz pieteikums tai tiesai, kura ir pieņēmusi lēmumu, un tikai pēc šā pieteikuma noraidīšanas var iesniegt blakus sūdzību. Divpakāpju pārsūdzības sistēmas, lai atceltu tiesas lēmumu par prasības nodrošināšanu, saglabāšana (Latvijas Civilprocesa likuma 140. panta piektajā daļā) ir neefektīva, jo nekalpo tiesas laika ekonomijai.
7. Regulējums par nemantiska rakstura prasību nodrošināšanas iespēju būtu iekļaujams Latvijas Civilprocesa likumā, lai novērstu iespējamu kaitējumu vai patvaļu tiesvedībās, kas ir ierosinātas, pamatojoties uz nemantiska rakstura prasību.
8. Būtu atbalstāms ierosinājums modernizēt Latvijas Civilprocesa likumu, ieviešot iespēju nodrošināt prasību gan ceļot prasību, gan pirms prasības celšanas, ja tiesas darbības teritorijā atrodas strīda priekšmeta manta, pat ja prasība ir celta vai ir ceļama ārvalstu tiesā vai šķīrējtiesā, šādi padarot Latvijas Civilprocesa likumu modernāku un konkurētspējīgu citu valstu starpā.
9. Latvijas Civilprocesa likuma 138. panta pirmajā daļā dotais prasības nodrošinājuma līdzekļu saraksts ir izsmelošs, un tiesai nav dota iespēja nodrošināt prasību ar citiem līdzekļiem – tas būtu jālabo, piešķirot tiesai tiesības izvēlēties arī citus prasības nodrošinājuma līdzekļus, kuri nav minēti likumā, taču attiecībā uz lietas apstākļiem ir nepieciešami, samērīgi un piemērojami konkrētajā tiesvedībā.

10. Regulējuma ieviešana Latvijas Civilprocesa likumā, piešķirot prasītājam tiesības rīkoties atbilstīgi tiesībām, kas izriet no prasības nodrošinājuma, ļautu ietaupīt tiesas laiku un lietas dalībnieki būtu motivētāki uz izlīguma sarunām.
11. Latvijas Civilprocesa likumā noteiktie prasības nodrošinājuma līdzekļi prasītāju neaizsargā no sprieduma izpildes apgrūtināšanas vai neiespējamības, piemēram, tiesas pasludinātas parādnieka maksātnespējas gadījumā, kad visi iepriekš pieņemtie prasības nodrošinājuma līdzekļi tiek atcelti. Prasības nodrošinājuma līdzeklis – prasības nodrošināšanas atzīmes ierakstīšana publiskajos reģistros – būtu izslēdzams no Latvijas Civilprocesa likuma, nomainot to ar tiesas hipotēku, kas piešķir prasītājam lielākas tiesības pret parādnieku un patiešām aizsargā.

Possible Procedural Solutions for Securing a Claim in Latvia: Comparison with the Experience of Lithuania, Estonia and the Russian Federation

Abstract

The article analyses the regulation in some European Union countries (Lithuania, Estonia) and outside it (Russia), comparing procedural solutions of securing a claim with the legal regulation of securing a claim in Latvia, thus crystallizing procedural issues and pointing to the necessary amendments to the Civil Procedure Law of Latvia.

Keywords: civil procedure, insolvency process, procedural economy, securing a claim.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 14.10.1998. un stājās spēkā 01.03.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 326/330(1387/1391), 03.11.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=50500>
2. Code of Civil Procedure of the Republic of Estonia (Igaunijas Republikas Civilprocesa kodekss): Igaunijas Republikas likums: pieņemts 20.04.2005. un stājās spēkā 01.01.2006. *Riigi Teataja*. Iegūts no: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/512122019004/consolide>
3. Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekso (Lietuvos Republikas Civilprocesa kodekss): Lietuvos Republikas likums: pieņemts 28.02.2002. un stājās spēkā 01.01.2003. *Valstybės žinios*. 36(1340), 06.04.2002. Iegūts no: <https://www.e-tar.lt/portal/ru/legalAct/TAR.2E7C18F61454/asr>

-
4. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации (Krievijas Federācijas Civilprocesa kodekss): Krievijas Federācijas likums: pieņemts 23.10.2002. un stājās spēkā 01.02.2003. [Собрание законодательства](#). 46, 18.11.2002. Iegūts no:
<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102078828>

Vizuālā tēla neaizskaramības sociāli bioloģiskie apsvērumi

Sabīne Krilova

<https://orcid.org/0000-0003-0515-4554>

Latvijas Universitāte, Latvija
sk18128@students.lu.lv

Mg. biol., Mg. env.sc. Andris Ziemelis
<https://orcid.org/0000-0003-0629-3732>

Latvijas Universitāte, Latvija
az08112@students.lu.lv

Kopsavilkums

Cilvēka vizuālais tēls iemanto apjomīgu sociāli bioloģiskās informācijas daudzumu. Tas norāda uz dzimumu, vecumu, rasi, veselības stāvokli, auglību, hormonu līmeni un pat uz paredzamo uzvedību un dzīves ilgumu. Tā ir būtiska privātā informācija, kas ikdienā nav aizsargāta un kas ir eksponēta apkārtējiem. Latvijā katrs trešais skolēns saskaras ar mobingu, un tas ir viens no augstākajiem rādītājiem starp Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas valstīm. Piemēram, visticamāk, tieši mobings bijis par iemeslu 16 gadu veca puīša pašnāvībai, kas notika 2019. gadā. Zināms, ka pašnāvība ir sociālās atstumtības rezultāts, un Latvijā ir trešais lielākais pašnāvību izdarījušo cilvēku skaits Eiropas Savienībā.

Rakstā tiek analizēta vizuālā tēla sociāli bioloģiskā koncepcija, sniegti argumenti tā aizsardzībai un nozīmīgumam sabiedrībā kopsakarā ar spēkā esošajām tiesību normām un judikatūru. Nobeigumā ir priekšlikums, kas attiecināms uz likumprojektu “Sejas aizsegšanas ierobežojuma likums”, kā arī uz sejas atpazīšanas videonovērošanas sistēmas iespējamu ieviešanu.

Atslēgvārdi: pamattiesības, tiesību subjekts, Sejas aizsegšanas ierobežojuma

likums, sejas atpazīšana, seksapīls, vizuālie signāli.

Ievads

Neatkarīgi no tiesiskā regulējuma un tā izmaiņām vizuālā tēla signāli būtiski ietekmē cilvēku savstarpējo komunikāciju. Neapzināti, taču citu indivīdu ārējais izskats, t. sk. žesti, stāja un apģērbs, ietekmē apkārtējo cilvēku uzvedību [18, 437]. Izskatam ir svarīga sociāli bioloģiska nozīme, jo ikviena indivīda izskats ir ģenētiskā materiāla atspulgs [30, 53], piemēram, cilvēka sejas pievilcība ir skaidrojama ar labu gēnu esamību, kas vizuāli izpaužas augstā sejas simetrijas indeksā [56, 1915]. Arī citas skaistuma iezīmes, kas izpaužas dzimumu seksuālā pievilcībā [69, 155], ir skaidrojamas ar ģenētiku un evolucionāro nozīmi paaugstināt izdzīvošanas spējas [16, 253–263].

Sabiedrībai ir bioloģiska tieksme atstumt indivīdus, kuriem ir nepiemēroti gēni, tādējādi mazinot iespēju, ka pēcnācējiem būs zemas izdzīvošanas iespējas [67, 83], kā arī mazinot slimību izplatības riskus. Autoimūno slimību, tādu kā, piemēram, psoriāze [45, 54], ārējo izpausmju dēļ pacienti bieži cieš emocionāli, jo jūtas sociāli atstumti [51].

Latvijā katrs trešais skolēns saskaras ar mobingu, kas ir viens no augstākajiem rādītājiem starp Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas valstīm [62, 16–17]. Piemēram, visticamāk, tieši mobings bijis par iemeslu 16 gadu veca puīša pašnāvībai, kas notika 2019. gadā [50]. Zināms, ka pašnāvība ir sociālās atstumtības rezultāts [55, 209–211], un Latvijā ir trešais lielākais pašnāvību veikušo cilvēku skaits Eiropas Savienībā [39].

Tādējādi var secināt, ka demokrātiskā tiesiskā valstī būtu jāapsver indivīdu privāttiesību aizsardzības un sabiedrības labklājības nodrošināšanas risinājumi. Šī darba mērķis ir apsvērt pamattiesību subjekta tiesības uz vizuālā tēla neaizskaramību.

Lai realizētu mērķi, izvirzīti vairāki uzdevumi:

- 1) noskaidrot vizuālā tēla sociāli bioloģisko jēdzienu un tā nozīmi;
- 2) izvērtēt bioloģiskā tēla aizsardzības iespējas un argumentus;
- 3) veikt secinājumus un sniegt ierosinājumus.

Darbā izmantotās zinātniskās pētniecības metodes ir šādas: vēsturiskā metode, analītiskā metode, salīdzinošā metode un abstrakti loģiskā metode.

Vizuālā tēla sociāli bioloģiskais jēdziens un tā nozīme

Saskaņā ar sociālās mācīšanās teoriju ikviens indivīds ir neatrauta sabiedrības sastāvdaļa, kura no piedzimšanas brīža savu uzvedību, paradumus un uzskatus veido, pamatojoties un ņemot vērā apkārtējos indivīdus [12, 180–186]. Atbilstīgi šai teorijai, piemēram, jaunieši, apskatot to informācijas daļu, kas pieejama sociālajos tīklos, veido savu pasaules izpratni un cenšas līdzināties saviem elkiem, kuriem šķietami ir

augstas reproduktīvās spējas un sociālais statuss. Tieši reprodukcija ir viens no svarīgākajiem sugas izdzīvošanas mehānismiem [7, 316–360]. Dzīvo radību, t. sk. cilvēka, bioloģiskā jēga ir izdzīvot, vairoties un attīstīties. Bez šiem pamatzdevumiem neviena suga līdz mūsdienām neizdzīvotu. Arī cilvēki ne. Tādēļ veiksmīgi vairoties ir tik svarīgi. Darvins aprakstīja, ka ne visi sugas indivīdi vienlīdzīgi piedalās reproduktīvajā procesā, viņš izklāstīja seksuālās atlases teoriju, kurā noteikts, ka viena dzimuma indivīdi konkurē un sacenšas, lai nākamai paaudzei nodotu stiprākos gēnus, tādējādi paaugstinot sugas izdzīvošanas spējas [15, 87–90].

Arī starp cilvēkiem ir indivīdi, kuri liekas *seksīgāki* par citiem, un šie indivīdi nav vienlīdzīgi savās reproduktīvajās iespējās [19, 30]. Vīriešus piesaista jaunas sievietes ar gludu ādu, gariem, mīkstiemi matiem, lielām acīm, slaidiem ķermeņiem, garām kājām, platiem gurniem, lielām un izteiktām krūtīm, apaļiem dibeniem un plakaniem vēderiem [61, 553–561; 68, 299–304]. Savukārt sievietes piesaista gari, atlētiski vīrieši ar vidēji muskuļotām rokām un kājām, platiem pleciem, mazu tauku īpatsvaru, izteiktu apakšžokli un reljefu vēdera muskulatūrā [21, 83–85].

Kāpēc cilvēki tērē tik daudz laika, pūļu un naudas savam izskatam? Kāpēc daži cilvēki šķiet pievilcīgāki par citiem? Tas skaidrojams ar to, ka cilvēka vizuālais tēls iemanto apjomīgu sociāli bioloģisku informācijas daudzumu. Tas norāda uz dzimumu, vecumu, rasi, veselības stāvokli, auglību, hormonu līmeni un pat uz paredzamo uzvedību un dzīves ilgumu. Tā ir būtiska privātā informācija, kas ikdienā nav aizsargāta un kas ir eksponēta apkārtējiem.

Par to liecina turpmāk vairākas pētījumos gūtās atziņas.

Pirmkārt, pētījumos secināts, ka ir būtiska sakarība starp sejas izskatu un indivīda veselības stāvokli, vitalitāti un auglību. Piemēram, atklāts, ka gan vīrieši, gan sievietes, kuru sejas vērtētas kā vispievilcīgākās, dzīvo ilgāk [31, 354]. Sievietēm pievilcīgāki šķiet tie vīrieši, kuri ir būtiski auglīgāki [60, 203–205]. Ir konstatēta pat inteliģences un auglības korelācija [8, 279–280] un tendence, ka cilvēkiem ar pievilcīgu seju ir augstāks IQ [70, 243–245]. Paredzams arī, ka pievilcīgai sievietei būs augstāks estrogēna līmenis un laba reproduktīvā veselība [59, 137–138]. Secināts, ka pēc sejas izskata var veidot priekšstatu par ģenētisko rezistenci pret slimībām [14, 219–221]. Gan vīriešiem, gan sievietēm ar pievilcīgu seju ir augsts sejas simetrijas indekss, kas ir vienlaicīgi arī veselības mērs [28, 236–238]. Tiek norādīts, ka tikai dažas minūtes veci zīdaiņi ir pakļauti sejai līdzīgiem stimuliem, reaģējot uz sejai līdzīgiem priekšmetiem [38, 9–10]. Kopumā cilvēks paļaujas uz sejas izskatu, lai atpazītu daudzas personas, ar kurām saskaras savā dzīvē [13, 318]. Ir noteikts, ka cilvēks dzīves laikā spēj atpazīt 5000 sejas [37, 5].

Otrkārt, vērtējot vizuālo tēlu ne tikai saistībā ar sejas izskatu, jāņem vērā, ka cilvēkam ir būtiskas dzimuma atšķirības ķermeņa konfigurācijā, t. i., seksuāli dimorfiskas atšķirības [44, 363–369]. Sieviešu figūrām mēdz būt smilšu pulksteņa forma. Noteikts, ka pievilcīgākā vidukļa un gurnu proporcija ir 0,7 [57, 299]. Pat tie vīrieši, kuri ir dzimuši akli, dod priekšroku šādai vidukļa un gurnu attiecībai [41, 184]. Konstatēts, ka sievietēm ar zemāku vidukļa un gurnu proporciju ir labākas

reproduktīvās iespējas, piemēram, viņām notiek biežāka ovulācija [35, 1215], ir regulārāks menstruālais cikls [32, 1396], kā arī viņas ir veselīgākas – ir mazāks risks saslimt ar sirds un asinsvadu slimībām, sirdstrieku, diabētu, žultspūšļa, nieru slimībām un vēzi [58, 344–345]. Smilšu pulksteņa forma kalpo kā svarīgs reproduktīvs signāls arī citos veidos [34, 176–177], piemēram, sievietes vidukļa un gurnu proporcija liecina par to, vai viņai ir grūtniecība, jo vēdera palielināšanās, kas notiek grūtniecības laikā, noved pie šīs proporcijas zaudēšanas. Platie gurni norāda arī uz iegurņa skeleta anatomiju un spēju sievietēm diezgan viegli dzemdēt.

Mūsu kultūrā paaugstināts tauku īpatsvars ierobežo reproduktīvās iespējas. Varētu būt, ka viens no lielākajiem noslēpumiem evolucionārajā psiholoģijā ir tas, ka industrializētajās sabiedrībās priekšroka tiek dota slaidumam, turpretim neindustrializētajos reģionos kā pievilcīgas tiek vērtētas sievietes ar visai augstu ķermeņa tauku īpatsvaru [64, 316]. Neatkarīgi no tā ir secināts, ka meitenēm pubertātes iestāšanās lielā mērā ir atkarīga no noteikta tauku īpatsvara līmeņa sasniegšanas (17 %) [24]. Turklāt jaunākas meitenes ar lieko svaru menstruāciju sasniedz agrāk. Turpretim būtisks svara zudums, ko izraisa fiziskas aktivitātes vai bads, bieži sievietēm izraisa neauglību, piemēram, kā tas ir anoreksijas gadījumā [40, 391–392].

Nepārprotami, vīriešiem lielas un izteiktas sieviešu krūtis liekas pievilcīgas. Pētījumos secināts, ka šāds uzskats varētu būt sekas saiknei starp sievietes ķermeņa tauku saturu un reprodukcijas spējam [26, 599–600]. Sievietēm ar lielām krūtīm ir paaugstināts estradiola līmenis un augstāka auglība [35, 1216], taču, sievietei novecojot un barojot zīdaiņus, krūšu nozīme auglības identificēšanā mainās, krūtis zaudē tvirtumu [23, 204–205].

Vīriešiem parasti mēdz būt platāki pleci un šaurāki gurni, viņu torsiem ir kļīveida forma, un sievietes šādus vīriešus vērtē kā pievilcīgus [17, 340], turklāt viņiem ir augstāks testosterona līmenis [42, 469]. Pētījumos secināts, ka šādi zēni skolas laikā mēdz būt stiprāki un agresīvāki [25, 427], sāk agrāk nodarboties ar seksu un viņiem ir vairāk dzimumpartneru [33, 299]. Jānorāda, ka muskulatūras veidošanai un uzturēšanai ir nepieciešama augsta enerģija un testosterona līmenis. Tā kā testosterons veicina imūno funkciju un palielināta muskuļu masa ir saistīta ar augstas enerģijas pieejamību, muskuļi signalizē par labu veselību un imūnsistēmu, turklāt spēja veidot lielāku muskuļu masu ir daļēji pārmantojama, kas liecina, ka priekšrocības, kas saistītas ar muskulatūru, var tikt nodotas pēcnācējiem [22, 11–13]. Attiecībā uz muskuļu masu starp dzimumiem ir būtiska atšķirība [43, 324], kas liecina par to, ka priekšteču vīriešiem muskuļu masa ir sniegusi priekšrocības medībās, resursu iegūšanā un vīriešu savstarpējā konkurencē [52, 169]. Ir zināms, ka daudzi vīrieši vēlas kļūt muskuļotāki, lai būtu pievilcīgāki sievietēm un veiksmīgāki sacensībās ar citiem vīriešiem [22, 113]. Atbilstoši apgrieztā U hipotēzei sievietes mazāk piesaista vīrieši ar zemu vīrišķības līmeni un arī ar ļoti augstu līmeni, jo pārāk augsts testosterona līmenis var pasliktināt veselību, kā arī radīt neprognozējamu, nepatstāvīgu un agresīvu uzvedību, kas var radīt risku pašai sievietei [22, 4].

Treškārt, apmatojuma zaudēšana ir savdabīga iezīme, kas cilvēku padara atšķirīgu no primātiem [47, 15]. Ir vairāki iemesli, kāpēc tas vēsturiski ir noticis. Vienā no teorijām teikts, ka ir bijusi nepieciešamība efektīvāk atvēsināt pieaugošo smadzeņu tilpumu, tādēļ ķermeņa virsmas laukums varēja kalpot kā dzesētājs, lai pasargātu smadzenes no pārkaršanas [20, 343–344]. Savukārt citā teorijā teikts, ka apmatojuma zudums ir bijis selektīvs pielāgojums ektoparazītu invāzijas novēršanai [48, 118–119]. Ir zināms, ka, noņemot kaunuma apmatojumu, būtiski samazinās kaunuma utu invāzijas izplatība, ko nevarētu teikt par seksuāli transmisīvo slimību izplatību [9, 265–266]. Līdzīga analogija varētu būt attiecībā uz subjektīvo nepatiku pret sejas apmatojumu.

Nemot vērā to, ka kontakts ar ādu ir erogēns process, apmatojuma zaudēšana varēja būt selektīva, lai stiprinātu indivīdu tuvību starp partneriem vai starp māti un bērniem. Gludas, veselīgas ādas eksponēšana varēja kļūt par signālu indivīda veselības stāvoklim un reprodūktīvajām spējām, jo ādas kvalitāte ir svarīgs veselības un ģenētisko pielāgojumu indikators, kas norāda arī uz infekciju rezistenci [63, 308–309]. Bez apmatojuma ir ievērojami vieglāk novērtēt, vai personai uz ādas ir brūces, kukaiņu kodumi, ādas slimības, parazītiskas iezīmes un imūnsistēmas atbildes reakcijas uz iepriekšminēto. Daudzu slimību vai parazītu ietekmes rezultātā āda spēj mainīt krāsu un struktūru, savukārt gluda, maiga āda norāda uz veselīgumu.

Vizuālā tēla aizsardzības veidi un argumenti

Nepieciešamība būt pievilcīgam var likt daudziem cilvēkiem justies neapmierinātiem ar savu izskatu [49, 721–724], un dažādās kultūrās vīrieši un sievietes vēsturiski ir izstrādājuši visdažādākos paņēmienus, kā uzlabot savu pievilcību [19, 50–66], piemēram, korsetes nodrošina šaurāku vidukli un maina tā attiecību pret gurniem, tos padarot platākus, savukārt trenāžieru zāles apmeklējumi ļauj vīriešiem palielināt muskuļainību un plecu platumu. Medicīnas sasniegumi ļauj cilvēkiem atgriezt jaunību, kā arī modelēt savu formu un seju padarīt simetriskāku. Augšanas hormons un steroīdi ļauj cilvēkiem augt garākiem un spēcīgākiem, pat spēj mainīt dzimumu. Arī kosmētika jau vēsturiski ir bijis visvienkāršākais veids, kā manipulēt ar cita indivīda uztveri. Savukārt apģērbs nodrošina privāto daļu noseģšanu no apkārtējo acīm.

Jau gadu tūkstošiem islāma reliģijā ir noteikta un praktizēta vizuālā tēla aizsardzība [66, 196], nēsājot hidžābu, nikābu un burku. Apģērbs ir visvienkāršākais veids, kā nodrošināt sava vizuālā tēla aizsardzību, taču, lai cik vienkārši būtu uzvilkt apģērbus, deviņās Eiropas valstīs pastāv kāds nikāba un burkas valkāšanas aizliegums [65], bet Beļģijā un Francijā publiskās vietās ir absolūts to valkāšanas aizliegums [54, 30], vēl četrās valstīs tiek izstrādāti attiecīgie likumprojekti [65], t. sk. Latvijā.

Valsts sekretāru sanāksmē 2016. gada 22. septembrī tika pieteikts likumprojekts “Sejas aizsegšanas ierobežojuma likums” (turpmāk – likumprojekts)

[54], ar kuru paredzēts būtiski ierobežot pamattiesību subjekta tiesības uz vizuālā tēla neaizskaramību, izvirzot mērķi nodrošināt vienotas un harmoniskas sabiedrības pastāvēšanu, latviskās un eiropeskās kultūrtelpas aizsardzību, kā arī atvērtu savstarpējo sabiedrības locekļu saziņu un kopā dzīvošanu, sekmējot sabiedrības drošību kopumā. Pēc Juridiskā biroja atzinuma [46] saņemšanas 2017. gada 14. novembrī likumprojekta izskatīšana 1. lasījumā tika atlikta, un līdz šim brīdim tas vēl nav izskatīts.

Jāpiebilst, ka vizuālā tēla aizsardzības veids var būt arī jebkura cita apgērba veida daļas, piemēram, maskas, brilles u. c. daļas, kas nav attiecināmas uz reliģisko kontekstu.

Sejas atpazīšanas algoritms spēj efektīvi atpazīt cilvēka sejas, tas ir starptautiski testēts, tiek lietots un ir atzīts par pietiekami labu tiktāl, cik tas neierobežo cilvēka pamattiesības. Šī tehnoloģija nodrošina identitātes automātisku noteikšanu. Vairākās pilsētās pastāv mākslīgā intelekta sejas atpazīšanas tehnoloģijas izmantošanas aizliegums [36]. Savukārt pašreiz Latvijā iekšlietu ministrs Sandis Ģirģens apsver sejas atpazīšanas videonovērošanas sistēmas ieviešanu, kas aktualizē jautājumu par cilvēktiesībām un privātumu kopsakarā ar ieguvumiem, ko gūs sabiedrība. Konkrēti priekšlikumi Ministru kabinetā šobrīd gan nav iesniegti, taču tiek organizētas darba grupas šī jautājuma risināšanai [27].

Nemot vērā sociāli bioloģiskos apsvērumus, ikviena indivīda vizuālajam tēlam ir jābūt eksponētam, lai suga (sabiedrība) novērtētu indivīda pielāgošanās spēju un ģenētisko pārmantojamību, kā arī paredzētu tā uzvedību un spēju pretoties slimībām. Bet vissvarīgākais priekšnoteikums – lai atrastu piemērotu partneri pēcnācēju radīšanai. Nemot vērā to, ka mūsdienās ir attīstīta medicīna un ka sabiedrībā ir noteikti attiecīgie tiesiskie akti un ētikas normas, kas ierobežo un regulē indivīda uzvedību, kas varētu apdraudēt citus, izšķiroša nozīme indivīda vizuālā tēla novērtēšanai ir tikai pēcnācēja radīšanā. Ja indivīds nepiedalās pēcnācēju radīšanā, vērtēt viņa vizuālo tēlu nav sabiedrības interesēs. Diemžēl notiek citādi – bērni, kuriem vēl nav iestājies reproduktīvais vecums, ir nežēlīgi pret citiem bērniem, kuri ir atšķirīgi.

Šī problēma aktualizē pamattiesību subjekta tiesības uz vizuālā tēla neaizskaramību. No sociāli bioloģiskajiem apsvērumiem izriet, ka indivīdam ir tiesības uz vizuālā tēla neaizskaramību, jo tam ir jānodrošina ne tikai vairošanās, bet arī izdzīvošana un attīstība, turklāt ikviens indivīds, arī nepiedaloties sugas veiksmīgā vairošanās, var būtiski nodrošināt sugas (sabiedrības) izdzīvošanu un attīstību.

Vizuālo tēlu apsedzoša apgērba aizliegšana un sejas atpazīšanas videonovērošanas sistēmas ieviešana būtu atbalstāma saskaņā ar Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas [1] 8. panta otro punktu. Savukārt Satversmes 1. pantā nepārprotami uzsvērts, ka Latvija ir tiesiska valsts [11, 152], kurā ir spēkā vispārējo tiesību principi [6, 18], tostarp svarīgākie no tiem – samērīguma un tiesiskās palāvības jeb tiesiskās drošības principi [6, 18; 11, 152]. Līdz ar to likumdevējam, ievērojot Satversmes 1. pantā nostiprinātos tiesiskās valsts pamatprincipus, ir pienākums apsvērt, vai konkrētais tiesiskais regulējums ir efektīvs

un vai tas nebūtu pilnveidojams [6, 28]. No tā secināms, ka likumdevējs var ierobežot cilvēka pamattiesības, ja vien tas ir samērojami ar sabiedrības ieguvumiem.

Likumprojekta “Sejas aizsegšanas ierobežojuma likums” anotācijā [54] nav minēti argumenti, kas skartu vizuālā tēla aizsardzību, pamatojoties uz sociāli bioloģiskajiem apsvērumiem, bet gan izteikti argumenti, kas aprobežojas islāma reliģijas kontekstā. Analogiski sociāli bioloģiskie apsvērumi būtu jāņem vērā rosinājumiem ieviest sejas atpazīšanas videonovērošanas sistēmas. Tādēļ likumdevēja paustie argumenti ir pilnveidojami ar vizuālā tēla aizsardzības argumentiem, ņemot vērā sociāli bioloģiskos apsvērumus, kuri minēti šajā darbā.

Pamattiesības uz vizuālā tēla neaizskaramību

Pamattiesību subjektam ir tiesības uz vizuālā tēla neaizskaramību, pamatojoties uz šeit minētajiem apsvērumiem:

- 1) vizuālā tēla jautājums ir apskatīts Satversmes 96. panta [3; 4] un Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. panta [1] tvērumā, kurā noteikta privātās dzīves neaizskaramība [10, 238];
- 2) Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietu *Armoniene* pret Lietuvu un *Biriuk* pret Lietuvu spriedumos ir pamatojusi, ka personas dati par veselības stāvokli, īpaši un vēl jo vairāk informācija un fotoattēli, kas saistīti ar ģimenes locekļu saslimstību ar HIV, un to neatļauta izpaušana presē var nodarīt ne tikai inficētās personas, bet arī visas ģimenes privātuma ievērojamu aizskārumu [53, 3]. Analogiski var secināt, ka vizuālais tēls, kas bioloģiski sociālā veidā atspoguļo indivīda veselības stāvokli, t. sk. iedzimtību, ir atzīstams par indivīda un ģimenes privātuma datiem;
- 3) privātuma izpausme ir tiesības uz savu attēlu [10, 248], tās atvasināmas no Satversmē nostiprinātajām pamattiesībām un no speciālajos likumos par plašsaziņas līdzekļu darbības regulējumu noteikto aizliegumu preseī iejaukties personas privātajā dzīvē [5, 7. pants]. Šīs tiesības būtu analogiski interpretējamas, kā tiesības uz savu vizuālo tēlu, jo attēls ir vizuālā tēla sastāvdaļa;
- 4) Eiropas Parlamenta un Padomes 2016. gada 27. aprīļa regulas (ES) 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti 4. panta pirmajā daļā ir norādīts, ka personas dati ir jebkura informācija, kas attiecas uz identificētu vai identificējamu fizisku personu [2, 33]. Ņemot vērā to, ka vizuālais tēls ir dati, kuri neapšaubāmi nodrošina personas identificēšanu, šīs regulas mērķis attiecināms arī uz vizuālā tēla aizsardzību;
- 5) ņemot vērā sociāli bioloģiskos apsvērumus par vizuālā tēla ietekmi uz personu un tās identitātes veidošanu, secināms, ka, nenodrošinot vizuālā tēla aizsardzību, indivīdam var tikt liegtas arī Satversmes [3; 4] 93., 95. un 102. pantā minētās tiesības. Satversmes 95. pantā ir iekļaujams kaitējums, kas

nodarīts kā psihiskas ciešanas, radot personai dziļu aizvainojuma izjūtu [10, 206]. Ikvienas personas piedzimšana un būšana citādākam nav pašas personas griba [29, 21], tomēr ir gadījumi, kad persona visu savu dzīvi saņem apkārtējo cilvēku nepārtrauktus norādījumus un nosodījumu par attiecīgajām nepilnībām, pie kurām indivīds nav vainojams. Var tikt apdraudēta pat personas dzīvība (Satversmes 93. pants). Papildus jānorāda, ka cilvēka vizuālais tēls ir seksuālu stimulu kopums, kas var aktivizēt seksuālo uzvedību, kā rezultātā tas var izprovocēt seksuālu aktu, kas var kaitēt veselībai vai pat dzīvībai. Satversmes 102. pantā paredzētas tiesību subjekta biedrošanās tiesības [10, 396]. Ņemot vērā apsvērumu, ka indivīds bieži tiek sociāli atstumts vizuālā tēla dēļ [51], personai var tikt liegta šī iespēja.

Secinājumi

1. Cilvēka vizuālais tēls iemanto apjomīgu sociāli bioloģisku informācijas daudzumu. Tas norāda uz dzimumu, vecumu, rasi, veselības stāvokli, auglību, hormonu līmeni, pat prognozējamo uzvedību un dzīves ilgumu. Tā ir būtiska privāta informācija, kas ikdienā nav aizsargāta un kas ir eksponēta apkārtējiem.

2. Sugas bioloģijas kontekstā ikviena indivīda vizuālajam tēlam ir jābūt eksponētam bez ierobežojumiem, ar nosacījumu, ja tas piedalās gēnu nodošanā. Visos citos gadījumos pastāv pamattiesību subjekta tiesības uz vizuālā tēla neaizskaramību, tās pamatotas virknē tiesisko aktu par privātuma aizsardzību. Sociāli bioloģiskie apsvērumi ļauj skaidrot un pastiprināt šīs pamattiesības aizsardzības apsvērumus.

Priekšlikums

Latvijā kopš 2016. gada izstrādē esošais likumprojekts “Sejas aizsegšanas ierobežojuma likums”, kura 2. panta pirmajā daļā noteikts, ka “seju nav atļauts aizsegt publiskā vietā [...]” [54], nav apstiprināms, jo sejas un ķermeņa aizsegšana ar apģērbu ir vienīgais saprātīgais veids, kā aizsargāt pamattiesību subjekta tiesības uz vizuālā tēla neaizskaramību. Turklāt, vērtējot Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas [1] 8. panta otrajā punktā minēto par valsts drošības, sabiedriskās kārtības un labklājības interešu nodrošināšanu, likumdevējam nav nekāda būtiska pamata ierobežot minētās pamattiesību subjekta tiesības, jo nav saskatāmi draudi sabiedrībai indivīdu neidentificēšanas dēļ.

Pateicība

Izsakām pateicību Latvijas Universitātes fondam par finansiālo atbalstu, kas

piešķirts 2019./2020. akadēmiskajā gadā Alfrēda Raistera piemiņas stipendijas ietvaros.

Socio-Biological Considerations of Integrity of Visual Image

Abstract

Visual image of a man is a considerable amount of socially biological information. This includes gender, age, race, health, fertility, hormone levels, even behavior, and life expectancy. It is essentially private information that is not protected day-to-day basis and is rather exposed to the surrounding individuals. In Latvia, every third pupil faces bullying, which is one of the highest rates among OECD countries. For example, in 2019, it was more likely that bullying had been the reason for suicide of a 16-year-old boy. It is known that suicide is the result of social exclusion, and Latvia possesses the third largest number of people who have committed suicide in the European Union.

The article analyses socio-biological concept of visual image, arguments for its protection and its importance in society, compliance with existing legal provisions and case law. A proposal has been made for the establishment of legal provisions relating to the draft of the Facial Masking Limitation Law, as well as for the possible introduction of a facial recognition video surveillance system.

Keywords: fundamental rights, right holder, Facial Masking Limitation Law, facial recognition, sex appeal, visual releasers.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks dokuments, pieņemta 04.11.1950. *Latvijas Vēstnesis*. 143/144, 13.06.1997.
2. Eiropas Parlamenta un Padomes regula (ES) 2016/679 (2016. gada 27. aprīlis) par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula). *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. L 119/1, 2016.
3. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: Latvijas Republikas likums: pieņemti 15.10.1998. un stājās spēkā 06.11.1998. *Latvijas Vēstnesis*, 308/312, 23.10.1998.
4. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11. 1922. *Valdības Vēstnesis*. 43, 01.07.1993.

5. Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem: Latvijas Republikas likums: pieņemts 20.12.1990. un stājās spēkā 01.01.1991. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 5/6, 14.02.1991.

Tiesu prakse

6. Satversmes tiesa. 2014. gada 12. februāra spriedums lietā Nr. 2013-05-01 (2014). p. 29.

Literatūra

7. Alcock, J. (2009). *Animal Behavior: An Evolutionary Approach, Ninth Edition*. Star. Sinauer Associates.
8. Arden, R., Gottfredson, L. S., Miller, G., Pierce, A. (2009). Intelligence and Semen Quality are Positively Correlated. *Intelligence*. 37(3), 277–282. Iegūts no: doi.org/10.1016/j.intell.2008.11.001
9. Armstrong, N. R., Wilson, J. D. (2006). Did the “Brazilian” kill the pubic louse? *Sexually Transmitted Infections*. 82(3), 265–266.
10. Balodis, R. (2011). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Latvijas Vēstnesis.
11. Balodis, R. (2014). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Latvijas Vēstnesis.
12. Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice Hall.
13. Bruce, V., Young, A. (1986). Understanding Face Recognition. *British Journal of Psychology*. 77, 305–327.
14. Craig, R. S., Little, A. C., Gosling, L. M., Perrett, D. I., Carter, V., Jones, B. C., Penton-Voak I., Petrie, M. (2005). MHC-Heterozygosity and Human Facial Attractiveness. *Evolution and Human Behavior*. 26(3), 213–226. Iegūts no: doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2004.09.002
15. Darwin, C. (1859). *On the Origin of Species*. London: Murray.
16. Darwin, C. (1871). *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*. John Murray.
17. Dijkstra, P., Buunk, B. P. (2001). Sex Differences in the Jealousy-Evoking Nature of a Rival's Body Build. *Evolution and Human Behavior*. 22(5), 335–341. Iegūts no: [doi.org/10.1016/S1090-5138\(01\)00070-8](https://doi.org/10.1016/S1090-5138(01)00070-8)
18. Eibl-Eibesfeldt, I. (2007). *Human Ethology*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
19. Etcoff, N. (1999). *Survival of the Prettiest*. New York: Anchor Books.
20. Falk, D. (1990). Brain Evolution in Homo: The Radiator Theory. *Behavioral and Brain Sciences*. 13(2), 333–344. Iegūts no: doi.org/10.1017/S0140525X00078973
21. Frederick, D. A., Fessler, D. M. T., Haselton, M. G. (2005). Do Representations of Male Muscularity Differ in Men's and Women's

- Magazines? *Body Image*. 2(1), 81–86. Iegūts no: doi.org/10.1016/j.bodyim.2004.12.002
22. Frederick, D. A., Haselton, M. G. (2007). Why is Muscularity Sexy? Tests of the Fitness Indicator Hypothesis. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 33(8), 1167–1183. Iegūts no: doi.org/10.1177/0146167207303022
23. Frederick, D. A., Peplau, A., Leve, J. (2008). The Barbie Mystique: Satisfaction with Breast Size and Shape across the Lifespan. *International Journal of Sexual Health*. 20(3), 200–211. Iegūts no: doi.org/10.1080/19317610802240170
24. Frisch, R. E. (1984). Body Fat, Puberty and Fertility. *Biological Reviews of the Cambridge Philosophical Society*. 59(2), 161–188. Iegūts no: doi.org/10.1111/j.1469-185x.1984.tb00406.x
25. Gallup, A. C., White, D. D., Gallup, G. G. (2007). Handgrip Strength Predicts Sexual Behavior, Body Morphology, and Aggression in Male College Students. *Evolution and Human Behavior*. 28(6), 423–429. Iegūts no: doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2007.07.001
26. Gallup, G. G. (1982). Permanent Breast Enlargement in Human Females: A Sociobiological Analysis. *Journal of Human Evolution*. 11(7), 597–601. Iegūts no: [doi.org/10.1016/S0047-2484\(82\)80007-9](https://doi.org/10.1016/S0047-2484(82)80007-9)
27. Ģirģens rosina Latvijā izvietot sejas atpazīšanas kameras. (11.01.2020.) *Apollo.lv*. Iegūts no: <https://www.apollo.lv/6870249/girgens-rosina-latvija-izvietot-sejas-atpazisanas-kameras>
28. Grammer, K., Thornhill, R. (1994). Human (*Homo sapiens*) facial attractiveness and sexual selection: the role of symmetry and averageness. *Journal of Comparative Psychology*. 108(3), 233. Iegūts no: doi.org/10.1037/0735-7036.108.3.233
29. Harris, S. (2012). *Free Will*. Free Press.
30. Hartl, D. (2020). *Essential Genetics and Genomics*. Jones & Bartlett Learning.
31. Henderson, J. J. A., Anglin, J. M. (2003). Facial Attractiveness Predicts Longevity. *Evolution and Human Behavior*. 24(5), 351–356. Iegūts no: [doi.org/10.1016/S1090-5138\(03\)00036-9](https://doi.org/10.1016/S1090-5138(03)00036-9)
32. Hooff, van, M. H. A., Voorhorst, F. J., Kaptein, M. B. H., Hirasings, R. A., Koppenaar, C., Schoemaker, J. (2000). Insulin, Androgen, and Gonadotropin Concentrations, Body Mass Index, and Waist to Hip Ratio in the First Years after Menarche in Girls with Regular Menstrual Cycles, Irregular Menstrual Cycles, or Oligomenorrhea. *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism*. 85(4), 1394–1400. Iegūts no: doi.org/10.1210/jc.85.4.1394
33. Hughes, S. M., Dispenza, F., Gallup, G. G. (2004). Ratings of Voice Attractiveness Predict Sexual Behavior and Body Configuration. *Evolution and Human Behavior*. 25(5), 295–304. Iegūts no: doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2004.06.001

34. Hughes, S. M., Gallup, G. G. (2003). Sex Differences in Morphological Predictors of Sexual Behavior. Shoulder to Hip and Waist to Hip Ratios. *Evolution and Human Behavior*. 24(3), 173–178. Iegūts no: [doi.org/10.1016/S1090-5138\(02\)00149-6](https://doi.org/10.1016/S1090-5138(02)00149-6)
35. Jasińska, G., Ziolkiewicz, A., Ellison, P. T., Lipson, S. F., Thune, I. (2004). Large Breasts and Narrow Waists Indicate High Reproductive Potential in Women. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*. 271(1545), 1213–1217. Iegūts no: doi.org/10.1098/rspb.2004.2712
36. Jee, C. (2019). A facial recognition ban is coming to the US, says an AI policy advisor. *MIT Technology Review*. Iegūts no: <https://www.technologyreview.com/s/614362/a-facial-recognition-ban-is-coming-to-the-us-says-ai-policy-advisor/>
37. Jenkins, R., Dowsett, A. J., Burton, M. (2018). How many faces do people know? *Proceedings of the Royal Society B*. 285(1888). Iegūts no: doi.org/10.1098/rspb.2018.1319
38. Johnson, M. H., Dziurawiec, S., Ellis H., Morton, J. (1991). Newborns' Preferential Tracking of Face-like Stimuli and Its Subsequent Decline. *Cognition*. 40(1/2), 1–19. Iegūts no: [doi.org/10.1016/0010-0277\(91\)90045-6](https://doi.org/10.1016/0010-0277(91)90045-6)
39. Just over 56 000 persons in the EU committed suicide. (2018). *Eurostat*. Iegūts no: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20180716-1?inheritRedirect=true>
40. Kaplan, R. (1999). Anorexia Nervosa, Infertility and Pregnancy. *Medical Journal of Australia*. 171(7), 391–392.
41. Karremans, J. C., Frankenhuys, W. E., Arons, S. (2010). Blind Men Prefer a Low Waist-to-Hip Ratio. *Evolution and Human Behavior*. 31(3), 182–186. Iegūts no: doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2009.10.001
42. Kasperk, C., Helmboldt, A., Börcsök, I., Heuthe, S., Cloos, O., Niethard, F., Ziegler, R. (1997). Skeletal Site-Dependent Expression of the Androgen Receptor in Human Osteoblastic Cell Populations. *Calcified Tissue International*. 61(6), 464–473. Iegūts no: doi.org/10.1007/s002239900369
43. Lassek W. D., Gaulin, S. J. C. (2009). Costs and Benefits of Fat-Free Muscle Mass in Men: Relationship to Mating Success, Dietary Requirements, and Native Immunity. *Evolution and Human Behavior*. 30(5), 322–328. Iegūts no: doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2009.04.002
44. Mader, S. S., Windelspecht, M. (2017). *Human Biology*. Mc Graw Hill.
45. Martin, J. (2019). *Rare Diseases of the Immune System Genetics of Rare Autoimmune Diseases*. Springer.
46. Meistere, D. (2017). Atzinums par likumprojektu “Sejas aizsegšanas ierobežojuma likums”. Rīga.
47. Morris, D. (1999). *The Naked Ape*. Delta.

48. Pagel, M., Bodmer, W. (2003). A Naked Ape Would Have Fewer Parasites. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*. 270(1). Iegūts no: doi.org/10.1098/rsbl.2003.0041
49. Peplau, L. A., Frederick, D. A., Yee, C., Maisel, N., Lever, J., Ghavami, N. (2009). Body Image Satisfaction in Heterosexual, Gay, and Lesbian Adults. *Archives of Sexual Behavior*. 38(5), 713–725. Iegūts no: doi.org/10.1007/s10508-008-9378-1
50. Pētersone, I. (07.07.2019.) Ķirgāšanās skolā var beigties ar pašnāvību. *LA.lv*. Iegūts no: <http://www.la.lv/nirgasanas-skola-var-beigties-ar-pasnavibu>
51. Psoriāzes izplatība palielinās, un tā nav tikai ādas slimība. *Tvnet*. 29.10.2019. Iegūts no: <https://www.tvnet.lv/6812870/psoriazes-izplatiba-palielinas-un-ta-nav-tikai-adas-slimiba>
52. Puts, D. A. (2010). Beauty and the Beast: Mechanisms of Sexual Selection in Humans. *Evolution and Human Behavior*. 31(3), 157–175. Iegūts no: doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2010.02.005
53. Raif-Meyer, A., Turner-Tretz, T., Ivedi, S. (2008). *Press Release Issued by the Registrar Insufficient Redress in Lithuanian Breach of Privacy Judgments*.
54. Rasnačs, Dz. (2016). Likumprojekta “Sejas aizsegšanas ierobežojuma likums” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Rīga.
55. Roehner, B. (2007). *Driving Forces in Physical, Biological and Socio-Economic Phenomena*. Cambridge University Press. Iegūts no: doi.org/10.1017/CBO9780511611148
56. Scheib, J. E., Gangestad, S. W., Thornhill, R. (1999). Facial Attractiveness, Symmetry and Cues of Good Genes. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*. 266(1431), 1913–1917. Iegūts no: doi.org/10.1098/rspb.1999.0866
57. Singh, D. (1993). Adaptive Significance of Female Physical Attractiveness: Role of Waist-to-Hip Ratio. *Journal of Personality and Social Psychology*. 65(2), 293–307. Iegūts no: doi.org/10.1037/0022-3514.65.2.293
58. Singh, D., Singh, D. (2006). Role of Body Fat and Body Shape on Judgment of Female Health and Attractiveness: An Evolutionary Perspective. *Psychological Topics*. 15(2), 331–350.
59. Smith, M. J. L., Perrett, D. I., Jones, B. C., Cornwell, R. E., Moore, F. R., Feinberg, D. R., Boothroyd, L. G. et al. (2006). Facial appearance is a cue to oestrogen levels in women. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*. 273(1583), 135–140. Iegūts no: doi.org/10.1098/rspb.2005.3296
60. Soler, C., Nunez, M., Gutierrez, R., Nunez, J., Medina, P., Sancho, M., Alvarez J., Nunez, A. (2003). Facial attractiveness in men provides clues to semen quality. *Evolution and Human Behavior*. 24(3), 199–207. Iegūts no: [doi.org/10.1016/S1090-5138\(03\)00013-8](https://doi.org/10.1016/S1090-5138(03)00013-8)

61. Spitzer, B. L., Henderson, K. A., Zivian M. T. (1999). Gender Differences in Population versus Media Body Sizes: A Comparison over four decades. *Sex Roles*. 40(7), 545–565.
62. Students' Well-Being: PISA 2015 Results (III) *OECD*. (2017). Iegūts no: doi.org/http://dx.doi.org/10.1787/9789264273856-en IS
63. Sugiyama, L. S. (2015). Physical Attractiveness in Adaptationist Perspective. *The Handbook of Evolutionary Psychology*. 2, 2015, 292–343. Iegūts no: doi.org/10.1002/9780470939376.ch10
64. Swami, V., Frederick, D. A., Aavik, T., Alcalay, L., Allik, J., Anderson, D., Andrianto, S., et al. (2010). The Attractive Female Body Weight and Female Body Dissatisfaction in 26 Countries across 10 World Regions: Results of the International Body Project I. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 36(3), 309–325. Iegūts no: doi.org/10.1177/0146167209359702
65. Tan, R. (2018). From France to Denmark, Bans on Full-face Muslim Veils are Spreading Across Europe. *The Washington Post*. Iegūts no: <https://www.washingtonpost.com/world/2018/08/16/france-denmark-bans-full-face-muslim-veils-are-spreading-across-europe/?arc404=true>
66. Taqiuddin Al Hilali, M., Khan, M. M. (2002). *The Noble Quran*.
67. Vincent, T., Brown, J. (2005). *Evolutionary Game Theory, Natural Selection, and Darwinian Dynamics*. Cambridge University Press.
68. Voracek, M., Fisher, M. L. (2006). Success is All in the Measures: Androgenousness, Curvaceousness, and Starring Frequencies in Adult Media Actresses. *Archives of Sexual Behavior*. 35(3), 297–304. Iegūts no: doi.org/10.1007/s10508-006-9021-y
69. Whalen, R. E. (1966). Sexual Motivation. *Psychological Review*. 73(2), 151–163.
70. Zebrowitz, L. A., Hall, J. A., Murphy, N. A., Rhodes, G. (2002). Looking Smart and Looking Good: Facial Cues to Intelligence and Their Origins. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 28(2), 238–249. Iegūts no: doi.org/10.1177/0146167202282009

Consumer Rights and Personalised Advertising: Risk of Exploiting Consumer Vulnerabilities

Mg. iur. Zanda Dāvida

<https://orcid.org/0000-0002-3173-7078>

The University of Latvia, Faculty of Law

Zanda.Davida@hotmail.com

Abstract

Have you ever received a frighteningly personalised advertisement with a specific product at the moment when you are thinking about buying that product? Digital technologies have huge positive potential, but their uncontrolled use poses many risks. However, the notion that the current direction of technological development is unavoidable and that the problematic aspects of technology simply need to be tolerated poses a much greater threat to the future. Therefore, this paper discusses one of the risks – personalised advertising that seeks to exploit consumer vulnerabilities. Thereby, the aim of the article is to analyse legal problems of targeted and personalised advertising that seeks to exploit consumer vulnerabilities and to propose ways to solve the identified problems. In the article, the author puts forward a thesis (hypothesis) that consumers should be protected from personalised and targeted online advertisements that seek to exploit their vulnerabilities. The hypothesis of the article is confirmed. Therefore, the article identifies four ways that, in the author's opinion, will improve or will provide consumer protection from personalised advertising that seeks to exploit consumer vulnerabilities. In addition, to fully reach the aim of the article, the author analyses the concept of consumer vulnerability. In brief, the article affirms that all of us can be vulnerable in a situation. Therefore, the article applies to all of us.

Keywords: personalised advertising, vulnerable consumer, unfair commercial practice.

Introduction

Today's digitalisation brings such new technologies in the world common trade market as artificial intelligence, big data, digital tools of data gathering and knowledge generation. Therefore, online advertising is becoming more and more personalised. A chance to reach the exact consumers who might purchase the product is a dream come true for businesses. Consumer profiling is not a new phenomenon, but the scale on which traders can explore consumers now has changed. As consumer behaviour studies have shown, highly personalised and targeted online advertisements influence consumer commercial decision radically more effectively compared to their offline counterparts or general content digital advertisements.

The potential benefits of personalised and targeted online advertisements are appreciated by different subjects – business, consumers, third parties; for example, personalised and targeted online advertisements delivery providers. The potential gain for business is a more effective content of advertisements and distribution of advertisements, as well as a higher chance of concluding a transition with consumers. At the same time, a potentially more relevant content displayed, lower transaction and search costs can be mentioned as potential benefits for the consumer.

Nevertheless, there are losses of consumer decision autonomy, privacy, and other protected legal values, for example, the risk of aggressive advertisement, the risk of discrimination in advertising, the risk of missing out (seeing only the content falling into historically revealed preferences). The author discusses the risk of exploiting consumer vulnerabilities. With the access of artificial intelligence, big data, digital tools of data gathering, knowledge generation and merging it with the insights of consumers behaviour and cognitive studies, businesses understand consumer transactional decision-making better than consumers themselves. This opportunity can promote digital market manipulation, which seeks to exploit consumer weaknesses. Certain forms of nudging or personalised advertising, especially when consumer choice is limited due to trader's monopoly or when the consumer is particularly weak, can be an indicator of unfairness. The artificial agent itself can learn how to exploit consumer vulnerabilities and sensitive information. Therefore, in the author's opinion, exploiting consumer vulnerabilities at the advertising process may result in aggressive commercial practices.

Therefore, the object of the article is the use of technological practice, whose product is targeted and personalised advertisements that seek to exploit consumer vulnerabilities. The aim of the article is to analyse the legal problems of targeted and personalised advertising that seek to exploit consumer vulnerabilities and to propose ways to solve the identified problems. The following general scientific research methods have been used to achieve the aim: grammatical, teleological, systematic, analytical, deductive, and inductive. The research is based on the framework of the European Union consumer law, scientific literature, case law, and studies of market

practice.

In the article, the author puts forward a thesis (hypothesis) that consumers should be protected from personalising and target online advertisements that seek to exploit their vulnerabilities. The article has been concluded with proposals and recommendations of ways how to realise the thesis in the European legal framework and practice.

Personalised Advertising in Context

The origins of advertising can be traced back to ancient Greece and even in the oldest history of mankind. Traditionally, advertising is understood as any form of announcement or endeavour associated with economic or professional activity, intended to promote the popularity of or demand for goods or services [1, *Section 1*]; [2, *Article 2, point (a)*]. Another important feature of advertising is paid content [22, 40]. The historical development of advertising is closely linked to political and historical processes of each nation state. For example, in Latvia, advertising appeared as a paid service already starting with the recognition of the Latvian state – 100 years ago. However, during the Soviet occupation, there was no competition and free choice in the economy. Consequently, then the meaning of advertising in the territory of Latvia had disappeared [21, 670]. Therefore, one content advertisement can be understood differently by different consumers in different countries. This is one of the reasons why advertisers try to adapt advertisements to the needs of a specific market and now to the needs of an individual consumer.

The will to reach a particular category of consumers by advertisers is called a phenomenon of audience construction in advertising. Draper and Turow argue that it is nothing new and can be traced all the way back to different media, including television, radio, and press [5, 1–23]. In those times personalised advertisements were generally based on segmentation. For example, advertisements for women are speeded at magazines for women, but advertisements for children are displayed on television between cartoons. With digital technological advancement, the searches for methods on how to personalise ads more effectively are on top now. Therefore, at present, we can see how advertising which is based on personalisation takes over or mixes up with advertising which uses the approach of segmentation. Researchers of the European University Institute argue that targeted and personalised advertising is the party that nowadays seems best prepared and where everyone wants to be. Having the ability to reach exactly the consumers who might purchase the product, in a way that they will find most convincing is a dream come true for businesses [8, 48]. Nowadays advertisers can come very close to individual consumer needs, desires and even fears.

Extensive research can be devoted to discovering the content of the concept of personalised advertising in the digital area because the concepts of personalised advertising are varying by research field, the aim of the study, the author's point of view and technological progress. Without going into the nuances of the concept of

personalised advertising, personalisation the context of this paper can be understood as a tailored display of information [12, 1], but personalised advertising in the digital area is technological practice, made possible by extensive data gathering and knowledge building. Personalised advertising is no doubt changing with the development of digital technologies, therefore strict definition of personalised advertising is not welcome for the content of this paper.

Legal Aspects of Personalised Advertising

Rott states that this is not new that advertisements are invasive, but personalised advertising feels more invasive because it shows that someone knows more about us than we have meant to tell them [17, 45]. Information of consumers is required to create and deliver personalised advertising. This information is called consumer data. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) have made categories of personal data [14, 11]. They are based on methods how traders collect online data of consumers: 1) requiring consumers to fill an online form (volunteered data), 2) installing cookies in consumers' personal devices (observed data), and 3) using advanced data analytics or machine learning to infer certain consumer characteristics (inferred data). For example, volunteered data is consumer name, phone number, e-mail address, date of birth, address of delivery, responses to surveys, professional occupation, level of education. Observed data – IP address, operating system, past purchases, website visits, speed of click through, user's location, search history, "likes" on a social network, but inferred data is income, health status, risk profile, responsiveness to ads, consumer loyalty, political ideology, behavioural bias, hobbies.

Those examples are not exhaustive, but it must be emphasised that examples of inferred data are the most disturbing and fearing. For example, in a 2013 US Congressional hearing it was stated that data brokers were found to compile lists of consumers using segments such as "rape sufferers" and "AIDS/HIV sufferers" [9]. Inferred data discover sensitive information about the consumer. It makes consumers vulnerable to manipulation because traders know almost everything about the individual consumer. Also, there can be mistakes, because inferred data is based on data analytics or machine learning, inferring certain consumer characteristics. This means that traders can get incorrect data from individual consumers and draw wrong conclusions. It may result in inappropriate or even unfair offers and personalised advertisements. Forbrukerrådet study "Out of Control" shows that even if regular consumers had comprehensive knowledge of technologies and systems driving the AdTech industry, there would still be very limited ways to stop or control data exploitation [7, 9]. This means that the consumer can understand that the offers are unfair, yet without the means of affecting it. If a trader has a monopoly position or consumer needs to buy service immediately, this situation may affect consumer economic situation. For example, flight tickets are more expensive than during the

regular case.

However, the above-mentioned is not enough to argue that generally personalised advertising is not unfair commercial practice according to the Unfair Commercial Practice Directive. On the contrary, personalised advertising is part of technological progress which is neither necessary nor desirable to be stopped. For example, personalised advertising brings a lot of gain for traders: more effective content of ads, more effective distribution of ads and a higher chance of concluding a transaction; it brings gain also for consumers: potentially more relevant content displayed, potentially lower transaction and search costs [8, 49]. Despite the benefits, personalised advertising as a part of technological progress needs to be controlled. Howells emphasises that advances in technology should not in themselves be an excuse for deregulation [10, 171], especially if it is possible to distinguish significant risks of breach of European Union consumer law and legal principles.

This article puts forward the first thesis that personalised advertising in combination with other circumstances can be recognised as unfair commercial practice. For example, if personalised advertising is based on consumers' discrimination, vulnerability, manipulation or personalised advertising is not transparent or consumer does not have a choice to turn off or select data which he transfers to a trader. Also, in the situation when a trader uses consumers' data, monopoly position can lead to unfair commercial practice. Further in the paper will be analysed the question whether a consumer should be protected from personalised and targeted online advertisements that seek to exploit their vulnerabilities.

What is Consumer Vulnerability?

European Union consumer law operates with two concepts of consumer: average consumer and vulnerable consumer. Both legal concepts are important, because not all commercial practices may be evaluated from the view of the average consumer. Namely, different commercial practices, and even the same practices in different circumstances, may be found to have different effects depending on the type of consumer they reach or affect [19, 68].

Reich and Micklitz explain that vulnerable consumers are those who cannot, or can no longer, cope with the requirements of the modern consumer society. These consumers run the risk of being isolated from social and economic life, be it by over-indebtedness, illness or a lack of possibilities to communicate [16, 46]. It is important to mention that there are conceptional differences in the European Union consumer law. For example, the Unfair Commercial Practice Directive [3, *Recital 18*] does not speak of the "vulnerable consumer", but of "consumers whose characteristics make them particularly vulnerable" to unfair commercial practice. However, the practical legal comprehension of consumer vulnerability does not change a lot: consumer vulnerability is referred to any situation in which an individual may be unable to engage effectively in a market and as a result, it is at a particularly high risk of getting a

poor deal [18, 4]. The term consumer vulnerability is broad and must be filled with constant in each case *per se*. Therefore, all of us can be vulnerable in a particular situation. The study of United Kingdom Competition and Market Authority distinguishes between two broad categories of consumer vulnerability: 1) market-specific vulnerability which drives from the specific context of particular markets, and can affect a broad range of consumers within those markets; and 2) vulnerability associated with personal characteristics such as physical disability, poor mental health or low incomes, which may result in individuals with those characteristics facing particularly severe, persistent problems across markets [18, 4].

In a certain market, all of us can be vulnerable. Therefore, we do not need specific personal characteristics that redirect us from “average consumer”, for example, when the consumer purchases in an emotionally stressful situation. A vivid example of this situation is funeral services. The vulnerability can also occur when purchasing a complex service (for example, financial services or purchase of real estate) or if a consumer is required to make a choice when a consumer does not fully understand the options available to him (for instance, services of free electricity market). To be vulnerable associated with personal characteristics consumers need to have, for example, mental health problems, physical disability, being elderly, have low income, lack of time, lack of skills, or confidence to use the Internet, education level. Those examples are not exhaustive. Signs of vulnerability may change; new ones may come. For example, in the legal literature it is stated that “social deprivation” is a growing problem in this context [16, 46], but after economic crises in the European Union has become an actual low-income sign.

One iteration of targeted advertising is known as “emotional targeting”, which analyses a person’s emotional state based on parameters such as behavior, sentiment analysis, facial recognition, and more, to increase the chances of influencing behavior [6]. Some studies conclude that we are all in a potentially vulnerable position when faced with behavioral targeting because technology is designed to circumvent the defense mechanisms most of us passively employ when we see traditional advertising [7, 47]. Therefore, personalised advertising is closely connected with consumer vulnerability. Nowadays in the marketing strategy it is normal to use personalised advertising that seeks to exploit consumer vulnerabilities, but is it legal?

Legal Aspects of Personalised Advertisements that Seek to Exploit Consumer Vulnerabilities

From the perspective of consumer protection, unfair commercial practice law is the most appropriate legal instrument which discusses the afore-mentioned problem. Firstly, much personalised advertising is built on vulnerable consumer data and, with this information, it is trying to influence consumer economic decisions. Secondly, in the regulation of unfair commercial practices, consumer autonomy is a core value [13, 83–122]. The rules seek to strike a complicated balance between empowering and

encouraging the consumer to take autonomous decisions and protecting consumers from situations in which they are unable to protect themselves, either because they are in a position of vulnerability or because of the particular unfairness of the practice [20, 1–18]. Therefore, this article puts forward a second thesis: personalised advertising in combination with technological practice which seeks to exploit consumer vulnerabilities may be recognised as unfair commercial practice according to the Unfair Commercial Practice Directive.

The Directive defines the unfair commercial practice as aggressive when, in its factual context, taking account all of its features and circumstances, by harassment, coercion, including the use of physical force, or undue influence, it significantly impairs or is likely to significantly impair the average consumers' freedom of choice or conduct concerning the product and thereby causes him or is likely to cause him to take a transactional decision that he would not have taken otherwise. The provisions on aggressive commercial practices should cover those practices which significantly impair the consumers' freedom of choice. Those are practices using harassment, coercion, including the use of physical force, and undue influence [3, *Recital 16; Article 8*]. Even more, some authors argue that it is highly possible that an artificial agent *itself* learns how to exploit vulnerabilities, from thousands of available data points and without anyone's supervision or direct command, even if its task has been neutrally defined as "display the ad to X persons with the highest possibility of clicking, at the moment when the chance is the biggest" [8, 60]. Therefore, the risk of aggressive advertising which is exploiting consumer vulnerabilities is becoming higher with every step of development of digital technology, for example, at present actual artificial intelligence.

Thus, this article puts forward a third thesis – consumers need to be protected from personalised advertising that seeks to exploit consumer vulnerabilities. But the process of personalised advertising is so mysterious and complicated, besides covered by trade secret, that it asks the question of how to fulfil consumer protection into practice.

Firstly, as aggressive commercial practices should cover such practices that significantly impair the consumers' freedom of choice, it is important to start with the empowering of consumer free choice. G20 Consumer Summit Recommendation, 2017 focuses on ten areas to build consumer trust in the digital area. One of them – the consumer should be able to exert control over their personal data and privacy preferences [15, 125; 128]. Therefore, consumers must be provided with the possibility to choose what data traders collect about them, to change the content and scope of data collection. It should be possible to switch off unwanted personalised advertisements. If a trader does not provide this, it is an essential sign that practice is unfair.

Secondly, the German Supreme Court has stated that if a person does not have access to the information that forms the basis for certain advantages or disadvantages, they cannot contest the way they are being treated. This makes it virtually impossible

to control the correctness of the data, contest the sorting into a certain profile, or object to the profile process [4, 70]. Therefore, without adequate information and understanding, the consumer cannot contest how he was treated developing and addressing him personalised advertisements. Transparent information about personalised advertising is essentially important for the consumer. Without this information, neither the consumer nor the supervisory authorities cannot examine a trader's practice of personalised advertising. If a trader does not provide transparent information about personalised advertising, it is an essential sign that practice is unfair.

Thirdly, with how the AdTech industry works today, personal data is being broadcast and spread with few restraints. The multitude of violations of fundamental rights is happening at a rate of billions of times per second, all in the name of profiling and targeting advertising [7, 183]. Everyone understands that broadcasting and spreading of personal data is out of control, despite there being European Union regulation (Data and Consumer Protection law) that finds it illegal. The Forbrukerrådet's study argues that advertisers and publishers need to look toward alternative digital advertising methods that respect fundamental rights [7, 7]. Political, legal, and technological debates need to be launched on the need to change existing illegal practices. Comprehensive data collection and sharing must be stopped, otherwise, such practice is an essential sign that it is unfair. Besides, this practice violates data protection laws.

Fourth, with the widespread development and use of personalised advertising, the market power of personalised advertising service providers inevitably increases, and large data concentration or data monopoly is formed. If a trader uses this monopoly for creating and offering personalised advertising, it makes a high risk of aggressive advertising. Mak argues that concentration of consumer data in the hands of one trader can be solved not only by "classical" consumer protection law but also by competition law [11, 274]. Therefore, the supervisory authorities have legal weapons for combating personalised advertising that seeks to exploit consumer vulnerabilities, which is determined by using consumer data monopoly. But the questions for the next study remain – why supervisory authorities remain afraid to do this and what can be done to solve this problem of inertia.

Conclusion

1. Generally, personalised advertising is not an unfair commercial practice according to the Unfair Commercial Practice Directive. On the contrary, personalised advertising is part of technological progress, which is neither necessary nor desirable to be stopped. However, it must be emphasised that despite the benefits of personalised advertising, this process has a high risk that needs to be controlled.

2. Personalised advertising in combination with other circumstances can be recognised as an unfair commercial practice. For example, if personalised advertising is based on consumer discrimination, vulnerability, manipulation or personalised advertising is not transparent or consumer does not have a choice to turn off or select data which he transfers to a trader. Also, in the situation when a trader at personalised advertising uses a consumer data monopoly position can lead to unfair commercial practice.
3. This article is analysing legal aspects of personalised advertising that seeks to exploit consumer vulnerabilities. The hypothesis of the article is confirmed. Namely, consumers need to be protected from personalised advertising that seeks to exploit consumer vulnerabilities.
4. The article identifies four ways that will improve or will provide consumer protection from personalised advertising that seeks to exploit consumer vulnerabilities.
5. Consumers must be provided with the possibility to choose what data traders collect about them, to change the content and scope of data collection. It should be possible to switch off unwanted personalised advertisements. If a trader does not provide this, it is an essential sign that such practice is unfair.
6. Without transparent information about personalised advertising, neither the consumer nor the supervisory authorities can examine a trader's practice of personalised advertising. If a trader does not provide transparent information about personalised advertising, it is an essential sign that the practice is unfair.
7. Advertisers and publishers need to look toward alternative digital advertising methods that do not use comprehensive data collection and sharing. It must be stopped, otherwise, such practice is an essential sign that it is unfair.
8. With the widespread development and use of personalised advertising, the market power of personalised advertising service providers inevitably increases, and large data concentration or data monopoly is formed. If a trader uses this monopoly for creating and offering personalised advertising, it makes a high risk of aggressive advertising.
9. The supervisory authorities have legal weapons for combating personalised advertising that seeks to exploit consumer vulnerabilities, but the questions for the next study remain – why supervisory authorities are afraid to do this and what can be done to solve this problem of inertia.

Patērētāju tiesības un personalizētās reklāmas: patērētāju ievainojamības izmantošanas risks

Kopsavilkums

Vai Jūs kādreiz esat saņēmis biedējoši personalizētas reklāmas ar konkrētu

preču vai pakalpojumu piedāvājumiem tieši tajā brīdī, kad Jūs domājat par šīs preces vai pakalpojuma iegādi? Digitālajām tehnoloģijām ir liels pozitīvs potenciāls, bet vienlaikus tās rada daudzus to nekontrolējamas izmantošanas riskus. Tomēr daudz lielākus draudus nākotnei rada uzskats, ka pašreizējais tehnoloģiju attīstības virziens ir neizbēgams un ka tehnoloģiju lietošanas negatīvās blaknes ir vienkārši jāpieņem. Šī raksta ietvaros tiek analizēts viens no šiem riskiem, proti, tehnoloģiskā prakse attiecībā uz personalizētajām reklāmām, kuras balstās vai ir tendētas uz patērētāja mazaizsargātības (ievainojamības) izmantošanu, kā arī analizēta šīs prakses tiesiskā problemātika un piedāvāti identificēto problēmu risinājumi. Rakstā tiek izvirzīta hipotēze, ka patērētāji ir jāaizsargā no šādām personalizētām reklāmām, un piedāvāti četri tiesību izpratnes veidi, kas varētu uzlabot patērētāju tiesību aizsardzību no tām. Lai pilnībā atklātu raksta mērķi, papildus tiek analizēts patērētāja mazaizsargātības koncepts, savukārt secinājumos apstiprināts, ka mēs visi varam būt mazaizsargāti kādā konkrētā situācijā. Līdz ar to šis raksts ir aktuāls mums visiem.

Atslēgvārdi: personalizētā reklāma, mazaizsargāts patērētājs, negodīga komercprakse.

References

1. Advertising law. Adopted at 20.12.1999. Law of the Republic of Latvia. *Latvijas Vēstnesis* 7, 10.01.2000. Entered into force 24.01.2000. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/163-advertising-law> .
2. Directive 2006/114/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 concerning misleading and comparative advertising. *OJ L* 376, 27.12.2006. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32006L0114>.
3. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council. *OJ L* 149/22, 2005.
4. Domurath I. (2019). Technological totalitarianism: Data, Consumer Profiling, and the Law. In L. de Almeida, M. C. Gamito, M. Durovic and K. P. Purnhagen (edited by). *The Transformation of Economic Law. Essays in Honour of Hans-W. Micklitz*. London.
5. Draper N. A., Turow J. (2017). Audience Constructions, Reputations, and Emerging Media Technologies: New Issues of Legal and Social Policy. In *The Oxford Handbook of Law, Regulation and Technology*. R. Brownsword, E. Scotford & K. Yeung (Eds). Oxford University Press.
6. Emotional and Sentiment Targeting. *ADmantX*. Available: <https://www.admantx.com/emotional-and-sentiment-targeting/>.

7. *Forbrukerrådet study Out of Control. How consumers are exploited by online advertising industry.* (2020). Available: <https://fil.forbrukerradet.no/wp-content/uploads/2020/01/2020-01-14-out-of-control-final-version.pdf>.
8. Jabłowska A., Kuziemski M., Nowak A. M., Micklitz H.-W., Pałka P., Sartor G. (2018). Consumer Law and Artificial Intelligence Challenges to the EU Consumer Law and Policy Stemming from the Business' Use of Artificial Intelligence. Final report of the ARTSY project, EUI Working Paper LAW 2018/11, Italy.
9. Hill K. (2013). *Data Broker Was Selling Lists of Rape Victims, Alcoholics, and "Erectile Dysfunction Sufferers"*. Available: <https://www.forbes.com/sites/kashmirhill/2013/12/19/databroker-was-selling-lists-of-rape-alcoholism-and-erectile-dysfunction-sufferers/>.
10. Howells G. (2020). Protecting Consumer Protection Values in the Fourth Industrial Revolution. *Journal of Consumer Policy*, 43.
11. Mak V. (2018). Gedachten bij een gepersonaliseerd consumentenrecht (Eng. Thoughts on a personalised consumer right). *Tijdschrift voor consumentenrecht & handelspraktijken*, 6.
12. Mik E. (2016). The erosion of autonomy in online consumer transactions. *Law, Innovation and Technology*, 8(1).
13. Micklitz, H. W. (2006). The general clause on unfair practices. In G. Howells, H. W. Micklitz and T. Wilhelmsson (Eds.). *European fair trading law: The unfair commercial practices directive*. London: Routledge.
14. OECD. (2018). Background Note by the Secretariat, Personalised Pricing in the Digital Era. *DAF/COMP* 13. Available: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2018\)13/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2018)13/en/pdf).
15. Riefa C. (2017). G20 Consumer Summit on building a digital world consumers can trust. *EuCML*, 3.
16. Reich N., Micklitz H.-W., Rott P., Tonner K. (2014). *European Consumer Law*. 2nd edition. Cambridge: Intersentia.
17. Rott P. A. (2019). Consumer Perspective on Algorithms. In *The Transformation of Economic Law: Essays in Honour of Hans-W. Micklitz*. L. de Almeida, M. C. Gamito, M. Durovic and K. P. Purnhagen (edited by). London.
18. United Kingdom Competition and Market Authority. (February 2019). *Consumer vulnerability: challenges and potential solutions*. Available: <https://www.gov.uk/government/publications/consumer-vulnerability-challenges-and-potential-solutions/consumer-vulnerability-challenges-and-potential-solutions#foreword-by-the-chairman>.
19. United Kingdom Office of Fair Trading. (May 2008). *Guidance on the UK Regulations Implementing the Unfair Commercial Practices Directive*. Available:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/284442/oft1008.pdf.

20. Van Boom W. H., Garde A., Akseli O. (2014). Introduction to ‘the unfair commercial practices directive’. In W. H. Van Boom, A. Garde, and O. Akseli (Eds.). *The unfair commercial practices directive: Impact, enforcement strategies and national legal systems*. Farnham: Ashgate.
21. *Latvija: Nacionālā enciklopēdija* (2018). (Eng. Latvia. National Encyclopaedia). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
22. *Svešvārdu vārdnīca: 25 000 vārdu un terminu*. (2008). (Eng. Dictionary of foreign words. 25,000 words and terms). Sastādītāji: I. Andersone, I. Čerņevska, I. Kalniņa, D. Nātriņa, R. Puriņa, L. Vjaterē. Rīga: Avots.

Personas elektroniskās identifikācijas tiesiskā regulējuma problemātika

Dace Mote

<https://orcid.org/0000-0002-1145-4951>

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija

dace.mote@gmail.com

Kopsavilkums

Attīstoties informācijas tehnoloģijām un digitālajiem risinājumiem, pieaug iedzīvotāju vēlme saņemt pakalpojumus elektroniski – vai tie būtu sadzīviska rakstura pakalpojumi vai valsts un pašvaldības iestāžu piedāvātie elektroniskie pakalpojumi. Lai persona varētu saņemt attālinātus iestāžu pakalpojumus, tai ir nepieciešams elektroniski identificēties. Personas veiksmīgas elektroniskās identifikācijas būtiskākās komponentes ir abu pušu saistību izpilde personas datu drošības jautājumos un pakalpojumu sniedzēja spēja tehniski nodrošināt personas elektronisko identifikāciju.

Rakstā tiek apskatīti elektroniskās identifikācijas veidi, to raksturojums un tiesiskie aspekti, izvērtējot tiesisko regulējumu, pieejamo literatūru un aktuālo tiesu praksi elektroniskās identifikācijas jautājumos. Raksts ir balstīts uz autores izstrādāto maģistra darbu, kurā tika pētīti personas elektroniskās identifikācijas riski un tiesiskā regulējuma problemātika.

Atslēgvārdi: personas elektroniskā identifikācija, digitālā drošība, personas identifikācija, eIDAS.

Ievads

Cilvēka ikdiena vairs nav iedomājama bez interneta, tehnoloģijām, digitālajiem un mākslīgā intelekta risinājumiem, kas to atvieglo. Pirms pāris gadu desmitiem savu

uzvaras un attīstības gājieni sāka internets, bez kura vairs neiztikt ne tikai personiskas lietošanas nolūkos, bet arī darba vidē. Arvien vairāk darbu cilvēka vietā veic rūpīgi izstrādātas tehnoloģijas, manuālais darbs tiek nomainīts ar digitālajiem un mākslīgā intelekta risinājumiem. Šis ir digitālais laikmets, kurā aug nepieciešamība pēc digitāliem risinājumiem un dažādām inovācijām tehnoloģiju jomā.

Ir gan novērots, ka cilvēka dabā ir katru jauno risinājumu vispirms kritizēt un neatzīt par lietošanai derīgu, taču pēc kāda laika tas kļūst pierasts, bez tā nevar iztikt. Piemēram, tā bija, kad bankas sāka piedāvāt klientiem iespēju lietot to pakalpojumus attālināti, izmantojot internetbanku, nevis ierodoties saņemt pakalpojumus klātienē bankas filiālē.

Latvijā personas identitātes apliecināšana e-vidē sāka veidoties pirms apmēram 20 gadiem. Dažādos pakalpojumu sniedzēju portālos cilvēki varēja reģistrēties, izmantojot speciāli vietnes apmeklējumam radītu lietotājvārdu un paroli. Finanšu sektoram attīstoties, arvien plašāk dažādu nozaru tīmekļa vietnēs tika integrēta iespēja apliecināt maksājumus ar tā sauktajiem internetbankas rīkiem, un rezultātā internetbankas sāka plaši lietot autentifikācijai [11].

Atšķirībā no privātajiem biznesa modeļiem, kuros persona var autorizēties ar e-pasta vai lietotājvārda un paroles palīdzību, kas ir visvienkāršākais personas identifikācijas veids, valsts un pašvaldību iestādēm ir jānodrošina augstāks personas identifikācijas standarts, ja persona vēlas saņemt pakalpojumu. Tas nepieciešams, lai nodrošinātu pakalpojuma pieejamību tādā pašā apjomā kā klātienē saņemamo. Turklāt, sniedzot attālināto pakalpojumu, ir jābūt pārliecībai, ka pakalpojumu saņem tiešām tā persona, kura tiek identificēta, nevis kāds cits ir autorizējies un vēlas saņemt pakalpojumu autorizētās personas vietā.

Šā pētījuma mērķis bija izpētīt fizisko personu elektroniskās identifikācijas tiesisko regulējumu, konstatēt problēmas un riskus personas elektroniskās identifikācijas procesā, ieteikt tiesiskā regulējuma pilnveidošanas un uzlabošanas iespējas, lai mazinātu personas kļūdainas identifikācijas risku un novērstu personas elektronisku identificēšanu pret pašas gribu, kā arī nodrošinātu personai tiesisko palāvību, ka elektroniskās identifikācijas pakalpojuma sniedzējs atbilst tiesiskajā regulējumā noteiktajām prasībām. Pamatojoties uz veikto pētījumu, mērķis bija izstrādāt secinājumus un sniegt priekšlikumus.

Pētījuma gaitā tika izmantotas vispārzinātniskās pētījuma metodes – aprakstošā, salīdzinošā, sistēmiskā un analītiskā. Tāpat tika lietotas arī tiesību normu interpretācijas metodes – gramatiskā (filoloģiskā) interpretācijas metode, vēsturiskā, sistēmiskā un teoloģiskā (jēgas un mērķa) interpretācijas metode.

Elektroniskās identifikācijas tiesiskais regulējums

Uz interneta vidi, tāpat kā tas ir reālajā dzīvē, tiek attiecināts Latvijas Republikas Satversmes 96. pants, kurā noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību [8]. Satversmes pants ir spēkā arī

interneta vidē – nevienam nav tiesības piekļūt personas datiem, kas tiek glabāti personas datorā vai sociālajos kontos, kā arī nedrīkst ar personas datiem interneta vidē veikt prettiesiskas darbības. Satversmes 96. panta pārkāpums ir arī e-pasta korespondences “uzlaušana”, neatļauta publiskošana, privātu fotogrāfiju publiskošana (droši vien pēc 10–15 gadiem šis jautājums būs aktuāls, jo būs izauguši tie zīdaiņi un bērni, kuru attēli šobrīd aktīvi tiek publicēti interneta vietnēs, un, bērniem pieaugot, aktualizēsies tiesību aizskāruma jautājumi).

Satversmes 96. pants nav vienīgais, kurā noteikta personas privātās dzīves neaizskaramība, tas ir noteikts arī starptautiskajos dokumentos:

- ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 12. pantā – nedrīkst patvaļīgi pārkāpt neviena cilvēka privātās dzīves, ģimenes, mājokļa un korespondences neaizskaramību, ne arī apdraudēt viņa godu un reputāciju. Katram cilvēkam ir tiesības uz likuma aizsardzību pret šādiem pārkāpumiem vai apdraudējumiem [10];
- Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pantā – ikvienam ir tiesības uz savas privātās un ģimenes dzīves, dzīvokļa un korespondences neaizskaramību. Sabiedriskās institūcijas nedrīkst traucēt nevienam izmantot šīs tiesības, izņemot gadījumos, kas paredzēti likumā un ir nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizstāvētu valsts drošības, sabiedriskās kārtības vai valsts labklājības intereses, lai nepieļautu nekārtības vai noziegumus, lai aizsargātu veselību vai morāli vai lai aizstāvētu citu tiesības un brīvības [1];
- Eiropas Savienības pamattiesību hartas 7. pantā – ikvienai personai ir tiesības uz savas privātās un ģimenes dzīves, dzīvokļa un saziņas neaizskaramību [4].

Latvijas tiesiskajā regulējumā personas elektroniskā identificēšana un ar to saistītie jautājumi ir noteikti vairākos likumos un Ministru kabineta noteikumos.

Personu apliecinošu dokumentu likums

Lai persona būtu elektroniski identificējama tādā pašā veidā kā klātienē, nepieciešams regulējums, kurā definēts, kāda var būt elektroniskā personas identifikācija un kādi kritēriji ir jāizpilda, lai tā varētu notikt. Latvijā personu apliecinoši dokumenti ir pase un personas apliecība, savukārt personas elektroniskai identifikācijai jāizmanto informācija, kas iekļauta elektroniskā formā personas apliecībā – tas noteikts Personu apliecinošu dokumentu likuma 5. panta piektajā daļā [9]. Personas apliecībā iekļautajā elektroniskajā identifikācijas kartē (eID) kā identifikācijas veids tiek izmantots eID iekļautais identifikācijas sertifikāts. eID karte nodrošina vizuālo personas identifikāciju un autentifikāciju arī elektroniskajā vidē, turklāt efektīvāk tā ir izmantojama elektroniskajā vidē, lai saņemtu e-pakalpojumus un lietotu tajā iekļauto e-parakstu saskarsmē ar valsts un pašvaldību institūcijām. Šobrīd šis ir viens no drošākajiem identifikācijas veidiem elektroniskā vidē.

Kredītiestāžu identifikācijas veids tehnoloģiski ir balstīts uz internetbanku nodrošināto identifikācijas mehānismu, kuru, savietojot ar iestāžu informācijas sistēmām, iespējams izmantot lietotāju atpazīšanai un piekļuvei iestāžu pakalpojumiem un informācijai [13]. Identitāte vēl var tikt apliecināta, izmantojot likumā noteikto kredītiestādes elektronisko norēķinu sistēmas autentifikācijas līdzekli, t. i., *SmartID* vai autorizēšanos internetbankā ar kodu kalkulatoru.

Saeima ir pieņēmusi likumprojektu par grozījumiem Personu apliecināšanu dokumentu likumā, kuros paredzēts, ka no 2023. gada eID karte būs obligāts personu apliecinājošs dokuments [16]. Tā kā likumprojektā galvenokārt paredzēta eID noteikšana par obligātu personu apliecinājošu dokumentu, tam jāseko citu saistīto likumu grozīšana, piemēram, jānoteic, ka eID ir oficiāls elektroniskās identifikācijas rīks Saeimas vēlēšanās un par personas balss atdošanu tiks veikta elektroniska atzīme, ka tiks paredzēta pakalpojumu nodrošināšana, izmantojot elektronisko identifikāciju citu ES dalībvalstu pilsoņiem, kuriem būs attiecīgās dalībvalsts eID.

Nemot vērā, ka šāda personu identifikācija tiek balstīta tikai uz vienošanās pamata, banku izmantotajiem līdzekļiem publisko pakalpojumu sniegšanas jomā netiek izvirzītas un kontrolētas drošības prasības ne konkrētam tehniskajam risinājumam, ne arī procedūrām, kādā veidā attiecīgie identifikācijas rīki tiek izsniegti personām. Turklāt valsts institūcijas nevar garantēt šādas vienošanās un banku iniciatīvas, un piekrišanas ilglaicīgu darbību, līdz ar to arī elektronisko pakalpojumu nepārtrauktu pieejamību, izmantojot banku izsniegtos identifikācijas līdzekļus. Banku piedāvātie identifikācijas rīki ir paredzēti izmantošanai konkrētas informācijas sistēmas (internetbankas) ietvaros. Tāpēc attiecīgo identifikācijas rīku izmantošana ārpus konkrētās bankas sistēmas būtiski palielina iespējamo drošības risku līmeni, bet bankai nav iespēju un pienākuma veikt drošības risku pārvaldību ārpus savā pārziņā esošās informācijas sistēmas. Izvēloties un izmantojot banku identifikācijas rīkus publisko elektronisko pakalpojumu saņemšanai, personai tiek uzlikts par pienākumu pašai izvērtēt iespējamo pušu atbildību gadījumā, ja iestāties incidents, kas radījis nelabvēlīgas sekas vai jebkāda veida kaitējumu attiecīgajai personai [18]. Vienlaikus, lai arī ir uzsvērts, ka kredītiestāžu nodrošinātie identifikācijas līdzekļi nav uzskatāmi par drošiem un, tos izmantojot, pastāv vairāki drošības riski, saskaņā ar likumprojekta anotāciju, tie tik un tā paliks kā alternatīva personas elektroniskai identifikācijai – nosakot eID karti par obligātu personu apliecinājošu dokumentu, netiek aizliegti vai ierobežoti citi autentifikācijas un identifikācijas rīki, to skaitā banku identifikācijas rīki. Tādējādi tiek noteikta viena valsts garantēta identifikācijas rīka pieejamība neatkarīgi no citu identifikācijas pakalpojumu sniedzēju piedāvātiem alternatīviem identifikācijas rīku pakalpojumiem, kuru izmantošanu paredz gan Regula (ES) Nr. 910/2014, gan Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likums. Likumdevēja nostāja ir šāda: dažādu elektronisko identifikācijas līdzekļu pieejamība nodrošina konkurenci digitālajā vidē un garantē pakalpojumu pieejamību lielākai iedzīvotāju daļai, tajā pašā laikā ņemoties lielākus drošības riskus. Likumprojektā paredzēta arī Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas (ES) Nr. 910/2014 par elektronisko

identifikāciju un uzticamības pakalpojumiem elektronisko darījumu veikšanai iekšējā tirgū un ar ko atceļ Direktīvu 1999/93 EK (turpmāk – eIDAS) normu ieviešana, nodrošinot, ka persona varēs tikt elektroniski identificēta arī ar citu ES valstu personas apliecībām, kas satur eID datus.

Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likums

Personas elektronisko identifikāciju Latvijā regulē Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likums. Šā likuma ieviešana bija nepieciešama, lai būtu vienots tiesiskais regulējums, ar kuru noteikt dažādu elektroniskajā vidē pieejamo un lietojamo elektroniskās identifikācijas līdzekļu izmantošanu. Pirms šis likums stājās spēkā pastāvēja sadrumstalota elektroniskās identifikācijas sistēma, kas būtībā bija katra elektroniskā pakalpojuma sniedzēja ziņā, t. i., pakalpojuma sniedzējs noteica, kas jāievēro, lai nodrošinātu piekļuvi tā sniegtajiem elektroniskajiem pakalpojumiem, kāda ir pušu atbildība un pienākumi. Piemēram, Valsts ieņēmumu dienesta elektroniskās deklarēšanās sistēmu varēja lietot pēc tam, kad bija noslēgts rakstisks līgums ar iestādi un saņemts lietotājvārds un parole, lai persona varētu izmantot iestādes elektroniskos pakalpojumus.

Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likuma mērķis ir noteikt elektroniskās identifikācijas prasības, lai fiziskai personai nodrošinātu iespēju pieprasīt vai saņemt elektronisko pakalpojumu, ko publiska persona sniedz, pildot tai noteiktās funkcijas vai uzdevumus, kā arī noteikt elektroniskās identifikācijas pakalpojuma sniedzējiem reģistrācijas un uzraudzības kārtību un prasības elektroniskās identifikācijas veidiem, lai tie būtu pielīdzināmi personas identitātes pārbaudei klātienē, uzrādot personu apliecinošu dokumentu [6]. Likuma 3. panta trešajā daļā noteikts, ka elektroniskā identifikācija ir uzskatāma par notikušu un ir pielīdzināma personas identitātes pārbaudei klātienē, uzrādot personu apliecinošu dokumentu, vienā no šiem gadījumiem:

- ja tā veikta ar kvalificētu vai kvalificētu paaugstinātas drošības elektroniskās identifikācijas līdzekli un atbilst šā likuma prasībām – šim identifikācijas veidam atbilst tikai VAS “Latvijas Valsts radio un televīzijas centrs” sniegtie elektroniskās identifikācijas pakalpojumi: eID karte, e-paraksts karte, e-paraksts karte+, e-paraksts un e-paraksts *mobile*;
- ja elektroniskās identifikācijas pakalpojuma sniedzējs un elektroniskā pakalpojuma sniedzējs rakstveidā vienojušies par elektronisko identifikāciju un tās veidu, neizmantojot kvalificētu vai kvalificētu paaugstinātas drošības elektronisko identifikāciju – personas elektroniskā identifikācija ar *SmartID* un internetbanku, par kuru izmantošanu kā autorizācijas līdzekli persona ir vienojusies ar kredītiestādi – piekrišana *SmartID* lietošanai tiek dota, lejupielādējot lietotni un atzīmējot, ka persona piekrīt tās lietošanas noteikumiem, savukārt autorizācijai ar internetbanku tās lietotājs sniedz rakstisku piekrišanu klātienē, parakstot līgumu par internetbankas lietošanu;

- ja elektroniskā pakalpojuma sniedzējs un fiziskā persona rakstveidā vienojušies par fiziskās personas identitātes pārbaudi elektroniskajā vidē, neizmantojot kvalificētu vai kvalificētu paaugstinātas drošības elektronisko identifikāciju – identifikēšanai kalpo lietotājevārdi un paroles – šāda kārtība ir EDS sistēmā, Ceļu satiksmes drošības direkcijas informācijas sistēmā u. c. Personai tiek piedāvāta arī elektroniskā identifikācija, lietojot vietni *Latvija.lv*, tā aizstājot lietotājevārda un paroles nepieciešamību.

Kvalificētus vai kvalificētus paaugstinātas drošības elektroniskās identifikācijas pakalpojuma sniedzējus uzrauga un reģistrē Digitālās drošības uzraudzības komiteja, kura ir koleģiāla uzraudzības institūcija aizsardzības ministra pakļautībā. Tā izveidota, pamatojoties uz Ministru kabineta noteikumiem Nr. 695 “Digitālās drošības uzraudzības komitejas nolikums”, kuri izdoti saskaņā ar Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likumu un Informācijas tehnoloģiju drošības likumu. Komiteja veic Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likumā noteiktās uzraudzības institūcijas funkcijas un uzdevumus, kā arī informē Eiropas Komisiju par elektroniskās identifikācijas shēmām, sagatavo priekšlikumus normatīvo aktu projektiem par kvalificētu vai kvalificētu paaugstinātas drošības elektroniskās identifikācijas pakalpojumu sniedzēju un tā sniegto pakalpojumu uzraudzību, kā arī savas kompetences ietvaros sagatavo priekšlikumus valsts un pašvaldības iestādēm [12]. Komitejas mērķis ir uzraudzīt un reģistrēt kvalificētus un kvalificētus paaugstinātas drošības elektroniskās identifikācijas pakalpojuma sniedzējus un to pakalpojumus kvalificētu elektroniskās identifikācijas pakalpojumu sniedzēju reģistrā, uzraudzīt un apstiprināt uzticamus sertifikācijas pakalpojumu sniedzējus un to pakalpojumus, kā arī izveidot, uzturēt un publicēt uzticamības sarakstus, pārbaudīt un sertificēt parakstu vākšanas tiešsaistes sistēmas atbilstību drošības un tehniskajiem parametriem un uzraudzīt pamatpakalpojuma un digitālā pakalpojuma sniedzējus [2]. Publiski iepazīties ar uzticamu sertifikācijas pakalpojumu sniedzēju sarakstu nav viegli, jo Aizsardzības ministrijas mājaslapā tiek piedāvātas datnes tikai *.xml* un *.sha2* formātā, kas parasti netiek lietots, ērtāks būtu *.pdf* formāts. Savukārt Datu valsts inspekcijas mājaslapā Latvijā akreditētu uzticamu sertifikācijas pakalpojumu sniedzēju reģistrā norādīts tikai VAS “Latvijas Valsts radio un televīzijas centrs”, kas ir arī vienīgais kvalificētu un kvalificētu paaugstinātas drošības elektroniskās identifikācijas pakalpojumu sniedzējs.

Informācijas tehnoloģiju drošības likums

Saskaņā ar Informācijas tehnoloģiju drošības likuma 4. pantu uzraudzību interneta vidē veic arī Informācijas tehnoloģiju drošības incidentu novēršanas institūcija jeb *CERT.LV*, kuras uzdevums ir veicināt informācijas tehnoloģiju drošību Latvijā. *CERT.LV* ir Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta struktūrvienība, kas darbojas Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas pakļautībā atbilstīgi Informācijas tehnoloģiju drošības likumam. Galvenie *CERT.LV* uzdevumi ir

uzturēt un aktualizēt informāciju par informācijas tehnoloģiju (IT) drošības apdraudējumiem, sniegt atbalstu valsts institūcijām IT drošības jomā, sniegt atbalstu IT drošības incidentu novēršanā jebkurai fiziskai vai juridiskai personai, ja incidentā iesaistīta Latvijas IP adrese vai .LV domēns, organizēt informatīvus un izglītojošus pasākumus gan valsts iestāžu darbiniekiem, gan IT drošības profesionāļiem, gan citiem interesentiem [17].

Par informācijas tehnoloģiju drošības incidentu novēršanu Aizsardzības ministrijas un tās padotībā esošajās iestādēs un Nacionālajos bruņotajos spēkos atbildīgs ir Militārās izlūkošanas un drošības dienests.

Informācijas tehnoloģiju drošības likuma mērķis ir uzlabot informācijas tehnoloģiju drošību, nosakot svarīgākās prasības, lai garantētu tādu būtisku pakalpojumu saņemšanu, kuru sniegšanai tiek izmantotas šīs tehnoloģijas [7]. Likumā ir noteiktas IT drošības normas, kas pakalpojumu sniedzējiem jāievēro, apstrādājot elektroniskos datus un garantējot datu drošību, kā arī tajā paredzēts IT kritiskās infrastruktūras tiesiskais regulējums.

Informācijas tehnoloģiju drošības incidents ietekmē konfidencialitāti, ja incidenta rezultātā dati kļūst pieejami neautorizētām personām. Vispārīgā gadījumā konfidencialitāte ir ietekmēta arī tad, ja dati ir pazaudēti vai organizācija vai persona ir zaudējusi kontroli pār tiem. Piemēram, ja informācijas sistēmai piekļūst persona, izmantojot cita sistēmas lietotāja paroli vai citus autorizācijas rīkus [18, 22–23]. Informācijas tehnoloģiju drošības incidenti var ietekmēt arī elektroniskās identifikācijas veikšanu – persona var tikt nepareizi identificēta vai arī personas vietā var tikt identificēts kāds cits, var tikt “uzlauzta” informācijas sistēmas datubāze, tādējādi trešās personas var uzzināti personas datus. Drošības incidents var notikt arī gadījumā, ja kļūst pieejami personas uzglabātie datiem vai dati par personu, kas var tikt izmantoti pret šo vai citām personām. Likumdevējs ir būtiski novērtējis informācijas tehnoloģiju drošības riskus, un līdz ar likuma subjektu loka paplašināšanu likumdevējs ir noteicis visiem – ar informācijas tehnoloģiju saistītajām iestādēm un uzņēmumiem – pienākumu ievērot IT drošības prasības, gādājot par personu aizsardzību pret nesankcionētu datu izmantošanu, neatbilstošu uzglabāšanu vai arī personu kļūdainu identifikāciju.

Elektronisko dokumentu likums

Elektronisko dokumentu aprīte un elektroniskā paraksta tiesību normas noteiktas Elektronisko dokumentu likumā. Šajā likumā noteikts elektroniskā dokumenta un elektroniskā paraksta tiesiskais statuss un noteikumi tā izpildei, likumā ietvertie noteikumi attiecināmi ne tikai uz elektronisko dokumentu aprīti starp valsts un pašvaldību iestādēm, bet tie ir piemērojami arī citām publiskām personām un to iestādēm, tiesām, tiesu sistēmai piederīgajām personām un iestādēm, kā arī sabiedrisko pakalpojumu sniedzējiem likuma “Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem” izpratnē [5]. Elektronisko dokumentu likumā ir iestrādātas eIDAS

regulas prasības, nosakot vienotu regulējumu ES dalībvalstīs un aizstājot sadrumstalotību elektronisko dokumentu un e-paraksta identifikācijā starp ES dalībvalstīm. Elektroniskais dokuments pielīdzināms pašrocīgi parakstītam dokumentam, ja tam ir drošs elektroniskais paraksts. Drošs elektroniskais paraksts ir gan e-paraksts, kuru nodrošina VAS “Latvijas Valsts radio un televīzijas centrs”, gan *SmartID* piedāvātais elektroniskais paraksts, kas arī ir kvalificēts elektronisks paraksts un satur drošības sertifikātus, kuri tiek atzīti visā ES, bet šeit saskatāma arī problēma – kaut arī *SmartID* tiek pozicionēts kā drošs elektroniskais paraksts ar kvalifikācijas sertifikātiem, tomēr *SmartID* izstrādātājs un pakalpojumu sniedzējs nav norādīts nevienā reģistrā – ne kvalificēto pakalpojumu sniedzēju reģistrā, ne arī uzticamības pakalpojumu sniedzēju reģistrā. Saskaņā ar Elektronisko dokumentu likumu drošs elektroniskais paraksts tiek pielīdzināts personas pašrocīgam parakstam. Attiecībā uz personas identitātes noskaidrošanu drošs elektroniskais paraksts ir personu apliecinoša dokumenta izpausme elektroniskā vidē. Identitātes piederība e-parakstam ir pārbaudīta uz droša elektroniskā paraksta piešķiršanas brīdi, klātienē pārbaudot personu apliecinošu dokumentu, jo elektroniskajā vidē tas ir sasaistīts ar personas apliecību. Darījumus starp klāt neesošām pusēm būtu drošāk slēgt ar drošu elektronisko parakstu, jo e-paraksts nodrošina iespēju pārliecināties par parakstītāja identitāti lielākā mērā nekā pastā atsūtīts pašrocīgi parakstīts dokuments [14, 19], kas varētu būt arī kvalitatīvs viltojums. Ja tiek izmantots drošs elektroniskais paraksts, to ir iespējams pārbaudīt interneta vietnē *eparaksts.lv* – augšupielādējot dokumentu, tiek parādīts dokumenta elektroniskais parakstītājs, parakstīšanas vieta un laika zīmogs.

Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 910/2014

Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas (ES) Nr. 910/2014 par elektronisko identifikāciju un uzticamības pakalpojumiem elektronisko darījumu veikšanai iekšējā tirgū un ar ko atceļ Direktīvu 1999/93 EK mērķis ir stiprināt elektronisko darījumu uzticamību iekšējā tirgū, nodrošinot vienotu pamatu drošai elektroniskai mijiedarbībai starp iedzīvotājiem, uzņēmumiem un publiskām iestādēm, tādējādi palielinot publisko un privāto tiešsaistes pakalpojumu, elektroniskās darījumdarbības un elektroniskās komercijas efektivitāti Savienībā [3]. Būtībā eIDAS regula ir iedalāma divās daļās [15]. Pirmajā daļā aplūkotas valdības atzītas elektroniskās identifikācijas sistēmas un izveidots tiesiskais regulējums, kas ļauj visām ES dalībvalstīm savstarpēji atzīt citai citas identifikācijas sistēmas. Šī daļa attiecas uz publisko sektoru un ir vērsta uz to, lai dalībvalstis ļautu citu dalībvalstu pilsoņiem izmantot savus elektroniskos identifikācijas līdzekļus piekļuvei jebkuras dalībvalsts tiešsaistes pakalpojumiem. eIDAS neietekmē privātā sektora darbību.

eIDAS otrajā daļā aplūkoti elektroniskie paraksti – tajā ir ne vien precizēti spēkā esošie noteikumi, bet arī ieviests jauns tiesiskais regulējums elektroniskajiem parakstiem un zīmogiem, kurus dalībvalstis var integrēt savas valsts tiesiskajā regulējumā. eIDAS piedāvā vienotu normatīvo bāzi visām dalībvalstīm, lai

nodrošinātu vienotu piekļuvi elektroniskajiem pakalpojumiem ar elektroniskajiem identifikatoriem.

eIDAS regulas 8. pantā noteikts, ka identitātes apliecināšanu var iedalīt trīs uzticamības līmeņos – zemā, būtiskā un augstā:

- zems uzticamības līmenis – attiecas uz elektroniskās identifikācijas līdzekļiem saistībā ar elektroniskās identifikācijas shēmu, kas sniedz ierobežotu ticamības pakāpi attiecībā uz personas apgalvotu vai paustu identitāti, un to raksturo atsauce uz tehniskajām specifikācijām, standartiem un procedūrām, kas ar to ir saistītas, tostarp uz tehnisko kontroli, kā mērķis ir mazināt identitātes nepareizas izmantošanas vai izmaiņšanas risku, t. i., pakalpojumu sniedzēju piedāvātie elektroniskie pakalpojumi, kuru vietnēs persona pati var norādīt savu identitāti un izveidot savu lietotājvārdu un paroli. Zemākajā uzticamības līmenī atrodas internetveikali, koppasūtījumu vietnes, sadzīves pakalpojumu vietnes un sociālie tīkli;
- būtisks uzticamības līmenis – attiecas uz elektroniskās identifikācijas līdzekļiem saistībā ar elektroniskās identifikācijas shēmu, kas sniedz būtisku ticamības pakāpi attiecībā uz personas apgalvotu vai paustu identitāti, un to raksturo atsauce uz tehniskajām specifikācijām, standartiem un procedūrām, kas ar to ir saistītas, tostarp tehnisko kontroli, kā mērķis ir būtiski mazināt identitātes nepareizas izmantošanas vai izmaiņšanas risku. Būtiska uzticamības līmeņa identifikācijas līdzekļi ir kredītiestāžu piedāvātie identifikācijas rīki – personas elektroniskā identifikācija ar *SmartID* un autorizācija ar internetbanku;
- augstākais uzticamības līmenis – attiecas uz elektroniskās identifikācijas līdzekļiem saistībā ar elektroniskās identifikācijas shēmu, kas sniedz augstāku ticamības pakāpi attiecībā uz personas apgalvotu vai paustu identitāti nekā būtiskā uzticamības līmenī, un to raksturo atsauce uz tehniskajām specifikācijām, standartiem un procedūrām, kas ir saistītas ar to, tostarp tehnisko kontroli, kā mērķis ir novērst identitātes nepareizu izmantošanu vai izmaiņšanu. Šeit uzsvars būtu jāliek uz to, ka augsta uzticamības līmeņa mērķis ir novērst identitātes nepareizu izmantošanu. Augstākā līmeņa pakalpojumiem atbilst eID un e-paraksta izmantošana, kas ir kvalificētu pakalpojumu nodrošināti identifikācijas rīki.

Secinājumi

Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likuma 3. panta trešajā daļā noteikts, kāda elektroniskā identifikācija ir uzskatāma par veiksmīgu un ir līdzvērtīga klātienē veiktai personas identifikācijai. Savukārt eIDAS regula elektroniskās identifikācijas veidus un līdzekļus iedala trīs uzticamības līmeņos – zemā, būtiskā un augstā. Diemžēl pašreizējais tiesiskais regulējums nav pietiekošs, jo pēc likumā

noteiktajām normām nav iespējams identificēt, kurš personas elektroniskās identifikācijas līdzeklis kuram veidam atbilst, izņemot kvalificētus vai kvalificētus paaugstinātas drošības elektroniskās identifikācijas līdzekļus – t. i., VAS “Latvijas Valsts radio un televīzijas centrs” izstrādātos un kvalificētos elektroniskās identifikācijas līdzekļus – eID un e-parakstu.

Tādējādi Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likuma 3. panta trešā daļa būtu papildināma, sasaistot to ar Regulu 910/2014 jeb eIDAS regulu. Papildinātā redakcija būtu jāizteic tādā pašā veidā kā Elektronisko dokumentu likumā – ar norādi un hipersaiti uz Regulas 910/2014 interneta vietni.

Papildinātā elektroniskās identifikācijas definīcija un elektroniskās identifikācijas veidi būtu jāizsaka šādā redakcijā:

“Elektroniskā identifikācija uzskatāma par notikušu un ir pielīdzināma fiziskas personas identitātes pārbaudei klātienē, uzrādot personu apliecinošu dokumentu, gadījumā, ja tā veikta:

- 1) ar kvalificētu vai kvalificētu paaugstinātas drošības elektroniskās identifikācijas līdzekli, atbilst šā likuma prasībām un Regulas 910/2014 8. panta otrās daļas “c” apakšpunkta augstākā drošības apliecinājuma līmeņa prasībām;
- 2) elektroniskās identifikācijas pakalpojuma sniedzējam un elektroniskā pakalpojuma sniedzējam rakstveidā vienojoties par elektronisko identifikāciju un elektroniskās identifikācijas veidu, neizmantojot kvalificētu vai kvalificētu paaugstinātas drošības elektronisko identifikāciju, un tā atbilst Regulas 910/2014 8. panta otrās daļas “b” apakšpunktā minētajām būtiska drošības apliecinājuma līmeņa prasībām;
- 3) elektroniskā pakalpojuma sniedzējam un fiziskai personai rakstveidā vienojoties par fiziskās personas identitātes pārbaudi elektroniskajā vidē, neizmantojot kvalificētu vai kvalificētu paaugstinātas drošības elektronisko identifikāciju, un tā atbilst Regulas 910/2014 8. panta otrās daļas “a” apakšpunktā minētajām zemākā drošības apliecinājuma līmeņa prasībām.”

Līdz ar to augstākajam uzticamības līmenim atbilst eID un e-paraksts jeb kvalificētie identifikācijas līdzekļi, būtiskajam uzticamības līmenim – *SmartID* un kredītiestāžu piedāvātie autorizācijas rīki, savukārt zemākajam uzticamības līmenim – lietotājevārda un paroles izmantošana, ko nodrošina pats pakalpojuma sniedzējs, un šajā gadījumā lielākoties patiesa identitātes norādīšana ir pašas personas interesēs (piemēram, internetveikalā veicot pasūtījumu, persona ir ieinteresēta norādīt pareizu savu identitāti, jo pretējā gadījumā var nesaņemt preci, kuru preces piegādātājs var neizsniegt, ja personas identitāte klātienē nesakrīt ar interneta vietnē norādīto).

Šāda tiesiskā regulējuma papildināšana sniedz plašāku identifikācijas veida skaidrojumu, nodrošinot to ar precizējumu, kuros gadījumos elektronisko identifikāciju var uzskatīt par pielīdzināmu personas identifikācijai klātienē.

Tiesiskajā regulējumā ir noteikta elektroniskā pakalpojuma sniedzēja atbildība un pienākumi, ja pakalpojuma sniedzējs ir kvalificēts vai kvalificēts paaugstinātas

drošības pakalpojumu sniedzējs. Valsts un pašvaldību elektroniskos pakalpojumus var saņemt, identificējoties arī ar kredītiestāžu piedāvātajiem elektroniskās identifikācijas līdzekļiem, kas atbilst būtiska drošības apliecinājuma līmeņa elektroniskās identifikācijas līdzekļiem, taču tiesiskajā regulējumā netiek paredzēta atbildība un pienākumi šiem pakalpojumu sniedzējiem.

Tādējādi būtu nepieciešami grozījumi Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likuma 19. pantā, to papildinot ar jaunu pirmās daļas 1. punktu, kurā tiktu ietverta pakalpojuma sniedzēja atbildība arī tajos gadījumos, kuros pakalpojuma sniedzējs nepieder kvalificētiem un kvalificētiem paaugstinātas drošības elektroniskās pakalpojumu sniedzējiem, tomēr nodrošina personas elektronisko identifikāciju valsts un pašvaldību pakalpojumu saņemšanai.

Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likuma 19. panta pirmās daļas 1. punkts būtu jāizsaka šādā redakcijā:

“Elektroniskā pakalpojuma sniedzējam, nodrošinot personas elektronisko identifikāciju valsts vai pašvaldību elektronisko pakalpojumu saņemšanai, jāievēro normatīvie akti, kas regulē personas datu aizsardzību un informācijas sistēmu drošību, un jāveic aizsardzības pasākumi, lai novērstu iespējamās prettiesiskas darbības pret autentifikācijas apliecinājumu, kas atrodas pie elektroniskā pakalpojumu sniedzēja.”

Papildus jāveic grozījumi arī Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likuma 19. panta trešajā daļā, lai noteiktu tehniskās un organizatoriskās prasības tiem elektronisko pakalpojumu sniedzējiem, kas nodrošina personas elektronisko identifikāciju piekļuvei valsts vai pašvaldību elektroniskajiem pakalpojumiem. Jaunā Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likuma 19. panta trešās daļas redakcija būtu šāda:

“Ministru kabinets nosaka tehniskās un organizatoriskās prasības, kas elektroniskā pakalpojuma sniedzējam jāievēro, nodrošinot elektroniskās identifikācijas pakalpojumu valsts vai pašvaldību elektroniskajiem pakalpojumiem vai saņemot kvalificētu vai kvalificētu paaugstinātas drošības elektroniskās identifikācijas pakalpojumu.”

Līdz ar izmaiņām tiesiskajā regulējumā arī Ministru kabinetam būtu jāizstrādā jauni noteikumi, kas ietvertu gan tehniskās un organizatoriskās prasības autentifikācijai un elektroniskās identifikācijas līdzeklim, gan elektroniskās identifikācijas līdzekļa darbības izbeigšanas un veicamo drošības pārbaužu veikšanas kārtību.

Tiesiskajā regulējumā ir noteikta pārraugošā iestāde tikai kvalificētiem un kvalificētiem paaugstinātas drošības pakalpojumu sniedzējiem, taču nav paredzēta pārraudzība būtiska drošības apliecinājuma līmeņa elektroniskās identifikācijas pakalpojuma sniedzējiem, piemēram, kredītiestāžu piedāvātajiem elektroniskās identifikācijas līdzekļiem, kurus var izmantot, lai identificētos valsts vai pašvaldību elektronisko pakalpojumu saņemšanai. Lai būtu noteikta Digitālās drošības uzraudzības komitejas pārraudzība elektroniskās identifikācijas pakalpojumu

sniedzējiem valsts vai pašvaldību pakalpojumu saņemšanai, nepieciešams veikt grozījumus Ministru kabineta noteikumos Nr. 695 "Digitālās drošības uzraudzības komitejas nolikums". Nepieciešams papildināt šo noteikumu 1. punktu ar piekto apakšpunktu, to izsakot šādi:

"uzraudzīt elektroniskās identifikācijas pakalpojumu sniedzējus valsts vai pašvaldību elektronisko pakalpojumu saņemšanai".

Person's Electronic Identification Legislation Issues

Abstract

With the development of information technologies and digital solutions, desire of people to receive services electronically increases – whether it is a domestic or an electronic service offered by state or municipal authorities. In order to receive services of authorities remotely, a person needs to be identified electronically. The most important components of a person's successful electronic identification are the fulfillment of both parties' obligations on personal data security issues and the ability of the service provider to technically secure the person's electronic identification. The Author of the paper has analysed types of person's electronic identification, their characterisation and legal aspects, evaluating legal regulation, available literature and current court practice in electronic identification issues. The article is based on the author's Master's thesis, which explored the risks of electronic identification of a person and the issues of legal regulation.

Keywords: person's electronic identification, digital security, person's identification, eIDAS.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks dokuments. *Latvijas Vēstnesis*.143/144 (858/859), 13.06.1997.
2. Digitālās drošības uzraudzības komitejas nolikums: Latvijas Republikas Ministru kabineta 04.11.2016. noteikumi Nr. 695. *Latvijas Vēstnesis*. 215(5787), 03.11.2016.
3. Eiropas Parlamenta un Padomes (ES) Regula Nr. 910/2014 par elektronisko identifikāciju un uzticamības pakalpojumiem elektronisko darījumu veikšanai iekšējā tirgū un ar ko atceļ Direktīvu 1999/93 EK: starptautisks dokuments. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. L257/73, 28.08. 2014.
4. Eiropas Savienības pamattiesību harta 2016/C 202/02: starptautisks dokuments. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. C202/389, 07. 06. 2016.
5. Elektronisko dokumentu likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 31.10.2002. un stājās spēkā 01.01.2003. *Latvijas Vēstnesis*. 169(2744), 20.11.2002.

6. Fizisko personu elektroniskās identifikācijas likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 05.11.2015. un stājās spēkā 08.12.2015. *Latvijas Vēstnesis*. 230(5548), 24.11.2015.
7. Informācijas tehnoloģiju drošības likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 28.10.2010. un stājās spēkā 01.02.2011. *Latvijas Vēstnesis*. 178(4370), 10.11.2010.
8. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993.
9. Personu apliecināšanu dokumentu likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 12.01.2012. un stājās spēkā 15.02.2012. *Latvijas Vēstnesis*. 18(4621), 01.02.2012.
10. Universal Declaration of Human Rights: international document: proclaimed on 10 December 1948. *United Nations*. Iegūts no: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

Literatūra

11. Digitālais laikmets: iespējas un izaicinājumi darbam un nodarbinātībai. *Eurofond*. 21.05.2020. Iegūts no: <https://www.eurofound.europa.eu/lv/topic/digital-age>
12. Digitālās drošības uzraudzības komiteja. *Latvijas Republikas Aizsardzības ministrija*. Iegūts no: <https://www.mod.gov.lv/lv/nozares-politika/kiberdrošiba/digitalas-drosibas-uzraudzibas-komiteja>
13. Elektroniskā identitāte. *Latvijas Republikas Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija*. Iegūts no: http://www.varam.gov.lv/lat/darbibas_veidi/e_parv/Epakalp/?doc=12671
14. Garda, A. 2018. Tiesību un digitālo risinājumu aktualitātes kredītiestāžu skatījumā. *Jurista Vārds*. 7(1013), 19. lpp.
15. Hill, P., Puterbaugh, D. Understanding eIDAS – All you ever wanted to know about the new EU Electronic Signature Regulation. *Legal IT insider*. 01.03.2016. Iegūts no: <https://legaltechnology.com/understanding-eidas-all-you-ever-wanted-to-know-about-the-new-eu-electronic-signature-directive/>
16. Likumprojekta “Grozījumi Personu apliecināšanu dokumentu likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). *Latvijas Republikas Ministru kabineta tiesību aktu projekti*. Iegūts no: http://tap.mk.gov.lv/doc/2018_09/VARAMAnot_050618_Groz_PADL.1286.docx
17. Par mums. *CERT.LV*. Iegūts no: <https://cert.lv/lv/par-mums>
18. Skujiņa, I., Tauriņš, E. 2018. Informācijas tehnoloģiju drošības incidenti: sagatavoties, atpazīt, ziņot, atrisināt. *Jurista Vārds*. 1(1007), 22.–23. lpp.

Bērna privilēģija neliecināt pret tuvinieku – riski un izaicinājumi ģimenē pastāvošas vardarbības kontekstā

LL.M². Anna Krasanova

<https://orcid.org/0000-0002-2961-3279>

Latvija

akrasanova@gmail.com

Kopsavilkums

Valstīm gan ar starptautiskajām, gan ar nacionālajām tiesību normām ir uzlikts īpašs pienākums aizsargāt bērnus, kas ir cietuši no jebkādas vardarbības. Ja bērns ir cietis no vardarbības, viens no galvenajiem valsts pienākumiem ir īstenot efektīvus aizsardzības pasākumus, ar īpašu rūpību ievērojot un īstenojot bērna tiesības un tiesiskās intereses. Starp šādiem pasākumiem ir noziedzīgo nodarījumu prevencija un izmeklēšana.

Katrā ar bērnu saistītā procesā bērnam ir jānodrošina iespēja tikt uzklautam un tiesības saņemt informāciju. Šīs tiesības ir jānodrošina, arī bērnam liecinot kriminālprocesā. Bērna liecībām kriminālprocesā, kas ir saistīts ar vardarbību ģimenē, var būt izšķiroša nozīme. Šajos gadījumos svarīga loma ir procesa virzītāja rīcībai, organizējot kriminālprocesuālās darbības tā, lai pēc iespējas mazinātu dažādu faktoru negatīvo ietekmi uz bērnu un viņa spējām sniegt patiesas un kvalitatīvas liecības, tādējādi īstenojot bērna tiesības būt pasargātam no vardarbības.

Bērns ir pilnīgi atkarīgs no vides, kurā viņš dzīvo. Savas nenobriedušās personības dēļ viņš ir daudz neaizsargātāks nekā pieaugušais, tādēļ viņu viegli pakļaut ietekmēšanai, jo īpaši no tik tuviem cilvēkiem kā tēvs un māte.

Šajā rakstā tiek analizēti problēmjautājumi, kas ir saistīti ar bērna tiesībām

² LL.M. (šajā gadījumā Nīderlandē iegūts grāds) atbilst tiesību zinātņu maģistra grādam (*Mg. iur.*) Latvijā.

neliecināt pret tuviniekiem. Ja šo tiesību izmantošana ir pakļauta manipulācijām, bērna tiesību būt pasargātam no vardarbības efektīva īstenošana ir apdraudēta.

Lai izprastu problemātiku, kas saistīta ar tiesību neliecināt pret tuviniekiem kontekstā ar sabiedrības interesēm atklāt noziedzīgos nodarījumus, un piedāvātu iespējamus šo jautājumu risinājumus, tiek aplūkota Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse.

Nemot vērā identificētos problēmjautājumus un to analīzi, ir izdarīti secinājumi un piedāvāti risinājumi attiecībā uz procesa virzītāja sagatavošanās darbībām un pienākumiem kriminālprocesā, veicot bērna nopratināšanu. Savukārt attiecībā uz lieciniekam un personai, kura atzīta par cietušo, piešķirto kriminālprocesuālo imunitāti par liecību sniegšanu pret saviem tuviniekiem, tiek piedāvāts veikt grozījumus Kriminālprocesa likumā.

Atslēgvārdi: bērna tiesības, bērna aizsardzība, vardarbība, tiesības paust savu viedokli, pratināšana, kriminālprocesuālā imunitāte, privilēģija neliecināt pret tuviniekiem.

Ievads

Vardarbība ģimenē ir nozīmīga sabiedrības problēma. Tādēļ valstij būtiski ir gādāt, lai ierobežotu vardarbību ģimenē un mazinātu tās sekas. Šis pienākums valstij tiek uzlikts ar starptautiskajām un nacionālajām tiesību normām – jāīsteno daudzi aizsardzības pasākumi un jānodrošina dažādu mehānismu darbība, lai efektīvi aizsargātu bērna tiesības un intereses, piemēram, jāgādā par noziedzīgo nodarījumu atklāšanu.

Bērna tiesības būt pasargātam no vardarbības ir kompleksas, un to efektīva īstenošana ir atkarīga no daudzu citu tiesību veiksmīgas realizācijas, tostarp arī no bērna tiesībām paust savu viedokli, kas ir kā kriminālprocesuālā garantija pratināšanas kontekstā. Dažkārt citu tiesību izmantošana var kavēt bērna tiesību būt pasargātam no vardarbības īstenošanu.

Šī raksta mērķis ir identificēt un analizēt problēmas, kas ir saistītas ar bērna tiesībām neliecināt pret tuviniekiem, un to ietekmi uz bērna tiesību būt pasargātam no vardarbības efektīvu nodrošināšanu. Lai padziļināti izprastu tiesības neliecināt pret tuviniekiem un to lomu sabiedrības interesēs atklāt noziedzīgos nodarījumus, tādējādi sperot soļus bērna aizsardzībai no vardarbības, aplūkota Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse un piedāvāti arī identificēto problēmu iespējamie risinājumi.

Šā darba izstrādē tika izmantotas vispārzinātniskās pētniecības metodes un tiesību normu interpretācijas metodes. Publikācijā tiek analizēti starptautiskie un Latvijas Republikas normatīvie akti, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Latvijas Republikas tiesu prakses piemēri, kā arī veikta zinātniskās literatūras izpēte.

Par bērna tiesībām būt pasargātam no vardarbības

Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvencijas [2] (turpmāk – Bērnu tiesību konvencija) 19. panta pirmajā daļā noteikts, ka dalībvalstis veic visus attiecīgos likumdošanas, administratīvos, sociālos un izglītošanas pasākumus, lai ikvienu bērnu aizsargātu no fiziskas vai psiholoģiskas vardarbības, miesas bojājumiem vai nežēlīgas, nevērīgas vai nolaidīgas izturēšanās, kā arī sliktas izturēšanās vai ekspluatācijas, tostarp no seksuālas vardarbības, kamēr viņš ir vecāku, aizbildņu vai citas personas aprūpē. Šā panta otrajā daļā ir papildinājums, ka šiem aizsardzības pasākumiem ir jāparedz efektīvas procedūras sociālo programmu ieviešanai, lai nodrošinātu nepieciešamo atbalstu bērnam un personām, kas par viņu rūpējas, kā arī jāveic citi pasākumi, lai nepieļautu iepriekš minētos sliktas izturēšanās gadījumus un tos identificētu, par tiem paziņotu, nodotu izskatīšanai, veiktu izmeklēšanu, aprūpētu bērnu un kontrolētu turpmākās norises, kā arī vajadzības gadījumā vērstos tiesā.

Bērnu tiesību konvencija uzliek dalībvalstīm īpašu pienākumu aizsargāt bērnus, kas ir cietuši no jebkādas vardarbības, kā arī noteic veicamo aizsardzības pasākumu stūrakmeņus.

Konvencijas 19. panta komentāros paskaidrots, ka šīs īpašās saistības ir pienācīga rūpība un pienākums novērst vardarbību, aizsargāt cietušos bērnus, kā arī tos bērnus, kas ir bijuši vardarbības liecinieki, izmeklēt un sodīt vainīgos un nodrošināt pieeju kaitējuma atlīdzībai. Turklāt dalībvalstīm ir noteikts pienākums aktīvi atbalstīt vecākus un palīdzēt viņiem nodrošināt bērniem, kuri ir cietuši no vardarbības, attīstībai nepieciešamos dzīves apstākļus. [11]

Latvijas Republikas Satversmes [4] 110. pantā noteikts, ka valsts aizsargā un atbalsta laulību, savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības. Valsts īpaši palīdz bērniem, kas cietuši no varmācības. Tātad Latvijas Republikas pamatlikumā ir noteiktas īpašas prasības attiecībā uz bērniem, jo sevišķi mazaizsargātākajiem bērniem, viņu tiesību nodrošināšanai un īpaša atbalsta sniegšanai vardarbības gadījumos.

Satversmes komentāros tiek skaidrots, ka valsts pienākums aizsargāt bērnus pret vardarbību ģimenē izriet no Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 2. pantā (tiesības uz dzīvību) un 3. pantā (spīdzināšanas aizliegums) garantētajām tiesībām. Šajā sakarā valstij ir pienākums nodrošināt, lai tās jurisdikcijā esošo bērnu dzīvība netiktu apdraudēta un lai viņi netiktu pakļauti spīdzināšanai. Valstij jānodrošina efektīvi preventīvi operatīvie pasākumi. Nepieciešamības gadījumā valstij jāiejaucas ģimenē, lai nodrošinātu bērnu tiesības uz dzīvību un spīdzināšanas aizliegumu. Valsts veikto pasākumu efektivitāte lielā mērā ir atkarīga no iesaistīto kompetento iestāžu izmeklēšanas, informācijas apmaiņas un savstarpējās sadarbības efektivitātes [12, 580]. Ja bērns ir cietis no vardarbības, viens no galvenajiem valsts pienākumiem ir īstenot iedarbīgus aizsardzības pasākumus, ar īpašu rūpību ievērojot un īstenojot bērna tiesības un tiesiskās intereses.

Bērna tiesības paust savu viedokli kā kriminālprocesuālā garantija pratināšanas kontekstā

Ja ģimenē notikusi vardarbība, procesa virzītājs var uzaicināt bērnu sniegt par to informāciju. Atkarībā no ziņām, kuras var tikt sniegtas par pārkāpuma vai noziedzīgā nodarījuma faktiem un apstākļiem, bērns var tikt aptaujāts vai nopratināts (Kriminālprocesa likuma 145. pants un 155. panta pirmā daļa). Sniedzot amatpersonai nepieciešamo informāciju aptaujā vai pratināšanā, bērns ir atzīstams par liecinieku (Kriminālprocesa likuma 109. panta otrā daļa). Ja bērns ir atzīts par cietušo, viņš var tikt nopratināts. Pirms liecību sniegšanas bērnam ir jāizskaidro tiesības un pienākumi (Kriminālprocesa likuma 110. panta otrā daļa, 147. panta otrā daļa, 151. panta pirmā daļa, 152. panta trešā un ceturtā daļa un 155. panta otrā daļa).

Bērnu tiesību konvencijas 12. panta pirmajā daļā noteikts, ka dalībvalstīm jānodrošina, lai ikvienam bērnam, kas ir spējīgs formulēt savu viedokli, būtu tiesības brīvi to paust visos jautājumos, kas viņu skar, turklāt bērna viedoklim jāpievērš pienācīga uzmanība atbilstoši bērna vecumam un brieduma pakāpei. Šā panta otrajā daļā noteikts, ka bērnam ir jādod iespēja tikt uzklausi tam jebkurā ar viņu saistītā tiesvedībā un administratīvā procesā vai nu tieši, vai ar pārstāvja vai attiecīgas iestādes starpniecību, ievērojot attiecīgās valsts tiesību aktu procesuālās normas.

Bērnu tiesību konvencijas 13. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka ikvienam bērnam ir tiesības saņemt un nodot jebkādu informāciju. Šīs tiesības ir bērna tiesību uz vārda brīvību sastāvdaļa. Bērna tiesības paust savu viedokli ir Bērnu tiesību konvencijas pamatprincips. To īstenošana ir būtisks bērnu tiesību aizsardzības garants [15, 2]. Šis princips ir nostiprināts arī Bērnu tiesību aizsardzības likuma [1] 13. pantā, kas vienuviet regulē bērna tiesības brīvi izteikt savas domas, saņemt un sniegt jebkādu informāciju un tiesības tikt uzklausi tam. Savukārt šā panta trešajā daļā ir noteikts, ka bērna viedoklim veltāma pienācīga vērība atbilstoši viņa vecumam un briedumam.

Bērnu tiesību konvencijas 12. panta komentāros ir noteikts, ka ikvienam procesam ir jābūt bērnam saprotamam un piemērotam, lai efektīvi uzklausi bērnu. Īpaša uzmanība jāpievērš informācijas sniegšanai bērnam piemērotā veidā, pienācīgam atbalstam tiesību nodrošināšanai, jābūt atbilstoši apmācītam personālam, telpu iekārtojumam un citiem aspektiem. Turklāt procesam ir jābūt caurspīdīgam un informatīvam. Proti, bērnam ir jāsaņem pilnīga, saprotama, piemērota un vecumam atbilstoša informācija par viņa tiesībām paust viedokli un par to, ka viņa viedoklis tiks pienācīgi ņemts vērā, kādā veidā, apmērā un kādam mērķim tiks īstenota bērna piedalīšanās attiecīgajā procesā un kāda būs tās ietekme [10, 29]. Savukārt attiecībā uz klauzulu, ka “bērna viedoklim jāpievērš pienācīga uzmanība atbilstoši bērna vecumam un brieduma pakāpei”, tiek skaidrots, ka tā attiecas uz bērna spēju novērtēšanu [10, 10].

No iepriekš minētā ir secināms, ka jebkurā ar bērnu saistītā procesā bērnam ir jānodrošina iespēja tikt uzklausi tam un viņam ir tiesības saņemt informāciju. Šīs

tiesības ir jānodrošina, arī bērnam liecinot kriminālprocesā. Šajā gadījumā būtiska nozīme ir bērna spēju novērtēšanai un šīm spējām atbilstošai kriminālprocesuālo tiesību un pienākumu īstenošanas izpildei.

Kriminālprocesa likuma 12. panta trešajā prim daļā noteikts, ka kriminālprocesu, kurā iesaistīts nepilngadīgais, veic, ievērojot nepilngadīgā vecumu, briedumu un jebkādas īpašās vajadzības. Savukārt Kriminālprocesa likuma 148. panta otrajā daļā ir noteikts, ka nepilngadīgā pratināšanu izdara saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 152. un 153. panta noteikumiem [3].

Kriminālprocesa likuma 151. panta pirmajā daļā reglamentēts, ka lieciniekam, cietušajam pirms pratināšanas šajā likumā paredzētais pārstāvis izskaidro viņa tiesības un pienākumus un brīdina par atbildību par atteikšanos liecināt vai apzināti dot nepatiesu liecību [3].

Kriminālprocesa likuma 153. panta trešajā daļā ir noteikts, ja bērns nav sasniedzis 14 gadu vecumu, psihologs, ievērojot konkrētos apstākļus, nepilngadīgajam izskaidro notiekošo darbību nepieciešamību un viņa sniegtās informācijas nozīmi, noskaidro personas datus, uzdod nepilngadīgā psihei atbilstošā formā procesa virzītāja jautājumus, ja nepieciešams, informē par pārtraukumu izmeklēšanas darbībā un tās atsākšanu. Bērns netiek brīdināts par atteikšanos liecināt vai par apzināti nepatiesas liecības sniegšanu (Kriminālprocesa likuma 152. panta trešā daļa) [3].

Šā panta ceturtajā daļā noteikts, ja bērns ir sasniedzis 14 gadu vecumu, procesa virzītājs ar psihologa starpniecību informē nepilngadīgo par veicamās izmeklēšanas darbības būtību, noskaidro viņa personas datus, izskaidro viņa tiesības un pienākumus, kā arī brīdina viņu par atbildību par savu pienākumu nepildīšanu, uzdod nepilngadīgā psihei atbilstošā formā procesa virzītāja uzdotos jautājumus, ja nepieciešams, informē par pārtraukumu izmeklēšanas darbībā un tās atsākšanu [3].

Tātad Kriminālprocesa likumā ir ieviesti bērna tiesību aizsardzības noteikumi bērna tiesību paust savu viedokli nodrošināšanas kontekstā. Šim nolūkam bērni tiek iedalīti divās grupās: līdz 14 gadu vecumam un pēc šī vecuma. Katrā vecumposmā ir piemērojamas atšķirīgas kriminālprocesuālās garantijas bērna aizsardzībai.

Vienlaikus ir svarīgi atzīmēt, ka bērna, jo īpaši tāda, kas ir saskāries ar vardarbību, tiesību efektīvai aizsardzībai un nodrošināšanai vajadzīga individuāla pieeja. Tādēļ ikvienā kriminālprocesā, atbilstoši novērtējot attiecīgā bērna spējas, procesa virzītājam ir pienākums to atrast.

Tiesības neliecināt pret tuviniekiem un to ietekme uz bērna tiesībām tikt pasargātam no vardarbības

Kriminālprocesa likuma 1. pantā reglamentēts, ka Kriminālprocesa likuma mērķis ir noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.

Kriminālprocesa, kas ir saistīts ar vardarbību ģimenē, mērķa efektīvā sasniegšanā būtiska loma ir procesa virzītāja darbam ar tādiem kriminālprocesa subjektiem kā liecinieks vai persona, kas ir atzīta par cietušo, it īpaši, ja tas ir bērns. Šajā gadījumā procesa virzītājam ir svarīgi organizēt kriminālprocesuālās darbības tā, lai pēc iespējas mazinātu dažādu faktoru negatīvo ietekmi, kas var būt saistīta ar bērna traumatisko pieredzi. Tas attiecas arī uz tik svarīgu kriminālprocesuālo darbību kā nopratināšana, jo bieži vien noziedzīgajos nodarījumos, kas ir saistīti ar vardarbību, jo īpaši seksuālās vardarbības gadījumos, liecībai var būt izšķiroša nozīme. Piemēram, centra “Dardedze” juriste Laura Ceļmale atzīmē: “Visbiežāk bērna liecība seksuālas vardarbības gadījumos ir vienīgais pierādījums, ... [jo] pētījumi apstiprina, ka mazāk nekā 10 % gadījumu ir medicīniski konstatējamās sekas un tikai 5 % gadījumu šiem pierādījumiem ir izšķiroša nozīme lietā” [9].

Kriminālprocesa likuma 131. panta pirmajā daļā noteikts, ka par pierādījumu kriminālprocesā var būt ziņas par faktiem, ko savā liecībā pratināšanas vai aptaujas laikā sniedz persona par kriminālprocesā pierādāmajiem apstākļiem un ar tiem saistītajiem faktiem un palīgfactiem.

Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā iegūtās liecības ir pierādīšanas līdzeklis, kura mērķis ir noskaidrot pierādīšanas priekšmetā ietilpstošos apstākļus [17, 161]. Liecinieka liecības priekšmetu veido jebkuras faktiskas ziņas un liecinieka vērtējošie spriedumi [16, 141].

Kriminālprocesa likuma 111. panta pirmajā daļā noteikts, ka lieciniekam, atbildot uz uzdotajiem jautājumiem, jāsniedz tikai patiesas ziņas un jāliecina par visu, kas viņam zināms saistībā ar konkrēto noziedzīgo nodarījumu. Tiesības neliecināt ir tikai tām personām, kurām šāda procesuālā imunitāte noteikta [Satversmē](#), šajā likumā un Latvijai saistošajos starptautiskajos līgumos. Kriminālprocesuālā imunitāte tiek piešķirta lieciniekam un personai, kas ir atzīta par cietušo, attiecībā uz liecību sniegšanu pret sevi un saviem tuviniekiem. Proti, Kriminālprocesa likuma 97.¹ panta pirmās daļas 3. punktā reglamentēts, ka cietušajam ir tiesības neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem. Savukārt Kriminālprocesa likuma 110. panta trešās daļas 3. punktā noteikts, ka lieciniekam ir tiesības neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem. Atbilstoši Kriminālprocesa likuma 12. panta piektajai daļai par tuvinieku ir atzīstams saderinātais, laulātais, vecāki, vecvecāki, bērni, mazbērni, brāļi un māsas, un personas, ar ko liecinieks vai cietušais dzīvo kopā un ar ko ir kopīga (nedalīta) saimniecība. Tas nozīmē, ka bērnam ir tiesības neliecināt pret saviem tuviniekiem, tostarp tēvu un māti.

Lieciniekam piešķirtās tiesības neliecināt saturu vērtējot, Augstākā tiesa atzina, ka lieciniekam tiesības neliecināt ir noteiktas ierobežotākā apjomā nekā personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Lieciniekam ir noteikts pienākums sniegt patiesas liecības. [8, 5]

Kriminālprocesa likuma 98. panta otrajā daļā noteikts, ka aptaujā un nopratināšanā cietušajam ir arī visas liecinieka tiesības un pienākumi. Tas nozīmē, ka cietušajai personai, sniedzot liecības, ir līdzīgs pienākums sniegt patiesu informāciju.

Vienlaikus *Dr. iur.* Irēna Nesterova pamatoti atzīst, ka cietušais, atšķirībā no liecinieka, ir ieinteresētā persona. Šai personai ir pienākums piedalīties ikvienā kriminālprocesuālā darbībā, kurā tiek iegūtas liecības. [17, 169] Tostarp tās interesēs ir sniegt patiesas liecības.

Iepriekš tika minēts, ka bērns līdz 14 gadu vecumam netiek brīdināts par apzināti nepatiesu liecību sniegšanu. Šāda kriminālprocesuālā garantija ir pamatota, ņemot vērā bērna nenobriedušo stāvokli šajā vecumposmā. Kaut arī attiecībā uz bērnu, kas ir vecāks par 14 gadiem, tas nav attiecināms, procesa virzītājam, rūpīgi izvērtējot bērna spējas, psihiskā stāvokļa īpatnības, procesuālo darbību ietekmi uz bērnu, būtu jārīkojas individuāli. Taču jebkurā gadījumā atbrīvošana no atbildības par nepatiesu liecību sniegšanu nenozīmē, ka bērnam, sniedzot liecības, nav pienākums sniegt patiesu informāciju.

Profesore Kristīne Strada-Rozenberga, analizējot Kriminālprocesa likumā ietvertu tiesību neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem izpratni, secina, ka “konkrētie subjekti atteikties liecināt var tikai tad, ja viņu rīcībā ir un viņi nevēlas izpaust tādu informāciju, kas ir nelabvēlīga personai, par kuru ir liecība. Tādējādi, [ja] persona atsakās liecināt, uzreiz pieņemams, ka tai, tautas valodā runājot, ir kas slēpjams. Arī uzskatam, ka, tulkojot jēdzienu “liecība pret” tiesību neliecināt pret sevi un saviem ģimenes locekļiem kontekstā, būtu jāsaprot, ka tā ir liecība vispār, nevis tikai liecība, kas satur negatīva rakstura informāciju, ir savi atbalsta punkti. Kā galvenais no tiem jāmin tas, ka personai, kas sniedz liecību, vairumā gadījumu nav juridisku zināšanu un tā nevar izvērtēt, vai sniegtā informācija ir vai nav nelabvēlīga personai, par kuru tā sniedz liecību” [20, 5].

Problēma var rasties situācijā, kad bērnam ir jāsniedz liecības par vardarbības gadījumu, kurā, iespējams, iesaistīts viens vai abi bērna vecāki, t. i., personas, no kuru materiālās un sociālās aprūpes bērns ir atkarīgs. Bērns to var nevēlēties un izvairīties no liecību sniegšanas par tuvinieka prettiesiskajām darbībām, jo pastāv attiecību apdraudējuma risks.

Var būt dažādi iemesli, kādēļ bērns var klusēt un nesniegt amatpersonai nepieciešamo informāciju par notikušo vardarbību. Starp tiem ir bērna bailes par izņemšanu no ģimenes, atbildības uzņemšanās par notikušo vardarbību, vēlēšanās pasargāt vecākus no pārdzīvojumiem, vainas un kauna sajūta par notikušo, nespēja uzticēties citiem pieaugušajiem [19, 101]. Mēdz būt situācijas, kad nevardarbīgs vecāks, kas, iespējams, arī pārstāv bērnu attiecīgajā kriminālprocesā, nevēlas, lai bērns sniegtu patiesas liecības par otra vecāka prettiesiskajām darbībām, tādējādi ietekmējot bērna liecības [19, 102].

Klīniskā psiholoģe *Mg. psych.* Inta Poudžiuna atzīmē, ka arī pāridarītājs var lietot dažādu psiholoģisko ietekmēšanu. No vardarbības veicēja puses, kas ir ģimenes loceklis, iedarbīgākās metodes, kas vērstas uz savu upuri, ir šantāža ar pieķeršanos, pamešanu, mīlestību un ciešanu nodarīšana agrākajam piesaistes objektam, piemēram, mātei vai tēvam [18, 3].

Šie faktori var būtiski kavēt bērna tiesību nodrošināšanu kriminālprocesā gan

attiecībā uz tiesībām uz taisnīgu tiesu, gan uz cietušā labklājības atjaunošanu un nodrošināšanu [18, 4], tādējādi kavējot bērna tiesību tikt pasargātam no vardarbības īstenošanu.

Bērns ir pilnīgi atkarīgs no vides, kurā viņš dzīvo. Savas nenobriedušās personības dēļ viņš ir daudz neaizsargātāks pret vardarbību un negatīvu ietekmēšanu nekā pieaugušie, jo īpaši no tik tuviem cilvēkiem kā tēvs un māte. Tas ir saistīts gan ar zināšanu un pieredzes, gan ar paškontroles trūkumu. Tieši šo iemeslu dēļ valstij (kriminālprocesā valsts deleģētās funkcijas pilda procesa virzītājs) ir jāsniedz īpaša aizsardzība un atbalsts bērnam, kas ir piedzīvojis vardarbību. Pretējā gadījumā, kā tas bija parādīts iepriekš analizētajās situācijās, informācijas iegūšana par kriminālprocesā pierādāmajiem apstākļiem var būt komplicēta.

Tiesības neliecināt pret tuviniekiem Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē

Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzinusi, ka likumā noteiktais pienākums liecināt kriminālprocesā ir “parasts pilsonisks pienākums” demokrātiskā sabiedrībā [5, 86]. Tomēr pastāv izņēmumi no šī pienākuma, piemēram, tiesības neliecināt pret saviem tuviniekiem [6, 67].

Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā praksē ir atzinusi, ka personas tiesības neliecināt pret tuviniekiem ir analizējama Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. panta kontekstā [6, 52; 7, 51]. Tiesa noteikusi, ka privilēģija neliecināt pret saviem tuviniekiem nav absolūta. Iejaukšanās indivīda tiesībās uz privāto un ģimenes dzīvi var būt attaisnojama, ja tā ir nepieciešama noziegumu apkarošanai un nolūkā aizstāvēt citu personu tiesības un brīvības, kā tas paredzēts Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. panta otrajā daļā [7, 58].

Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *Van der Heijden* pret Nīderlandi atzina, ka situācijās, kad persona atsakās liecināt pret tuvinieku, kas tiek turēts aizdomās vai ir apsūdzēts noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, runa ir par divām konkurējošām interesēm – sabiedrības interesēm atklāt noziegumus un personu tiesībām uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramības aizsardzību no valsts iejaukšanās. Abas šīs intereses ir svarīgas, ņemot vērā to kopējo labumu [6, 62].

Van der Heijden lietas fakti: 2004. gada maijā tika nošauts vīrietis. Pieteikuma iesniedzējas dzīvesbiedrs bija aizdomās turamais par minēto slepkavību. Izmeklēšanas laikā iesniedzēja bija uzaicināta sniegt liecības, taču viņa atteicās. Nīderlandes krimināltiesiskajā regulējumā ir paredzēts, ka privilēģija neliecināt ir attiecināma tikai uz laulātājiem; personām, kuru attiecības nav reģistrētas, šādas tiesības nav paredzētas. Tādēļ iesniedzējai tika piemērots sods – arests uz 13 dienām. Iesniedzēja apgalvoja, ka, kaut arī ar aizdomās turamo viņi nebija reģistrējuši savas attiecības, viņi bija nodzīvojuši kopā 18 gadus un viņiem ir divi bērni, tādēļ viņu attiecības aizsargā Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. pants. Iesniedzēja norādīja, ka, piemērojot viņai arestu par atteikšanos liecināt pret savu dzīvesbiedru, pārkāpts Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. pants.

Šajā lietā tiesa norādīja, ka, vērtējot nepieciešamību sabiedrības interesēs iejaukties personas tiesībās uz privāto un ģimenes dzīvi, valsts galvenais pienākums ir atrast taisnīguma līdzsvaru [6, 56]. Šādos gadījumos valsts rīcības brīvība ir saistīta jautājumiem, kas skar sensitīvi morālos un ētiskus aspektus [6, 60]. Sabiedrības interesēs ir efektīva krimināltiesiskā regulējuma pastāvēšana, kas vērsta uz prevenciju, apkarošanu un sodīšanu, savukārt valsts aktīvs pienākums ir personu aizsardzība no vardarbības [6, 62].

Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina, ka tādu valstu likumdošanā, kurās ir paredzēta privilēģija neliecināt pret saviem tuviniekiem, personu tiesības uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramības aizsardzību sabiedrības interesēs ir atzīta par nozīmīgāku nekā noziegumu atklāšana [6, 62]. Tādējādi liecinieks, kuram ir paredzētas tiesības neliecināt pret saviem tuviniekiem, ir atbrīvots no morālās dilemmas starp patiesu liecību sniegšanu, kas var, iespējams, sabojāt attiecības ar tuvinieku, un nepatiesu vai pat maldinošu liecību sniegšanu, lai aizsargātu savstarpējās attiecības [6, 65; 7, 63]. Vienlaikus tiesa atzina par pieļaujamu ierobežot atsevišķām personu kategorijām tiesības neliecināt pret tuviniekiem. Tiesa noteica, ka atbilstoši Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. panta otrajai daļai šādu ierobežotu personu kategoriju pastāvēšana ir nepieciešama sabiedrības interesēs atklāt noziegumus [6, 76].

Eiropas Cilvēktiesību tiesa minētajā lietā parādīja, kādā veidā noziegumu atklāšana sabiedrības interesēs var prevalēt pār personas tiesībām uz privātās un ģimenes dzīves aizsardzību no valsts iejaukšanās. Mēģinot līdzsvarot indivīda un sabiedrības intereses, Eiropas Cilvēktiesību tiesa izvēlējās formālistiski negatīvo saistību pieeju, ņemot vērā valsts rīcības brīvību, krimināltiesiskās saistības un personas tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi būtību [13, 13], tādējādi parādot Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. panta saturiski sarežģīto raksturu [13, 16].

Konkrētajā lietā tika sniegta atbilde uz to, ka privilēģija neliecināt pret tuviniekiem nav absolūta. Tiesiskuma princips paredz to, ka izmeklēšanas iestādēm, tiesām, jo īpaši tām, kas skata krimināllietas, ir tiesības uz katras personas liecību. Šis princips nevar tikt ierobežots bez pamatota iemesla [21, 326]. Tādējādi valstīm ir plaša rīcības brīvība gan noteikt ierobežotu personu loku, kurām tiek piešķirta šāda kriminālprocesuālā imunitāte, gan noteikt izņēmumus attiecībā uz noziedzīgajiem nodarījumiem, uz kuriem privilēģija neliecināt nav piemērojama, vai vispār tiesību aktos neparedzēt privilēģiju neliecināt pret tuviniekiem.

Piemēram, Francijas un Luksemburgas krimināltiesiskajā regulējumā nav paredzētas tiesības neliecināt pret saviem tuviniekiem [21, 328]. Savukārt Kanādā un Apvienotajā Karalistē privilēģija neliecināt pret saviem tuviniekiem ir ierobežota attiecībā uz noziegumiem, kas ir saistīti ar vardarbību, seksuāla rakstura noziegumiem un ir izdarīti attiecībā pret laulāto, kopdzīves partneri vai bērnu [21, 326]. Tādējādi šajās valstīs nerodas problēma attiecībā uz tuvinieku konfrontēšanu. Šādu cietušo vai liecinieku nevar skart morālā dilemma, izvēloties sniegt patiesas vai nepatiesas

liecības par vardarbības veicēja, kas ir tuvinieks, prettiesiskajām darbībām [21, 328].

Secinājumi un iespējamie risinājumi

Kriminālprocesa likumā ir vairākas prasības attiecībā uz bērnu, jo īpaši tāda bērna, kas atzīts par cietušu no vardarbības, tiesību un tiesisko interešu aizsardzību un nodrošināšanu. Turklāt bērnam, kas ir liecinieks vai atzīts par cietušo, ir tādas pašas tiesības neliecināt pret tuvinieku kā ikvienai citai personai attiecīgajā statusā. Taču, ņemot vērā bērnu, jo īpaši cietuša bērnu, personības īpatnības, šo tiesību izmantošana var tikt pakļauta manipulācijām, kavējot bērna tiesību tikt pasargātam no vardarbības īstenošanu.

Šajos gadījumos būtiska nozīme ir procesa virzītājam. Ja kriminālprocess norit, veicinot bērna spējas sniegt patiesu un iespējami pilnīgu informāciju, bērns, neatkarīgi no vecuma, psiholoģiskās attīstības, atkarības no pāridarītāja un citiem apstākļiem, var kļūt par vērtīgu sadarbības partneri nozieguma izmeklēšanā un novērtēšanā. Lai bērns būtu aktīvs procesa dalībnieks savu iespēju robežās, viņam jābūt drošam un jāspēj izturēt psiholoģisko spriedzi, ko rada šāds process [18, 1].

Kriminālprocesa likuma 152. panta otrajā daļā noteikts, ka nepilngadīgo pratina izmeklēšanas darbības veicējs, kuram ir speciālas zināšanas par saskarsmi ar nepilngadīgo kriminālprocesa laikā. Ja izmeklēšanas darbības veicējs nav ieguvis speciālas zināšanas par saskarsmi ar nepilngadīgo kriminālprocesa laikā vai izmeklēšanas darbības veicējs to uzskata par nepieciešamu, nepilngadīgo pratina pedagoga vai psihologa klātbūtnē. Nepilngadīgā pārstāvim ir tiesības piedalīties pratināšanā, ja pret to neiebilst nepilngadīgais.

Kriminālprocesa likuma 96.¹ panta piektajā daļā noteikts, ka īpaši aizsargājamam cietušajam ir tiesības ar procesa virzītāja atļauju piedalīties procesuālajās darbībās kopā ar uzticības personu, ja vien tā nav persona, pret kuru uzsākts kriminālprocess, aizturētais, aizdomās turētais vai apsūdzētais.

Ņemot vērā valsts īpašo pienākumu nodrošināt bērna aizsardzību pret vardarbību, procesa virzītājam ir rūpīgi jāizvērtē, kāda persona pārstāv bērna tiesības un tiesiskās intereses attiecīgajā kriminālprocesā. Sagatavojoties un veicot jebkuru kriminālprocesuālo darbību, procesa virzītājam pastāvīgi jāizvērtē, vai attiecīgā likumiskā pārstāvja klātbūtne ir bērna un kriminālprocesa interesēs. Procesā virzītājam jānoskaidro, vai attiecīgajam bērnam ir uzticības persona, kas var piedalīties procesuālajās darbībās un sniegt bērnam efektīvu palīdzību. Turklāt bērnam neatkarīgi no statusa kriminālprocesā kriminālprocesuālo darbību laikā būtu jāpieaicina psihologs.

Kriminālprocesuālās imunitātes, kas ir piešķirta lieciniekam un personai, kas ir atzīta par cietušo, attiecībā uz liecību sniegšanu pret saviem tuviniekiem pilnīga izslēgšana no Kriminālprocesa likuma būtu vērtējama kā radikāls solis, ņemot vērā iespējamo negatīvo ietekmi uz personas tiesībām uz privāto un ģimenes dzīvi. Taču vardarbība ģimenē atstāj būtiskas destruktīvas sekas uz personu, jo īpaši bērnu, kurš

atrodas attīstībā, ir viegli ietekmējams un ievainojams, kā arī sabiedrību kopumā. Turklāt mūsu sabiedrībā ir augsts tolerances līmenis pret vardarbību ģimenē, kas ir saistīta ar neiejaukšanās kultūru [14, 5]. Tādēļ grozījumi Kriminālprocesa likumā, kas ierobežotu liecinieka un personas, kura ir atzīta par cietušo, tiesības neliecināt pret saviem tuviniekiem kriminālprocesā par noziedzīgo nodarījumu, kas ir saistīts ar jebkādu vardarbību un ir izdarīts pret bērnu, varētu kalpot kriminālprocesuālā mērķa efektīvai sasniegšanai cīņā ar vardarbību ģimenē.

Privilege of a Child not to Testify against Relative – Risks and Challenges in the Context of Domestic Violence

Abstract

International and national law provides special obligations for states to protect a child victim from all forms of violence. In situations where a child has been a victim of violence one of the main responsibilities of the state is to implement effective protection measures, paying special attention to and implementing the rights and legal interests of the child. Such measures include prevention and investigation of criminal offenses.

In any child-related proceedings, a child must have the opportunity to be heard and to receive the information in a proper, child-friendly manner. This right is also ensured when a child testifies in criminal proceedings.

It can be crucial in criminal proceedings of domestic violence to receive the child's testimony. In such cases, the work of the person directing the proceedings plays an important role by organising the criminal proceedings in such a way as to minimise the negative impact of various factors on the child and his or her ability to give true and qualitative testimonies. Thus, ensuring the rights of the child to be protected from violence.

The child is completely dependent on the environment in which he or she lives. Due to the immature personality, the child is much more vulnerable. Therefore, the immature mind is easily influenced, especially from such a close person as father or mother. This article analyses the issues related to the rights of the child not to testify against relatives. If the exercising of these rights is subjected to manipulation, the effective realisation of the rights of the child to be protected from violence can be jeopardised.

In order to understand the role of the rights not to testify against relatives in detecting crimes in the public interest and to suggest possible solutions of the identified problem, the practise of the European Court of Human Rights was analysed. Taking into account the identified problems and the analysis, conclusions have been drawn and solutions have been proposed regarding the activities and responsibilities of the person directing the criminal proceeding before and during the interrogation of

the child. In regard to the issue in the context of procedural immunity granted to the witness and the person who has been recognized as a victim for testifying against relatives, amendments to the Criminal Procedure Law were proposed.

Keywords: rights of the child, protection of the child, violence, right to be heard, interrogation, immunity from criminal proceedings, privilege not to testify against relatives.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Bērnu tiesību aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 19.06.1998. un stājās spēkā 22.07.1998. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200, 08.07.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/49096>
2. Bērnu tiesību konvencija: Apvienoto Nāciju Organizācijas starptautisks dokuments: pieņemta 20.11.1989. un stājās spēkā 02.09.1990. *Latvijas Vēstnesis*. 237, 28.11.2014. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150>
3. Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 21.04.2005. un stājās spēkā 01.10.2005. *Latvijas Vēstnesis*. 74, 11.05.2005. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/107820>
4. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/57980>

Tiesu prakse

5. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 22. novembra spriedums lietā *Voiskul* pret Nīderlandi, iesniegums Nr. 64752/, 86. rindkopa.
6. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 3. aprīļa spriedums lietā *Van der Heijden* pret Nīderlandi, iesniegums Nr. 42857/05, 56. – 76. rindkopa.
7. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2018. gada 11. decembra spriedums lietā *Kryževičius* pret Lietuvu, iesniegums Nr. [67816/14](#), 51. – 63. rindkopa.
8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2017. gada 30. maija lēmums lietā Nr. 15830000615, SKK-60/2017.

Literatūra

9. Ceļmale, L. (2016). Bērna liecības nozīme, izmeklējot seksuālas vardarbības gadījumus. *Jurista Vārds*. Iegūts no: <https://juristavards.lv/eseja/268487-berna-liecibas-nozime-izmeklejojot-seksualas-vardarbibas-gadijumus/>
10. Committee on the Rights of the Child: General comments 12 (2009): The Right of the Child to be heard. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. Iegūts no: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11

11. Committee on the Rights of the Child: General comments No. 13 (2011): The Right of the Child to Freedom from all Forms of Violence. *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*. Iegūts no: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11
12. Dupate, K., Reine, I. (2011). 110. pants. Valsts aizsargā un atbalsta laulību – savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības. Valsts īpaši palīdz bērniem invalīdiem, bērniem, kas palikuši bez vecāku gādības vai cietuši no varmācības. No: Balodis, R., Endziņš, A., Jundzis, T. u. c.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII Cilvēka pamattiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
13. Fitzpatrick, S. (2014). Cohabiting with the Accused: The Formal Limits of Spousal Privilege Affirmed in Van der Heijden v. Netherlands. *Int'l & Comp. L. Rev.* 36 (3), 1–17.
14. Labklājības ministrija: Pamatnostādnes “Vardarbība ģimenē”. *Latvijas Republikas Labklājības ministrija*. Iegūts no: http://www.lm.gov.lv/upload/vardarbiba_gimene/vardarbiba_gimene_pamatnostadnes.pdf
15. Latvijas Republikas tiesībsargs: Tiesībsarga ziņojums par aptaujas rezultātiem par bērnu līdzdalību izglītības iestādēs. *Latvijas Republikas tiesībsargs*. 21.01.2020. Iegūts no: http://www.tiesibsargs.lv/uploads/content/zinojums_par_bernu_lidzdalibu_1_1579679928.pdf
16. Meikališa, Ā. (1998). Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: RaKa.
17. Nesterova, I. (2013). Tiesības sevi neapsūdzēt kriminālprocesā: promocijas darbs: Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte. Iegūts no: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5200/34504%20Promocijas_darbs_Irena_Nesterova_08112013.pdf?sequence=1
18. Poudžuna, I. (2008). Psiholoģiskie faktori procesuālajās darbībās ar cietušo izmeklēšanas laikā. *Jurista Vārds*. 42(547).
19. Sprinģe, L. (2017). Vardarbības izraisītie veselības traucējumi bērniem un jauniešiem Latvijā: promocijas darbs: specialitāte – sabiedrības veselība un epidemioloģija. Iegūts no: https://www.rsu.lv/sites/default/files/dissertations/Lauma-Springe_promocijas-darbs.pdf
20. Strada-Rozenberga, K. (1999). Par atteikšanos dot liecību un pierādījumu neizdošanu. *Latvijas Vēstnesis* [pielikums *Jurista Vārds*]. 30, 26.08.1999.
21. Stuesser, L. (2012). Testimonial privilege: Van der Heijden v The Netherlands. *The International Journal of Evidence & Proof*. 16, 323–328.

Autoru alfabētiskais rādītājs / Alphabetic List of Authors

Chakhvadze, George 6, 9, **45**

Dāvida, Zanda 6, 9, **83**

Grasis, Jānis 5, 8, **20**

Gvozdevičs, Andrejs 6, 9, **45**

Jokubauskas, Remigijus 5, 8, **26**

Kirkutis, Mukolas 5, 8, **26**

Krasanova, Anna 6, 9, **108**

Krilova, Sabīne 6, 9, **69**

Kriviņš, Anatolijs 5, 8, **32**

Ķinis, Uldis 5, 8, **11**

Mote, Dace 6, 9, **95**

Ziemelis, Andris 6, 9, **69**